FRA

FREDERIKSBORG AMT

ÅRBOG 1953

UDGIVET AF FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

FRA

FREDERIKSBORG AMT

UDGIVET AF FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

ÅRBOG 1953

HILLERØD

C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI
OSWALD TERKELSEN

1954

Fig. 1. Det indre af Bastrup stenhus set fra øst. I mellemgrunden Bastrup sø, i baggrunden ejdet mellem denne og Bure so (la Cour fot. 1924).

BASTRUP STENHUS

Af VILH. LA COUR

I

Hvor terrænet ved midten af Bastrup søs nordlige bred danner en lille bakkeknude, som vestpå sænker sig jævnt ned imod en oprindelig sid lavning, ligger den ejendommelige ruin af Bastrup stenhus. Den er nu i øst og nord omgivet af huse og haver, kun umiddelbart vest for ruinen er resterne af en mark ved tinglysning fredet imod bebyggelse. Man vilde ønske, der ad denne vej var blevet grebet ind på et langt tidligere tidspunkt.

Selve stenhusets — tårnets — beliggenhed har givet anledning til adskillige formodninger. Bastrup sø udgør et led i den store sænkning, der strækker sig tværs over Nordøstsjælland, og i hvilken åløb, søer og mosedrag afløser hinanden. Fra Mølle-

åens udløb i Sundet går sænkningen over Råvad, Brede og Folevad til Lyngby sø og videre over Furesø og Farum sø til Bastrup sø, hvor åløbet har sit udspring. Ved Bastrup søs vestende møder man vandskellet, og på den anden side dette fortsætter sænkningen sin fure gennem landet. En gren af den optages af Bure sø, en anden — lidt nordligere — af de nu udtørrede søer Langsø og Kedelsø, hvor Græse å har sine kilder, og hvorfra den løber imod vest gennem de omfattende lavninger øst og syd for Slangerup, indtil disse mellem Højrup bro og Græse vandmølle praktisk talt indsnævres til selve ålejet, for atter at brede sig i Enghave mose, som strækker sig helt ud til Roskilde fjord.

Naturligvis har en sænkning som denne alle dage dannet en barrière, bestemmende for de omgivende bebyggelser i både nord og syd og i ikke mindre grad for den indbyrdes forbindelse imellem dem. Derfor er det også forståeligt, at man har tænkt sig den som en brugelig basis for et sammenhængende forsvar helt fra Øresund til Roskilde fjord. „Med faa Kilometers Afstand ligger umiddelbart Nord for denne Sænkning foruden Badstrupborgen, Nordvest for denne først Voldstedet af en meget gammel Borg ved Bure Sø; derefter kommer Kongsgaarden i Slangerup (fra 1170 Kloster) og helt i Nordvest Voldstedet af den gamle Herregaard Græse. Sydøst for Badstrup ligger Hjortholm ved Furesø. Har der været bevidst Mening i denne mod Syd orienterede Forsvarskæde af mere eller mindre velbefæstede Pladser — saa naturligt beliggende paa vigtige strategiske Punkter, og alle værnede af den naturlige Lavning i Syd?" [1]

Derpå tyder intet. De „mere eller mindre velbefæstede Pladser" er grundforskellige både hvad anlægstid, type og bestemmelse angår. For enkelte af dem har sænkningen spillet en rolle, for andre ikke, og om nogen fælles plan kan der slet ikke være tale. Vil man danne sig et begreb om, hvorfor Bastrup stenhus placeredes netop dèr, hvor dets ruiner nu sætter forskerens fantasi i bevægelse, skal vi ikke betragte tårnet som et led i en øst-vestkæde af middelalderlige befæstninger, men i stedet samle op-

Fig. 2. Egnen ved Bastrup. Tårnet er afmærket med en ring. (Generalstabens målebordsblad).

mærksomheden om de i snævreste forstand *lokale* forhold (fig. 2) og se, om ikke de i sig selv fuldt ud motiverer stenhusets beliggenhed.

Det er ingen skade til at begynde langt tilbage i tiden.

Da de første nordøstsjællandske bygder groede frem i den yngre stenalder, fandtes der vest for Furesø kun fire steder, hvor sænkningen med nogenlunde lethed lod sig overskride, og alle fire markeres den dag i dag af bevarede oldtidsmindesmærker. Østligst lå de to „far", henholdsvis ved øst- og vestenden af Farum sø[2], derefter fulgte nr. 3 ved vandskellet mellem Bastrup sø og Bure sø[3], og endelig fandtes nr. 4 umiddelbart ved østsiden af Græse skovbakke[4]. Af disse er det kun Bastrup-passagen, der interesserer os.

Vi kan ikke påvise, at den har været opretholdt også i bronzealderen, og det er derfor blevet antaget, at den har været opgivet[5]. Hvorledes det nu end forholder sig hermed — sikkert er

det, at den har været benyttet senere i oldtiden, hvilket desuden er forståeligt, når man husker på, at den stort set faldt sammen med det nordøstsjællandske vandskel.

Forholdet fremgår med stor klarhed af den bosættelse, vi kan læse ud af vore ældre stednavnegrupper — navnene, der ender på -inge, -løse, -lev og -um. Kortet fig. 3 viser deres fordeling på begge sider af sænkningen. Det kan umuligt være nogen tilfældighed, at grupperne nordfra og sydfra mødes netop ved vandskellet mellem Bastrup og Bure søer. Hele striben Gørløse-Uvelse (Vghløsæ)-Uggeløse-Ganløse ligger inden for bygder, som aldrig — i modsætning til flere andre nordøstsjællandske — har været opgivet, siden de i en fjern fortid blev til, og den vej, som skulde forbinde dem, *kunde* ikke passere sænkningen andre steder end her. På dette sted har der da oldtiden igennem været et overordentlig vigtigt pas — i en vis forstand det vigtigste på hele strækningen fra Roskilde fjord til Furesø —, og der foreligger ingen grund til at tro, at det skulde have mistet sin betydning i den ældre middelalder.

Det er under denne synsvinkel, vi må betragte anlægget af Bastrup stenhus. *Tårnet er blevet lagt i nærheden af et særdeles betydningsfuldt pas.* Afstanden mellem tårnet og den nuværende vejlinie er ganske vist ca. 950 m; men enhver, som i sin tid nordfra søgte ned imod passet, var nødsaget til at gå øst om Kedelsø, d.v.s. følge en linie omtrent over Barregård og Bavnegård. De, som gik frem her, havde det faste stenhus i deres venstre flanke, så vejen mod passet let kunde spærres for dem, eller de kunde — hvis de nåede passet — virkningsfuldt angribes bagfra, Tårnets taktiske placering kunde ikke være bedre. Fra toppen af banken ved søbredden havde man en vid udsigt. Og var bavnen tændt — vi minder om navnet Bavnegård! —, kunde en fjende fanges mellem Kedelsø, passet og Bastrup som i en sæk. Mod vest spærrede søer og moser for hans fremtrængen, mod øst lå tårnet som en vågen trusel, mod syd stod kun det ganske smalle ejd til hans disposition.

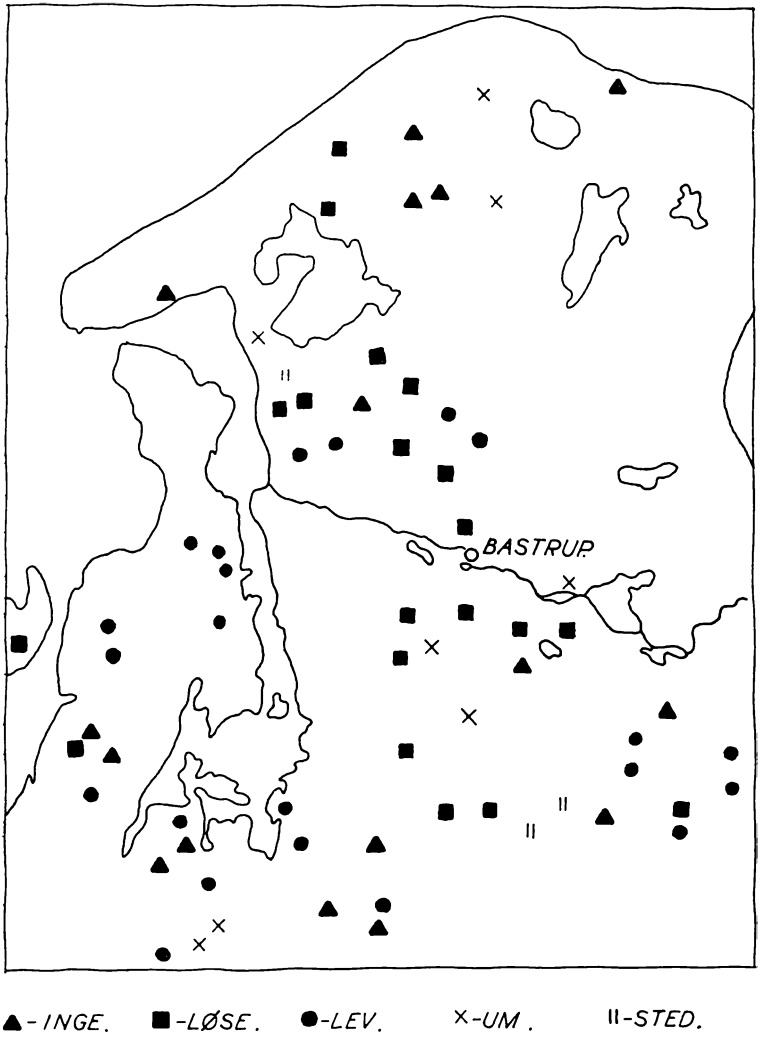

Fig. 3. Fordelingen af de gamle stednavnegrupper i Nordøstsjælland.

Der vil senere blive lejlighed til yderligere at belyse den valgte beliggenhed. Netop sådan blev i den tidlige middelalder mange fæstninger placeret: ved strategisk betydningsfulde pas-

sager og på den lokalitet, der taktisk set var den bedst egnede i vejens nærhed.

II.

Da Hans de Hofman efter sin svoger, prokansler Erik Pontoppidans død i 1764 tilrettelagde fortsættelsen af dennes „Danske Atlas", søgte han oplysninger af interesse for værket ved henvendelser til landets amtmænd og præster. Fra den daværende sognepræst i Slagslunde, *Heinrich Friderich Pram,* en broder til digteren, modtog han en længere indberetning, dateret den 29. juli 1772, i hvilken det „af alle nu saa kaldede Badstrup Steenhus" nævntes, skønt det lå i nabosognet og naboherredet[1].

Pram havde personlig antikvariske interesser, og det var derfor meget naturligt, at han en del år senere tog spørgsmålet om enkelte af denne egns mange oldtidsminder op til litterær behandling. I tidsskriftet „Minerva" offentliggjorde han en „Beretning om en saa kaldet Jette-Stue eller Hedensk Begravelse, funden den 2den November 1786"[2], og han gav her udtryk for, hvad der forekom ham særlig ejendommeligt: at der ikke langt fra den omtalte jættestue sås „Rudera og store Stykker af et udmærket Huus . . . bygt af Kampestene, og med Kalk, der er saa stærk, at den trodser Stenene selv". En bemærkning om, at man for en del år siden i dette hus havde fundet „en rund Huulhed", kunde tyde på, at tårnrummet var blevet renset op engang i det 18. årh. (hvilket også var tilfældet), men der nævntes intet om, at man ved den lejlighed havde gjort noget som helst fund. Derimod vidste Pram at fortælle, at der, „når Vandet i Søen er lavt, findes Tegn af et Slags Dør eller Indgang, der på Siderne har glatte Stene . . . At ellers Indgangen til Huset eller Taarnet, som til Hulen, ligger lavere end Overfladen af Vandet i Søen, kommer deraf, at Søen er i de nyere Tider i den østre Ende, hvilket tydelig kan sees, opdæmmet, paa det at de neden for beliggende tvende Møller Hestetrang og Hestetang, kunde i fornødent Tilfælde derfra have Vand nok. For den Tid har Søen været meget mindre end nu . . . Der gaaer ellers iblandt Almuen en Hoben

Sagn om grædende Spøgelser ved Dysserne, og om en Løngang fra Steenhuset under Søen til Knardrup Kloster, en Strækning af næsten 1 Miil. Det siger saa meget, som at Stedet har i sin Tid været mærkværdigt, og det kunde være morsomt at opdage noget af Forfædrenes Handlinger der".

En indberetning, som sognepræst *I. A. Kjær* i Lynge den 23. decbr. 1808 sendte til den nyoprettede kommission til oldsagers opbevaring, sagde intet af interesse[3], men en følgende, afgivet den 6. maj 1817 af hans efterfølger i embedet, sognepræst *Eskil Bondesen,* indeholder en og anden oplysning af værdi[4]. Efter at have skildret ruinen, hvis mure var „af en 5 à 6 Alens Höide, og skal — som mig er berettet — gaae 2 Alen ned i Grunden", hedder det: „For henved 70 Aar tilbage skal der ved en af Stedets Præster, Provst Windekilde, eller rettere dennes Søn, der var personel Capellan, være gravet i Taarngrunden, men Intet fundet. Senere skal samme Forsøg være gjentaget, men med samme Følge. Iövrigt gives ingen Efterretning, ei engang noget Sagn, saa at denne Ruins fuldstændige Tilværelse vist skriver sig langt tilbage i Tiden".

Kapellan Windekildes gravninger var netop dem, der kort blev antydet af sognepræst Pram, og om den „Dør eller Indgang", han talte, får vi et vink i et brev, som komponisten, auditør *Poul Rasmussen* i Farum sendte etatsråd Rasmus Nyerup den 3. oktober 1820[5].

Nyerup havde i en skrivelse af 20. septbr. bedt ham om meddelelser vedrørende „Monumenterne ved Badstrup", og Rasmussen fortalte nu bl. a. om stenhuset, der „lider af Tidens Tænder", samtidig med at han fremsatte en række tilføjelser til Prams ovennævnte artikel i „Minerva". Han oplyste således, at der i den sydvestlige grundmur „er Levning af en Gang eller Hvælving ind mod Midten af Bygningen; Eller maaske paa denne S:V Side har været en Tilbygning; thi jeg erindrer, at da jeg ved Aarene 1784—86, som Bonde-Dreng paa 8 à 9 Aar, førstegang havde hört Tale om Steenhuset og om en Höi (:som jeg antog at være i

Nærheden:) med hvis Beboere det ej var saa ganske rigtigt fat, og jeg ved samme Tid ifölge med min 16 à 17 Aar gamle Broder kom derhenad sögende efter Driftefæ, drev Nysgjerrigheden mig til at vige ind i en stor Ruin (:som udentvivl har været Steenhuset:) fra Östsiden, og saae jeg da (:ventelig med store Öjne og rejste Haar:) ligesom gjennem et Vindue ved Östenden ind i et noget dybere liggende og fra et Par Aabninger fra Syden vel oplyst hvidt Kammer, som, efter den Forestilling jeg har beholdt, var 2 à 3 Alen dybt eller bredt ind mod Nord og omtrent dobbelt saa langt mod Vesten, dog er alt dette som en Dröm for mig. — Ovenpaa Ruinen er nu for det meste kun en græsbegroet Huulhed. Fra Sydkanten er et Stykke paa 2 à 3 Cubik-Alen nedfaldet; en större Masse paa samme Side hænger ud over og truer med Fald".

Prams „Dör eller Indgang" var da nok det hul i muren, gennem hvilket den lille Poul som dreng var kravlet ind i tårnrummet. Selv huskede han — „som i en Dröm" —, at det havde været på *østsiden,* og i *syd* fandt han „intet Spor til at Indgang har været saanær Söen". Men han erindrede næppe enkelthederne korrekt, for det er en kendsgerning, at muren endnu langt senere *var* gennembrudt i sydvest. Så sent som i 1875 hedder det, at „der mod sydvest [er] et stort Hul, som gaaer igjennem hele Muren, og som burde stoppes, for at der ikke skal ske yderligere Overlast"[8].

Takket være disse indberetninger kom det ønske frem at få ruinen bevaret for al eftertid. Det førte til, at ejeren, gårdejer Anders Jensen i Bastrup, den 24. febr. 1847 for en sum af 200 rdl. overdrog kong Frederik VII „det paa min Grund staaende Taarn", idet han forpligtede sig til inden udgangen af august næste år „at rydde det fuldstændigt baade indvendigen og udvendigen for de nedfaldne Kampestene, Kalk og Jord, saa Bygningen kommer fuldkomment for Dagens Lys, og dette uden i nogen Henseende at bryde Hul paa de nu staaende Mure eller at beskadige dem ved Optagelsen af de nedstyrtede Stene". End-

videre skulde han føre tilsyn med tårnet og give alle besøgende fri adgang til at se det[7].

Dermed skulde ruinen være sikret. Den var nu et mindesmærke, som opmærksomheden var henledt på, og i 1851 gav apoteker *J. G. Burman Becker* en kortfattet redegørelse for de bevarede rester af tårnet[7a]. Hans forudgående besøg på stedet må dog sikkert ligge tidligere end fredningen, d.v.s. forud for Anders Jensens oprensning „indvendigen og udvendigen" af ruinen, for Burman Becker opfattede tårnet som firsidet („hver Side er omtrent 16 Skridt lang"), og dets indre fandt han opfyldt af „Fragmenter . . . med Gruus og bevoxet med Græs". Han antog, at der „fra Søsiden af [var] skeet Gravning ind under Ruinen i den Hensigt at finde en Kjelder", og — tilføjer han — „ved den Leilighed siges et Sværd at være fundet". Om et sådant fund virkelig er gjort, kan ikke siges. Mest interesse i hans korte fremstilling har den omstændighed, at han opfattede tårnet som „et isoleret Taarn", der ikke havde stået i forbindelse med nogen anden bygning. Her så han rigtigt, og trækket er både karakteristisk og betydningsfuldt. Når han tilføjede: „saaledes som vistnok de mindre Borge endnu vare paa Valdemar Atterdags Tid", var han derimod på vildspor, såfremt han med sine ord tænkte at datere tårnet.

Oprensningen efter fredlysningen lod ruinen fremtræde i alt væsentligt, som vi ser den i vore dage, og i 1862 opmåltes den af *Jacob Kornerup* (fig. 4), der samtidig tegnede en ofte reproduceret skitse af den[8]. Men med fredningens gennemførelse viste det sig at være så som så. Den 29. juni 1874 kunde byfoged Scholten i Hillerød meddele Nationalmuseet, at „den indre Mur i de senere Aar [har] lidt Overlast, idet der i Taarnets nordlige Side med Vold er nedbrudt og borttaget c. 2 Favne af de derværende Stene"[9], og restaureringsarbejder måtte derfor sættes i gang[10]. De fandt sted på grundlag af *Conrad Engelhardts* anvisninger, og denne afgav selv en kort beretning[11]. Man har dog indtrykket af, at det kun var det allernødtørftigste, der

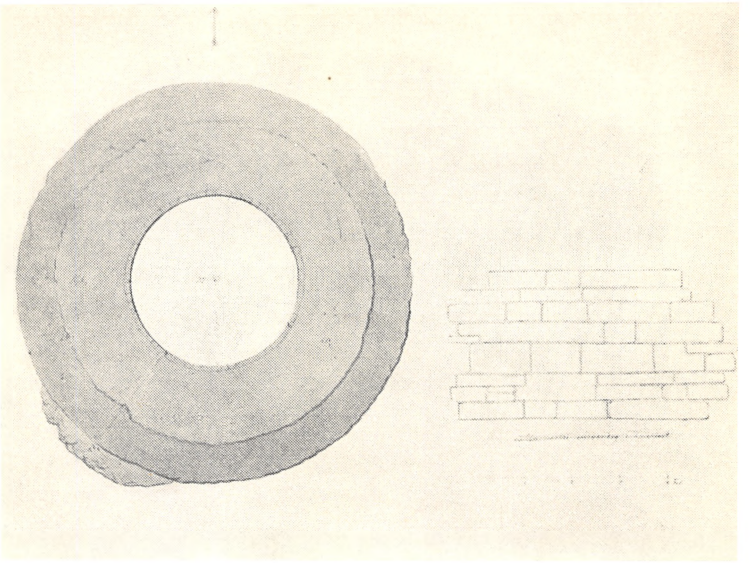

Fig. 4. Opmåling af tårnet, samt opmåling af et stykke murværk i tårnets indre (Jacob Kornerup 1862).

blev udført, og karakteristisk for de vilkår, hvorunder museet arbejdede i slutningen af forrige århundrede, er det, at da man i 1890 havde planlagt en i sig selv højst nødvendig undersøgelse af tårnets nærmeste omgivelser, strandede tanken, fordi man ikke kunde disponere over de 250 kr., som gravningen vilde have kostet[12].

Ved udgangen af 1894 havde man imidlertid „godt Haab om at kunne skaffe det angivne Beløb", og museumsinspektør *Vilh. Boye* tog på årets tredjesidste dag ud til ruinen for at træffe de forberedende aftaler. Fylden skulde fjernes fra tårnmurens sydlige fod, det tjørnekrat, som bredte sig her, skulde for største delen ryddes, og i særlig grad gjaldt det om „muligt at blotte Ruinens Fod eller Sokkel, hvoraf et Stykke er synligt i det sydvestlige Hjørne"[13].

Man havde altså foreløbig stillet planerne om en undersøgelse af terrænet uden om tårnet i bero og holdt sig udelukkende til

en blotlæggelse af ruinen selv. Ved en ubetydelig prøvegravning havde man tidligere ment mod nord at kunne spore „en Grav umiddelbart ved Taarnet, opf. med Brokker. 3—4 Al. br. kun 1 Al d."[14]. Naturligvis havde man nu opmærksomheden henledt på, om en lignende fordybning skulde findes langs sydsiden, men dette viste sig ikke at være tilfældet[15]. Derimod sås det, at vestsidens sokkel var fjernet af naboloddens ejer, medens sokkelen i øst stod tilbage i fire skifters højde. Løse fund gjorde man kun få af under rydningsarbejdet. Der blev fundet nogle dyreknogler og potteskår — „for det meste fra nyere Tid" — foruden en jernsaks — „som en Uldsax" — og ialt fire sølvmønter fra Valdemar den Stores dage"[16]. Disse må alle have ligget i fylden ved tårnets sydvestlige side, men de opdagedes først ved fyldens bortkørsel og spredning på den nærliggende mark.[17].

Den nu foretagne oprensning gjorde det indlysende, at en gennemgribende istandsættelse af ruinen var uomgængelig nødvendig. Den fandt sted i årene 1895—97 under museets ledelse, idet murkærnen på alle skrøbelige steder blev afstivet med kampesten, lagt i mørtel, samtidig med at forvitrede frådsten fjernedes i resterne af den indre skalmur og erstattedes med andre. Ligeledes suppleredes manglende partier i yderfodens nedre skifter[18], ja i sydvest (hvor muren jo havde været gennembrudt, se ovenfor), foretog man en ligefrem rekonstruktion i mandshøjde af den ydre skalmur. Man mente nu at kunne se fremtiden i møde uden frygt for nogen katastrofe.

Inden en undersøgelse af tårnets omgivelser kunde finde sted, måtte imidlertid en opmåling af disse foreligge. Et kroki fra 1903 af *P. Hauberg* viste tårnets placering på bakkeknuden, men var forøvrigt meget løst gjort[19], og først ved arkitekt *J. F. Kleins* måling og nivellering af stedet i 1905[20] fik man et nogenlunde brugbart grundlag for en eventuel gravning (fig. 5). Den benyttede ækvidistance på 1 m mellem højdekurverne var dog for stor til, at alle enkeltheder i jordsmonnet kunde komme med.

Og desværre savnede museet stadig midler til at sætte en

systematisk undersøgelse i gang. I årenes løb viste det sig desuden, at den i 1895—97 foretagne restaurering havde været mangelfuld. Murene var ikke blevet afdækkede på en sådan måde, at vand ikke havde kunnet trænge ind mellem skalmurene og murkærnen, og følgen havde været, at mange sten var blevet løsnede[21]. Efter bedste evne blev der ganske vist rådet bod herpå; men museet blev ikke sat i stand til at ofre de nødvendige summer på ruinens vedligeholdelse, og den dag i dag sprænger frosten hvert år dele af den blottede murkærne, forvitringen fortsætter, og før eller senere vil staten blive tvunget til at ofre betydeligt større beløb end de hidtil nødvendige, hvis eftertiden ikke skal se sig berøvet de sidste rester af dette helt enestående mindesmærke fra vor tidlige middelalder.

Samtidig med tårnets fremadskridende ødelæggelse er muligheden for en undersøgelse af det omgivende terræn blevet stærkt begrænset. Det egentlige objekt for en gravning har alle dage været det nærmestliggende jordsmon i nord og navnlig i nordøst, hvor adgangen til borgen må antages at have været. Men netop i nordøst og ikke mere end ca. 27 m fra tårnmuren opførtes i 1925 aftægtsboligen „Stenhøj", hvis hus, blomster- og frugthave og gårdsplads blev lagt dèr, hvor en undersøgelse vilde have været allermest påkrævet. Tilbage som et muligt arbejdsfelt er da kun den jævnt skrånende mark i vest og „Stenhøj"s køkkenhave i nord, idet de bratte skrænter syd og øst for tårnet næppe ved en gravning vil kunne byde på stort af interesse.

Det var derfor på de ovennævnte to steder, at prøvegravninger blev sat ind i 1949, da det endelig i dagene den 28.—30. september og 3.—5. samt 12. oktbr. lykkedes at få sådanne i gang under ledelse af nærværende afhandlings forfatter[22]. Gravningerne fandt sted efter imødekommende aftale med fhv. gårdejer Jens Andersen, som da beboede „Stenhøj", og som viste arbejdet en overordentlig stor opmærksomhed. Resultatet svarede også fuldt ud til forventningerne, og der kan næppe herske tvivl om, at en systematisk undersøgelse af de endnu frit liggende felter

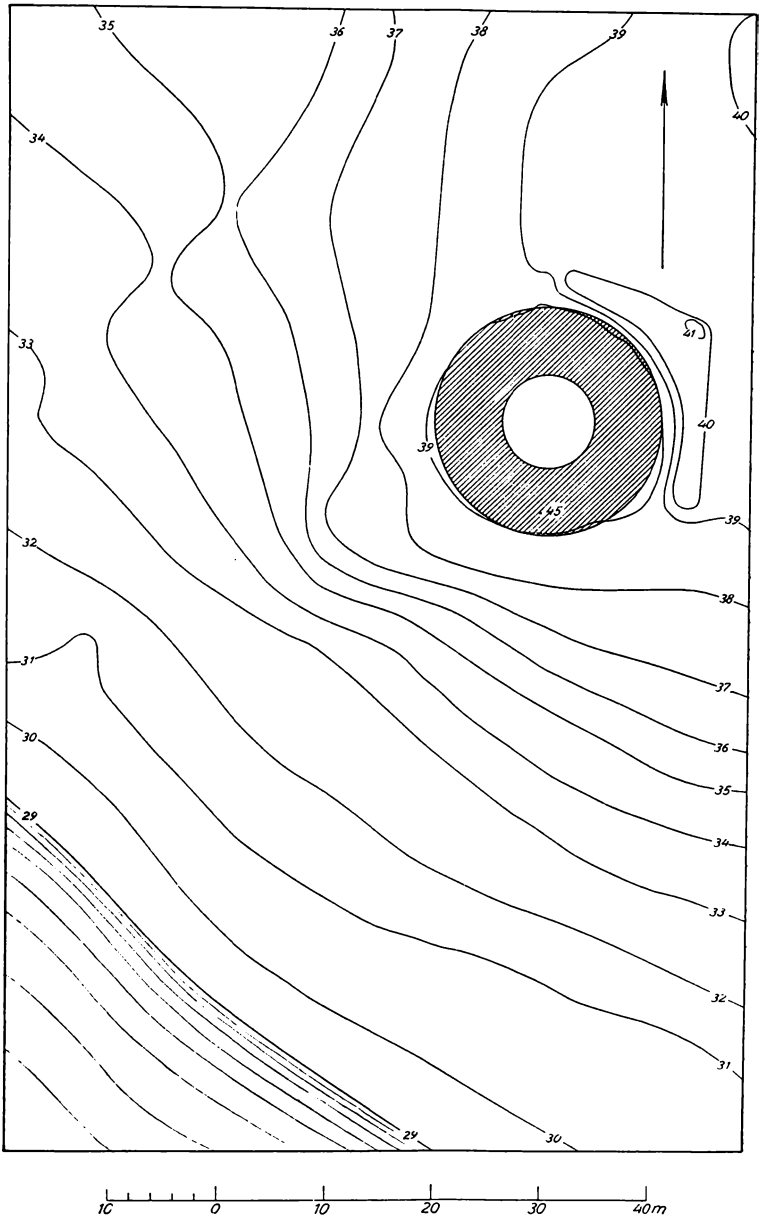

Fig. 5. Opmåling af tårnet og dets nærmeste omgivelser (J. F. Klein 1905).

vil kunne give os meget værdifulde oplysninger om et borganlæg, som søger sin lige her i landet. Hvorvidt en sådan undersøgelse skal finde sted, er udelukkende et bevillingsspørgsmål. Museet er i højeste grad interesseret i at se den sat i gang.

III.

Tårnet har, som tidligere nævnt, været fritliggende på borgpladsen, men ikke i dennes centrum. Det har ligget i dens sydvestlige hjørne, hvor bankens fald imod søen tager sin begyndelse. Det har været cirkulært, med en indre diameter på 8,65 m, en ydre (ved foden) på 20,95 m. Murtykkelsen bliver altså 6,15 m, men har naturligvis for de øvre stokværks vedkommende været en kende mindre — hvor meget kan ikke siges. Tårnet har ikke ligget på nogen kunstigt opført forhøjning[1], men dets fundering er sket i den naturlige undergrund. Hvor den bevarede murhøjde er størst, måler den ca. 5,5 m over bunden. Selve murlivet består af rå marksten, lagt i mørtel og uden indblanding af andet materiale, medens den ind- og udvendige skalmur er sat af smukt tilhugne frådsten. Ved den indre skalmurs fod ses anslag til et gulv, der vel har været lagt af planker ligesom gulvet i det ældste Søborgtårn. Den ydre skalmur har en aftrappet, tretrins sokkel. Selve tårnruinen blev ikke gjort til genstand for nogen undersøgelse ved gravningen i 1949, skønt der her endnu foreligger problemer, som kræver deres løsning — f. eks. funderingens art og dybde m. m. Opmærksomheden koncentreredes om terrænet nærmest nordvest og nord for ruinen, hvor man kunde have begrundet håb om dels at finde borgens ydre forsvarslinie, dels at afdække rester af bygninger, som må forudsættes at have ligget på borgplateauet. De pengemidler, der stod til rådighed, var imidlertid meget begrænsede, og gravningen måtte derfor indskrænkedes til anlæg af en række søgegrøfter (fig. 6).

Uden resultat blev en søgegrøft på 19,55 m.s længde, lagt fra ruinens hegn nordvest for tårnet og ned over bakkehældet mod sænkningen i vest. Under det 30—40 cm dybe muldlag kom

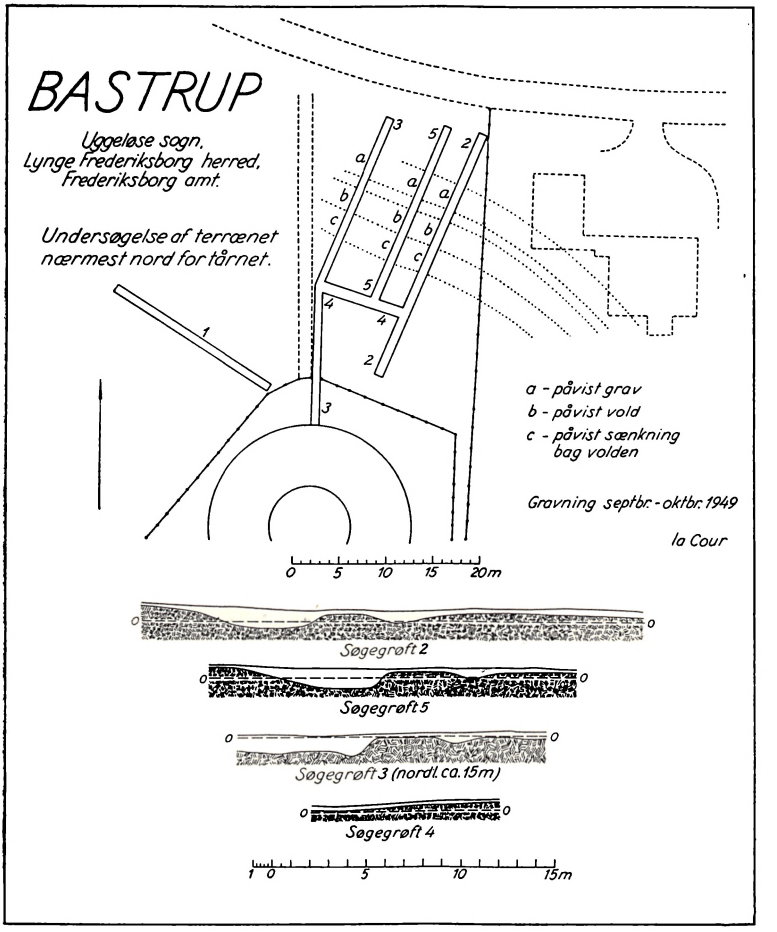

Fig. 6. Plan og snit fra gravningerne i 1949 (la Cour).

overalt undergrunden frem, bestående af lerblandet morænegrus og morænesand, fuldkommen sterilt. Grøften blev derfor ikke ført længere ned ad skråningen end angivet, og arbejdet henlagdes i stedet for til fladen nord for tårnet.

Her blev der anlagt tre lange søgegrøfter i omtrent n. — s. på henholdsvis 27, 34,3 og 19,5 m.s længde og 1 m.s bredde, indbyrdes forbundne med en fjerde 9 m lang og 1,25 m bred

grøft. Naturligvis var det vanskeligt på dette forholdsvis spinkle grundlag at danne sig et nogenlunde sikkert indtryk af borganlæggets karakter, men visse enkeltheder syntes dog at fremtræde meget klart.

Samtlige tre nord-sydgående søgegrøfter godtgjorde således, at der i en afstand af ca. 27 m fra tårnfoden har ligget *en trugformet voldgrav,* 6—7 m bred og ca. 1 m dyb (fig. 7). Dens indre (sydlige) skråning har været forholdsvis kort og brat, dens ydre derimod lang og med jævnt fald. Denne grav var åbenbart også blevet påtruffet i 1925, da „Stenhøj" byggedes, og man ved udgravningen af grunden til stuehusets sydvestre hjørne måtte gå dybt ned, inden man stødte på fast undergrund. Hvis man forlænger den ved søgegrøfterne nu påviste, svagt krummende gravlinie, vil den netop ramme bygningshjørnet. Det synes altså, som graven er fortsat mod øst i hvert fald hertil; men fra dette punkt er den vistnok bøjet mere mod syd i retning af skrænten mod søen. Herpå synes terrænet inde i „Stenhøj"s have at tyde.

Mod vest er graven næppe gået synderligt længere end til den vestligste søgegrøft. Dens profil er på dette sted ret „deformeret" — en ydre gravskråning lod sig således ikke påvise —, og da terrænet her falder fra øst mod vest og oprindelig sikkert har gjort det i endnu stærkere grad, tør man vel antage, at graven er „mundet ud" i skråningen.

En tør grav af så forholdsvis ringe dybde som den nu påviste har kun udgjort en meget svag spærring. Derfor ligger det nær at opfatte en højning, som afdækkedes umiddelbart inden for graven, som resterne af *en vold.* Det bliver så meget des mere sandsynligt, som der også langs indersiden af højningen fandtes en svag sænkning. En vold vil nemlig praktisk taget altid være bygget ved opskovling af fyld fra både dens ud- og dens indvendige side. Udvendig fremkommer derved graven, indvendig en flad sænkning, som sjældent er blevet fyldt op, fordi den har været for ubetydelig til at fremkalde nogen gêne. Forholdet kan iagttages mangfoldige steder.

Fig. 7. Søgegrøft nr. 5 set fra nord. I forgrunden den oprensede grav, i mellemgrunden resterne af den sløjfede vold, bag den sænkningen og i billedets baggrund tårnruinen (Kreutzfeldt fot.).

Volden har hovedsagelig været bygget af undergrundens grusblandede ler. Det var derfor dette, som ved dens sløjfning på et eller andet ukendt tidspunkt kom til at ligge nederst i graven, og dennes bund var ofte vanskelig at skelne, da den bestod af det samme materiale. Over voldfylden lå stene og muld. I den vestligste af søgegrøfterne var graven så at sige helt fyldt med marksten, der lå i et lag, som på midten var ca. 50 cm tykt, og som kun kan stamme fra, at vognlæs af sten har været væltet ned

i den. Ingen af disse bar mørtelspor, så de har næppe stammet fra ruinen, men er snarest opsamlede under opdyrkningen af de omkringliggende marker. Andre steder i søgegrøfterne forekom småbunker af ler, liggende nærmere eller fjernere fra voldfoden. Sænkningen langs voldens inderside havde været så godt som helt muldfyldt, inden sløjfningen begyndte. Man må altså forestille sig en vold, hvis topflade oprindelig har ligget en hel del højere end ryggen af den nuværende højning gør det, og den foranliggende grav har derved fået tilstrækkelig dybde. Måske har voldens krone båret palisader, og sådanne kan også tænkes at have spærret for adgangen i vest, hvor graven mundede ud; men trods nøje undersøgelse lykkedes det intet sted at påvise noget pælehul.

Mellem tårnet og den ydre forsvarslinie har da borgpladsen ligget. Den synes at have været planeret, men der sås ikke tegn til nogen brolægning eller til noget husgrundrids. Dette siger dog ikke meget, da der kun afdækkedes yderst lidt af pladsen — i alt ca. 45 m^2, fordelt på de fire søgegrøfter. Skal et virkeligt resultat nås, må der foretages en regulær fladeafdækning.

Så meget turde efter den gjorte undersøgelse kunne siges:

Bakkeknuden, hvorpå borgen har ligget, har i nord og nordøst været befæstet med en grav og en vold, strækkende sig i en flad halvbue fra sænkningen i nordvest til skråningen i sydøst. Adgangen til borgen har antagelig været i nordøst, hvor „Stenhøj" nu ligger. Desværre er en undersøgelse af dette vigtige led i anlægget udelukket på grund af bygningen. Bag volden har ligget en borgplads, hvor sagtens en og anden bygning har været opført, og i pladsens sydvestre hjørne, hvor jordsmonnet har brat fald imod søen i syd og — mindre stejlt — mod sænkningen i vest, har det mægtige, fritliggende, cirkulære borgtårn rejst sig — en trusel mod alle, som med vold vilde forcere det vigtige pas mellem Bastrup og Bure søer.

IV.

For anlæg af denne enkle karakter kunde man passende benytte betegnelsen *turris-typen,* da det fritliggende tårn er det alt dominerende fortifikatoriske element. Typen går igen i en række danske og svenske anlæg, ligesom den i nært beslægtede former findes på nordtysk område. Den kan naturligvis varieres på mange måder. Således kan tårnet være cirkulært, rektangulært, kvadratisk eller polygonalt, og endvidere kan den omgivende enceinte i mange henseender veksle fra det ene tilfælde til det andet. Men grundtrækkene er over alt de samme: det fritliggende tårn, placeret indenfor en vold, et palisadeværk eller en mur, eventuelt tillige dækket af en grav, og mellem denne enceinte og tårnet som regel enkelte småhuse, der har været uden betydning for borgens forsvar. Man behøver kun at nævne anlæg som *Tårnborg* (kvadratisk tårn, ringmur), *Gurre* (rektangulært tårn, oprindeligt vel palisadeværk, senere ringmur) og *Søborg* (polygonalt tårn, oprindeligt vel palisadeværk) for at fastholde indtrykket af turris-typens enkle form og for tillige at få en antydning af dens tidligste datering på dansk grund. Thi de tre nævnte borge er alle anlagt i det 12. årh., Søborg antagelig i 1120'erne, Gurre og Tårnborg sandsynligvis i århundredets tredje fjerdedel. At typen også senere har været i brug, ses af *Næsholm* (opført ca. 1240) og af *Falsterbohus* (ca. 1250). Men dens egentlige blomstringstid falder i det 12. årh. I det følgende skal omtales nogle danske og svenske anlæg, som foreligger helt eller delvis undersøgt i ny tid, og som i overensstemmelse med Bastrup stenhus har vist sig at have et cirkulært borgtårn, så de i den henseende står Bastrup-variationen af turris-typen nær.

I første række må her nævnes det ældste middelalderlige *Helsingborg*[1], anlagt på en mægtig bakkeknude med brat fald i vest mod forstranden ved Øresund og både i nord og syd begrænset af dybe, naturlige kløfter, så en kunstig grav kun har været nødvendig ind imod det faste land i øst. Borgplateauet har derved fået det enorme flademål af ca. 20.200 m^2, og nogen-

lunde midt på det har et fritliggende, cirkulært tårn været opført. Dets kampestensfundament, som gik ca. 0,8 m ned i undergrunden og var lagt uden brug af mørtel, blev i 1932 afdækket af Torsten Mårtensson ret ud for den nuværende „Kærnes" vesthjørne, hvor en lille del af det dækkes af Kærnens vestre kappemur. Tårnet havde haft en diameter på 14,35 m og en murtykkelse på 4,25 m. Dets indre diameter var altså 5,85 m. Murkærnen bestod af mørtelmuret kamp med ud- og indvendig skalmur af sandsten. Ca. 8 m syd for det fandtes grunden til et rektangulært hus på 7 × 8 m. Også dette har hørt til middelalderborgens første byggeperiode, og det samme syntes at være tilfældet med nogle stenlægninger, der blev påtruffet ved Kærnens østlige hjørne og langs kappemurens østside. De har måske dannet gulv i en eller anden bygning. Torsten Mårtensson daterer sandstenstårnet til ca. 1150, muligvis til det 12. årh. anden fjerdedel.

Den væsentligste forskel mellem dette Helsingborg og Bastrup består i det skånske borgplateaus kolossale udstrækning. Det er ikke underligt, at man har søgt efter en enceinte, som lå tårnet nærmere end plateauets rand, der kransedes af den senmiddelalderlige ringmur, men eftersøgningen var forgæves. I virkeligheden giver en indbyrdes afstand mellem tårn og enceinte, varierende fra 60 m i sydøst til 103 m i nordvest, meget ringe mening, når talen er om et *tidlig* middelalderligt borganlæg. Dèr må man forudsætte en langt større koncentration, og en enceinte, der som ved Helsingborg er ca. 500 m lang, hører næppe i sit anlæg den tidlige middelalder til. Totalindtrykket er, at man står over for et forhistorisk befæstningsanlæg, en bygdeborg, som atter er taget i brug engang i det 12. årh., idet man da på plateauet har anlagt en borg af turris-typen og endnu senere — velsagtens i sidste halvdel af det 14. årh. — har opført ringmuren, hvor den oprindelige bygdeborgs enceinte havde ligget. Naturligvis er dette kun en hypotese[2]; men den støtter sig til den kendsgerning, at et borgplateau på ca. 2 ha synes ganske ufor-

eneligt med et regulært, tidligmiddelalderligt turris-anlæg som det, hvorom det cirkulære sandstenstårn vidner.

En lignende opfattelse ligger nær ved en anden tidligmiddelalderlig dansk borg, som i afgørende henseende minder om både Bastrup og Helsingborg. Det er *Borren* i Højby s., Ods h., Holbæk a.[3].

Borgen har i dette tilfælde ligget på en stor ø i den nu udtørrede Højby sø, og den har været adskilt fra det faste land i nord ved en vandfyldt sænkning, forholdsvis smal i vest, betydeligt bredere i øst. Langs denne sænknings sydside har der til yderligere dækning af øen været lagt en ca. 180 m lang kampestensmur med portgennemgang ca. 35 m fra vestenden. Til fundament for muren er benyttet kampesten, lagt uden bindemiddel, medens der til murkærnen — ligeledes af kamp — er brugt rigeligt mørtel. Skalmurene er sat af kampesten, der enten har frembudt en tilstrækkelig flad side, eller som ved tilhugning eller kløvning har fået en sådan. Ved portgennemgangen har der på et senere tidspunkt fundet en tårnlignende tilbygning sted, og til selve porten synes der at have været anvendt brændte sten. Undersøgelsen her blev begyndt i 1911 af arkitekt C. M. Smidt og fortsat i 1953 af denne afhandlings forfatter, men er endnu langt fra afsluttet.

Heller ikke Borre-anlægget — en ø, dækket ind imod land af en langmur — gør et tidligmiddelalderligt indtryk, og på den anden side forbyder den i langmuren benyttede murteknik at datere denne til den senere middelalder. Man får også her indtrykket af, at man står over for et forhistorisk befæstningsanlæg, en bygdeborg, som har været taget i brug i tidlig middelalder, idet man ved anvendelse af mørtel har opført en kampestensmur i stedet for den spærring, som tidligere kan antages at have ligget her, af hvilken karakter denne så end har været. En sådan fornyelse af et ældre kollektivt værn er jo ikke enestående. Man har f. eks. erstattet *Gamleborgs* (Vester Marie s., Vester h., Born-

holms a.) enceinte på den mest udsatte side med en kampestensmur, sat i mørtel og nøje svarende til den mur, vi finder på Borren, og det ligger ligeledes nær at minde om, hvorledes Valdemar den Store ved *Danevirke* erstattede den forfaldne kampestensmur fra et tidspunkt forud for anvendelsen af mørtelbrug med den kendte teglstensmur. At Borrens oprindelse efter al sandsynlighed går tilbage til en fjern fortid synes tillige at fremgå deraf, at der på plateauet syd for langmuren i 1953 blev fundet meget omfattende aflejringer af lerkarskår fra romersk jernalder om ikke endnu ældre, samt af den omstændighed, at den ovennævnte middelalderlige portgennemgang næppe er den ældste: delvis *under* den fremdroges en række trædesten fra et primitivt vadested.

Ca. 117 m syd for langmuren, hvor øen har haft sit højeste punkt, afdækkedes i 1950 af nærværende forfatter fundamentet og de nederste skifter af et fritliggende, cirkulært tårn med en diameter på ca. 14,5 m, en murtykkelse på 2,70 m og en indre diameter på 8,70—8,82 m. Det var opført på en lille, kunstig lerhøj, hvis planerede topflade hævede sig 2,30—2,41 m over den omgivende mark. Fundament, murkærne og skalmur svarede i et og alt til langmuren, og der kan ingen tvivl herske om, at disse to led i borganlægget er samtidige. Som ved Bastrupgravningerne året forud undersøgtes jordsmonnet omkring tårnet ved hjælp af et par søgegrøfter. Nord for tårnet fandtes de ovennævnte spor af en jernaldersbebyggelse, sydvest for det og i en afstand af 40 m lagdes et snit gennem en ca. 14 m bred og ca. 2,5 m dyb, trugformet grav, som havde delt øen i to dele, af hvilke kun den østlige var knyttet til det middelalderlige borganlæg. Fund, som kunde datere tårn, langmur og grav blev foreløbig ikke gjort, men de hidtil foretagne gravninger kan også kun betragtes som rent indledende. Her vil kræves et meget omfattende arbejde gennemført, inden alle enkeltheder er klarlagt. Den anvendte, primitive murteknik synes imidlertid afgørende at pege på et anlæg, der ikke kan være yngre end første halvdel

af det 12. årh. De relativt få teglstensbrokker, der fandtes i tårnet og ved portgennemgangen, forklares naturligst som vidnesbyrd om senere udmuringer. Hverken i murkærnerne eller i skalmurene fandtes en eneste brok.

Bastrup, Helsingborg og Borren er de eneste kendte danske eksempler på anlæg af turris-typen med fritliggende cirkulært borgtårn. I to andre tilfælde — *Valdemar den Store tårn på Sprogø* og *Sølvesborg* — går man med urette ud fra, at tårnet har været cirkulært[4]. Derimod findes der i Sverige flere sådanne anlæg, som er nært beslægtede med Bastrup stenhus. Vi skal kort nævne de væsentligste.

Af det ældste *Stockholms slot*[5] har en undersøgelse ikke kunnet finde sted, fordi alle spor af det slettedes, da Tessinernes pompøse slotsbygning blev opført i 1697—1760; men det forudgående slot domineredes af et mægtigt cirkulært tårn, *„Tre kronor"*, oprindelig kærnen i et turris-anlæg nær Norrström, knejsende oppe på Stadsholmens grusås, som i sin tid hævede sig 6—7 m højere end det nuværende slots borggård. En plan af slottet fra 1660, angivende rumfordelingen 7—8 m over borggården, viser „Tre kronor" med en diameter på 15 m og en murtykkelse på 3,5 m. Nogenlunde de samme mål må det oprindelige tårn have haft. Det har naturligvis været omgivet af en enceinte, som vi dog intet kender til. Da Birger Jarl ca. 1250 udvidede borgen, omgav han tårnet (der vistnok samtidig forhøjedes) med en rektangulær ringmur. Fra hvilken tid turris-anlægget stammer, ved vi ikke — rimeligvis fra sidste halvdel af det 12. århundrede. Man har på grund af en efterretning hos Snorre om Olav Digres angreb ca. 1007 på et „kastel" ved Stocksund, tænkt sig, at stedet allerede da var befæstet. Muligheden kan ikke helt benægtes; med det omtalte turris-anlæg kan efterretningen dog ikke have nogen forbindelse.

I 1929 blev resterne af det ældste *Borgholm*[6] på Öland udgravet. Man fandt her de nederste skifter af et endnu større, fritliggende og cirkelrundt tårn med en diameter på ca. 16,7 m, en

murtykkelse på ca. 5,5 m og et indre, cirkulært kælderrum med et tværmål på 5,85 m. Fundamentet bestod af grovt tilhuggede kalksten, murkærnen af kalkstensblokke og kampesten, lagt i mørtel, og skalmurene af smukt tilhuggede kalksten i usædvanligt høje skifter. Tårnet, som fandtes i borggårdens nordlige del, havde eksisteret lige til 1652—53, da det blev nedbrudt. Antagelig stammer også dette turris-anlæg fra sidste halvdel af det 12. årh.

Omkring 1930, da der fandt omfattende restaureringsarbejder sted på *Kalmar slot*[7], kom det for en dag, at det ældste borganlæg havde hørt turris-typen til. På en forholdsvis lav holm (eller lavt næs, afskåret fra det faste land ved en ca. 10 m bred grav) var der ca. 5 m fra den nordøstlige bred bygget et fritliggende, cirkulært tårn med en diameter på ca. 14 m. Kampestensfundamentet gik ca. 1 m ned i det hårde, lerholdige morænegrus, og over det rejste murene sig, ligeledes af kampesten, med en ydre skalmur af jævnhøje, utilhugne blokke af kamp eller sandsten. De omsluttede et firsidet, rektangulært rum, ca. 8 × 6 m stort. Tæt sydøst for tårnet stødte man på dele af et rektangulært stenhus, ligeledes af kamp, og lidt længere imod vest havde der ligget en træbygning — begge vistnok samtidige med tårnet, som dateredes til slutningen af det 12. eller begyndelsen af det 13. årh. En brønd ca. 54 m sydvest og en arne ca. 51 m nordvest for tårnet *kan* have hørt det ældste anlæg til, men kan også være yngre (kun ældre end ca. 1280, da sandsynligvis den senere Kalmarborg byggedes). Det samlede turris-anlæg synes at have været forholdsvis stort, men dets enceinte blev ikke påvist. Den har vel bestået af en vold eller palisaderække — nogen ringmur har i hvert fald ikke eksisteret på dette tidspunkt.

På en klippeholm i Slätbaken og ca. 5 km øst for Söderköping ligger ruinerne af *Stegeborg*[8]. Et slankt, cirkulært tårn, som har ligget frit på holmens højeste punkt, er senere blevet indbygget i et rektangulært anlæg. Tårnets nederste 13 m er opført af utilhugget kamp, der er valgt således, at en nogenlunde regelmæssig

skiftegang har kunnet gennemføres. Dets øvre partier (af tegl) er betydeligt yngre. Ved tårnfoden er diameteren 11 m og murtykkelsen 2,70 m (fra og med andet stokværk 2,35 m). Kampestensmuren, som et stykke fra jorden har små lysåbninger (45-55 × 15-20 cm), har tidlig romansk karakter og må være bygget i et af årtierne umiddelbart før eller efter 1200.

På nogenlunde samme tidspunkt — måske dog lidt senere — er *Stensöborg*[9] på Vikbolandet ved Bråviken opført. Den har bestået af et fritliggende, cirkulært tårn, omgivet af en kampestensringmur. Hvorvidt den sidstnævnte er jævngammel med tårnet kan ikke siges, ligesom dens fulde forløb endnu ikke er helt fastslået. Tårnet er opført af delvis tilhuggede kampesten med regelmæssig skiftegang. Det har forneden en diameter på 13,6 m og en murtykkelse på 3,6 m. Dets nederste stokværk har haft krydshvælv af kamp. Det har to små lysåbninger (50-60 × 15 cm); men lige så lidt her som ved de tidligere nævnte tårne har der udefra været direkte indgang til dette stokværk. Indgangen har været i andet stokværk, hvor den har siddet noget lavere, end det ellers har været sædvanligt. Herfra har en trappe inde i muren ført ned til det underste stokværk. Den har forneden været stænget med en dør, som har åbnet sig udad mod trappen, hvor dens bomhuller ses, og det lille rum foran døren har været forsynet med en lysåbning af samme karakter som de to ovenfor nævnte.

Tilbage at omtale er de ejendommelige gotlandske *„kastaler"*[10], d.v.s. kasteller, af hvilke der i alt kendes tolv, heraf fire med cirkulært tværsnit: Hamra, Öja, Västergarn og Sundre.

Om *Hamrakastellet* kan intet siges, da dets ruiner endnu er helt jorddækkede. *Öjakastellet*[11] ligger på det smalle Fide-næs, ca. 1,5 km fra Burgsvik med den gamle havn Stockvikshamn. Tårnet er delvis bevaret i fire stokværks højde, men en sikker angivelse af dets diameter kan ikke gives — måske ligger den omkring 13,8 m. Murtykkelsen er ca. 2,5 m. Materialet består af grovt kløvede sandsten (fundamentet er ikke afdækket), og et hvælv skal være blevet nedbrudt engang i det 18. årh. I andet

stokværk ses een, i tredje stokværk to lysåbninger — de sidstnævnte muligvis også benyttede som skydeskår.

Västergarnskastellet[12] udgravedes i 1935. Det har ligget ca. 400 m fra den gamle, tidligt tilgroede havn i Paviken på Gotlands vestkyst, forgængeren for den senere, fra ca. 1200 stammende Garna-havn (Västergarn), som i sin tur blev slået ud af Visby. I Västergarns ca. 1000 m lange byvirke er så det oprindeligt fritliggende tårn blevet inddraget. Da undergrunden består af sand, har tårnet været opført på en nedgravet ca. 1 m tyk pakning af store kampesten, lagt i ret regelbundne skifter og delvis udgørende det nederste af tårnets gulve, som ligger ca. 1 m over det omgivende jordsmon, hvorfor stenpakningen her er ca. 2 m tyk. Over dette fundament er tårnet rejst af grovt kløvede kalksten og med en diameter på ca. 15 m, en murtykkelse på ca. 3 m og et indre, vistnok rektangulært rum på 4,40 × 8,30 m. Midt i rummet skal der i 1860'erne være fjernet fundamentet (1,15 m i kvadrat) til en pille, som sagtens har båret eet eller flere af tårnets bjælkelag. Man regner med, at det oprindelig har haft 5 stokværk med en samlet højde på ca. 17 m.

Bedst bevaret af de cirkulære gotlandske kasteller er *Sundrekastellet*[13] på øens sydspids (fig. 8). Det er opført ved den bratte, nordøstre skråning af et isoleret klippeparti, på hvilket også Sundre kirke ligger, og som i nord og øst synes at have været dækket af sumpe. Dets diameter er ca. 12 m, dets murtykkelse ca. 2,75 m og dets indre diameter ca. 6,5 m. Tilbage står — i en højde af ca. 12 m — de fire nederste stokværk. Nederste stokværk er overhvælvet. Rimeligvis har tårnet ligesom Västergarnskastellet oprindelig haft fem stokværk og en samlet højde på ca. 14 m. Opad smalner det noget ind, og det er bygget af smukke, næsten kvaderhuggede sandsten. Den tidligt romanske indgang har været i 2. stokværk, ca. 4,5 m over jordsmonnet og ca. 1,5 m over stokværkets gulv, så trin altså må have ført fra døren ned til dette. Rummet selv har været ca. 3 m højt og har fået sit sparsomme lys gennem to, senere tilmurede glugger — den ene har udvendigt en

Fig. 8. Sundrekastellet (Fot. i Antikv.-topogr. arkivet, Stockholm).

halvcirkelformet overligger, hugget i een sten. Fra 2. stokværk har man ad en trappe i muren — ved dens munding kun 0,5 m bred — kunnet komme op til tårnets øvre stokværk.

Om dateringen af de gotlandske kasteller har meningerne været delte. Nils P. Tidmark, som oprindelig vilde tidsfæste dem til det 11. årh. eller endog det 10. årh.s slutning, opgav senere denne vovede opfattelse og sluttede sig til Martin Olssons: at opførelsestiden måtte ligge i slutningen af det 12. årh. Herved synes forskningen at være standset. Naturligvis er ikke alle øens

tolv kasteller bygget samtidigt; men alt i alt regner man Knut Erikssøns regeringstid (1167—96) for det tidsrum, inden for hvilket flertallet af de svenske turris-anlæg — og blandt dem altså de gotlandske kasteller — er blevet til.

V

Den nu gennemgåede række af danske og svenske borge (kasteller) skulde være et tilstrækkeligt grundlag for opfattelsen af Bastruptårnets funktion og datering. Man må imidlertid huske, at de *cirkulære* tårne kun udgør en begrænset del af samtlige turris-anlæg. Inden for denne gruppe findes der endnu flere med fritliggende *firsidede* tårne, og man har antaget, at disse gennemgående er en smule yngre end de andre, medens de forøvrigt i det store og hele har haft samme funktion som disse. Det må nu stå ved sit værd. Vidnesbyrdene derom er ikke helt overbevisende, og studiet af typen er langt fra afsluttet.

Om den *funktion,* hovedmængden af turris-anlæggene har haft, hersker der ingen meningsforskel. Navnlig er placeringen af de her nævnte svenske meget karakteristisk. De ligger ved havne, ved trange sunde, ved åløbs mundinger — åbenbart for i givet fald at kunne dække en handelsplads eller hindre en fjende i at trænge ind i landet. „Kastalerna", siger Armin Tuulse (og han mener hermed ikke kun de gotlandske kasteller, men *samtlige* svenske turris-anlæg), „ha ej varit fästningar i egentlig mening, utan endast spaningsplatser och replipunkter, där en vaktstyrka ständigt var förlagd".[1] At flere af dem før eller senere udvikledes til større borganlæg, er en anden sag. Det skete langt fra for alles vedkommende.

En lignende funktion kan man gå ud fra, at mange af de danske turris-anlæg har skullet opfylde. Når på Valdemarstiden Tårnborg ved Skelskør, tårnet på Sprogø og Nyborg på Fynssiden (også dette sidste i sin oprindelige form et turris-anlæg) har været opført, har derved selvsagt ikke Store Bælt kunnet spærres, men farleden gennem det har kunnet holdes under obser-

vation og vigtige indfaldsveje på de to kyststrækninger dækkes. En lignende hensigt må have ligget bag anlægget af det ældste middelalderlige Helsingborg. Her var det den snævre port ind til Øresund og den gamle overfartsvej Sjælland-Skåne, man vilde have hånd i hanke med. Det er også tænkeligt, at Flynderborg på Sjællandssiden har hørt kastel-typen til. Også denne borg stammer sikkert fra Valdemarstiden; men det skal indrømmes, at man ikke på dens nu helt ødelagte midterbanke har truffet sikre spor af noget tårn, da en rationel undersøgelse ikke blev iværksat, den gang den nye jernbanelinie blev ført tværs igennem voldstedet[2]. Det er næppe noget tilfælde, at et turris-anlæg som Gurre synes knyttet til den hovedfærdselsåre, som fra sundsnævringen ved Flynderborg har ført ned imod Roskildeegnen[3], og man forstår herefter fuldt ud, hvorfor denne vejlinies vigtigste pas — det smalle ejd mellem Bastrup og Bure søer — blev dækket ved anlægget af Bastrup stenhus.

Utvivlsomt har dog svensk borgforskning trukket linierne for stærkt op, når *samtlige* turris-anlæg menes at have haft den samme funktion. De ovenfor nævnte og enkelte flere synes at være *kongelige* anlæg, fremkaldt af en ganske særlig og for riget alvorlig situation. Det er i hvert fald den opfattelse, som Martin Olsson (og efter ham andre) har gjort gældende, og hvis rigtighed meget taler for. Han har hævdet, at de svenske Østersøkyster var stærkt udsatte for angreb af hedenske folk fra hinsides havet — ester, kurer, liver o.s.v. — netop på det tidspunkt, da kastellerne sandsynligvis blev bygget. „Den kraftfulde Knut Eriksson följde då samma taktik som den danska konungen Valdemar; han grep till offensiven och uppsökte på 1180-talet fienderna i deras eget land. Det ligger nära till hands att antaga, att han även, liksom den danska konungen, genom att bygge fästningar sökt skydda landet för plötsliga överfall".[4]

At det er den danske *konge,* som har bygget mange af vore egne kasteller — Helsingborg, Flynderborg, Gurre, Tårnborg og tårnet på Sprogø — er sandsynligt, men kun for det sidst-

nævnte anlægs vedkommende historisk bekræftet. Til rækken kunde vistnok forøvrigt føjes det ældste Vordingborg[5], hvis type ganske vist ikke kan bestemmes med sikkerhed, fordi opførelsen af Prins Jørgens palæ har slettet alle spor undtagen enkelte, som anlæggets enceinte har efterladt; men netop disse tyder på, at der har været tale om et af de sædvanlige turris-anlæg. Og hertil kunde føjes Absalons borg ved Havn[6], ikke bygget af kongen selv, men af den mand, som i mangt og meget inspirerede hans gerning og hjalp ham til at sikre riget. Heller ikke i Absalons borg har man fundet tårnet — her er det Christiansborgs fundamenter, som har slettet sporene. Hans borgs enceinte er imidlertid af nøjagtig den samme type som enceinten på det ældste Vordingborg, og begge anlæg glider utvivlsomt ind i rækken, dækkende disse to betydningsfulde landingspladser og havne. Endelig er der det ældste Nyborg[7], bygget — så vidt man ved — af kong Valdemars søstersøn Knud Prizlavssøn, altså atter et anlæg, der kan formodes at have tjent kongens og rigets bedste: at „skydda landet för plötsliga överfall", efter at venderangrebenes værste brod var brudt ved „offensiven" i 1160'erne.

Meget taler således for, at den svenske opfattelse i hovedsagen er rigtig. Det turde være til rigernes værn at disse kasteller er blevet anlagt — de danske noget tidligere end de svenske, men begge i sidste halvdel af det 12. årh.

Alligevel er det sandsynligt, at turris-typen i 12. og 13. årh. også har været anvendt i andre formåls tjeneste end rigets. Vi ved i hvert fald intet om, at Søborgtårnet, der byggedes forud for biskop Eskils dage, måske i 1120'erne, har været andet og mere end et privat bygværk, og det er heller ikke givet, at vi skal opfatte Borren som et kongeligt anlæg, et led i rigets værn. Under alle omstændigheder har et turris-anlæg som Frøslev (sagtens fra det 13. årh.) afgjort været et privat foretagende[8], og det vilde være højst mærkeligt, om det samme ikke gjaldt den overvejende del af de danske voldsteder, som viser den fra Vesteuropa inspirerede „motte", kun rummende plads til et tårn som

borgens eneste fortifikatoriske led af betydning. Her må der imidlertid gennemføres mangfoldige gravninger landet over, inden forholdet kan fremtræde med fuld klarhed. Som det tegner sig for os nu, tyder mest på, at turris-anlæggene i den tidligste tid — vel allerede i første halvdel af det 12. årh. (man kan minde om Knud Lavards to „kasteller" ved Slien) har tjent *rigets* interesser og haft *kongen* eller ham nærstående stormænd til bygherrer, men at typen derefter også er blevet anvendt af andre, nemlig fra det tidspunkt engang i det 13. årh., da privat borgbygning kom i gang. At typen kunde anvendes af kongen selv endnu ved midten af dette århundrede, viser — hvad forud er nævnt — anlæg som Næsholm og Falsterbohus.

På baggrund heraf vil det ses, at dateringen af Bastrup stenhus kan have overordentlig stor betydning for besvarelsen af det spørgsmål: står vi overfor et kongeligt eller et privat anlæg? Til hvilken af de to nævnte kategorier skal tårnet henføres?

VI

En *datering* er og bliver en overordentlig vanskelig sag. Det er tidligere nævnt, at man har villet fastslå tårnets opførelsestid til midten af det 12. årh., fordi fire mønter fra Valdemar den Stores tid skulde være fundet „i murarna". Det er de jo imidlertid slet ikke. De er fundet i den udkørte fyld og siger derfor intet om tidspunktet for opmuringen[1]. Desuden er der senere — på samme mark, hvor fylden blev spredt — fundet en mønt, slået af Sven Grade. Og endelig kan så få mønter som fem ikke fortælle os det ringeste om tårnets alder.

Man har også henvist til et gavebrev, udstedt af kong Niels og vedrørende gods, som han skænkede til St. Knuds kirke i Odense. Blandt vidnerne nævnes nemlig en *Ebbe de Bastetorp,* og det synes overvejende sandsynligt, at det her er *vort* Bastrup, der er tale om. De øvrige danske landsbyer og gårde, som bærer det samme navn, kan af flere grunde næppe komme i betragtning. Brevet, som kun kendes i uddrag, er i den bevarede af-

skrift udateret[2], men må henføres til tiden mellem kongesønnen Inges død i det 12. årh.s andet årti og dronning Margrethes omtrent samtidige død (i hvert fald før 1130). Det er derfor tænkeligt, at tårnet er opført nogen tid forud for brevets udstedelse; men det skal på den anden side fremhæves, at der i betegnelsen „de Bastetorp" ikke foreligger noget som helst bevis for tårnets eksistens på det angivne tidspunkt. Den gode Ebbe kan jo have ejet andet jordegods i Bastrup end netop tårnet — som han efter al sandsynlighed *ikke* har ejet (se i det følgende).

Desværre kan heller ikke byggematerialet — frådstenen — afgøre dateringen bare nogenlunde nøjagtigt. At der tidsmæssigt må være en vis sammenhæng mellem frådstenstårnet og de sjællandske frådstenskirker, har man lov til at gå ud fra, men en datering af disse er i sig selv et problem. Kun for en enkelts vedkommende har vi en bestemt tidsfæstelse angivet. Det er Vor Frue i Roskilde, som skal være bygget af Sven Nordmand, der var Roskildebisp fra 1073—88. Efterretningen synes pålidelig, og frådsten har altså været anvendt så tidligt som i sidste fjerdedel af det 11. årh.[3] Kirke-Såby kirke kan muligvis dateres til *senest* første fjerdedel af det 12. årh.[4], og det samme gælder måske Kirke-Hyllinge kirke[5]. For de øvrige frådstenskirkers vedkommende kan man næppe sige mere, end at hovedmængden af dem må være opført *senest* i første halvdel af det 12 årh. Dette gælder altså også kirken i Jørlunde[6], som er den, der ligger Badstruptårnet nærmest. Men at man heroppe i periferien af det egentlige „frådstensområde" dog på et tidligt tidspunkt har benyttet dette byggeemne, viste de gravninger, som i 1936 blev foretaget på Slangerup Cistercienserklosters tomt. Man afdækkede her — foruden et tidligmiddelalderligt frådstensmurværk uden for klosterets østfløj — rester af den store, treskibede kirke, som ifølge Sakse var opført af Erik Egode, og som altså må være bygget i tiden 1095—1103. Og denne kirke var af frådsten[7]. Det kan muligvis sige *noget* om tårnets alder. Selv her i perife-

rien har man altså omkr. 1100 brugt frådsten til virkelig monumentale bygværk.

Den i tårnet anvendte murteknik giver ingen sikker vejledning. Den smukke tilhugning af kvadrene og den omhyggelige opmuring med de forholdsvis smalle fuger går igen i nogle af de ældste frådstenskirker, således i Vor Frue i Roskilde og i Kirke-Såby kirke. Men den træffes også senere. Den stærkt varierende stenstørrelse er ligeledes et gennemgående træk ved mange af kirkerne. Vi føres derfor ikke videre ad denne vej end til at antage *første halvdel af det 12. årh. som tårnets opførelsestid*. Når det fremstilles som yngre end Søborgtårnet[8], mangler denne påstand ethvert grundlag. Det *kan* være yngre — det kan lige så godt være jævngammelt eller ældre end dette.

Men væsentligst er den kendsgerning, at det under alle omstændigheder må være opført før ca. 1150. Det vil sige, at det hører hjemme i en tid, da et privat stormandsanlæg af denne karakter må forekomme meget usandsynligt, og man i stedet må antage, at det er blevet til som *et kongeligt anlæg*. Man hæfter sig ofte ved, at ovennævnte Ebbe skrives „de Bastetorp". Vi har henvist til, hvor lidt der kan bygges på denne stedsbetegnelse, som intet siger om tårnet. Men *selv om* man går ud fra, at det nævnte Bastrup virkelig dækker tårnet, kan man af det anvendte „de" næppe slutte, at Ebbe skulde have været tårnets *ejer* — betegnelsen kunde lige så vel anvendes om ham, hvis han har været tårnets „castellanus" eller „capitaneus", altså *kongens* mand på stedet. Og to omstændigheder foruden opførelsestidspunktet taler tungtvejende for at anse Bastruptårnet for et kongeligt anlæg. For det første placeringen: som vogter af et pas, der må have haft virkelig strategisk betydning, fordi vejen fra sundhalsen til Roskildeegnen gik forbi netop her. Bastruptårnet har været et „kastel" med den funktion, vi i det foregående har lært at kende som de kongelige kastellers. For det andet vidner tårnets enorme dimensioner bestemt imod at betragte dets op-

førelse som et privat foretagende. Rent bortset fra, at det i sig selv er mere end tvivlsomt, hvorvidt borganlæg på dette tidlige tidspunkt overhovedet foretoges af andre end rigets øverste — kongen, hans nærstående frænder, enkelte kraftige prælater, en ganske enkelt stormand, som stod kongen særligt nær (Esbern Snare), og som ved sit anlæg også tjente rigets bedste — må i hvert fald opførelsen af et tårn som Bastrup have ligget helt uden for, hvad stormænd på det tidspunkt befattede sig med. Det er med rette fremhævet, at det i sit hele anlæg minder om virkelig betydelige udenlandske borgtårne fra tidlig middelalder. En så enorm murtykkelse som 6,5 m må skyldes andet end fortifikatoriske hensyn[9]. Tårnet må — som tårne sydpå — i muren have haft i det mindste trappeløb, som forbandt stokværk med stokværk. Vi så sådanne trappeløb anvendt i Stensö borg, hvor murtykkelsen kun var 3,6 m, og det vilde være mærkeligt, om ikke også Stockholmstårnet (murtykkelse 3,5 m) og Borgholmstårnet (murtykkelse 5,5 m) eller vort eget Helsingborgtårn med dets 4,25 m tykke mure har haft en tilsvarende forbindelse mellem stokværkene. Desværre er de bevarede rester jo så små, at intet sikkert kan siges.

For dem alle uden undtagelse gælder det, at nederste stokværk har været blindt. Ingen dør har ført ind til det. Den eneste adgang har været en lem i andet stokværks gulv — hvis nederste stokværk har været hvælvet, gennem et „Angstloch" i hvælvingens toppunkt. Men dette sidste kan ikke forudsættes ved Bastrup. Her har denne „kælder" over jorden sikkert intet hvælv haft. Et sådant „kælder"-stokværk blev i senere anlæg af privat karakter ofte benyttet som forrådsrum — hvor der var tale om anlæg af Bastrups karakter, har det vel hyppigt tjent som fangekælder.

Adgangen til tårnet må tænkes at have ligget i andet stokværk, som en sådan adgang endnu ses f. eks. på Sundrekastellet. Hvor højt oppe over det omgivende jordsmon, den har befundet sig, lader sig ikke sige; men da tårnets mure i den bevarede højde

af 5,5 m ikke viser noget som helst spor af en døråbning, må denne i hvert fald have ligget i mindst denne højde over jorden. Derved er kælderstokværket blevet næsten urimeligt højt (eller dybt) — sikkert ligeledes et kriterium for, at vi ikke står over for noget privat anlæg. Til forrådskælder vilde et sådant rum være håbløst upraktisk.

Man kan næsten misunde svenskerne, at de har kastelsruiner stående i indtil fire stokværks højde. Vi vilde jo meget gerne vide, hvor mange stokværk Bastruptårnet havde talt. Kun så meget tør siges, at på *under* fire stokværk har det ikke været, og fem vil vel være det sandsynligste. Sættes hvert enkelt med undtagelse af kælderstokværket skønsmæssigt til ca. 2,5 m, vil vi over kælderen få en tårnhøjde på indtil ca. 12,5 m, og medregnes den høje kælder, får man en totalhøjde på ca. 18-19 m — mål, som på ingen måde kan anses for overdrevent store, når hensyn tages til tårnets øvrige dimensioner. Senere middelalderlige borgtårne viser helt andre højder, f. eks. er Kærnen i Helsingborg 34,5 m (til overkanten af tinderne 38,5 m); men deraf er henholdsvis 4,5 m og 8,5 m påmurede ved restaureringen i 1898. Gåsetårnet i Vordingborg måler ca. 26 m til den krenelerede murrand. At vi i Bastrup har haft et pompøst virkende, både fast og højt bygget borgtårn, er ganske utvivlsomt. Og med konstateringen af dette må vi lade os nøje.

VII

Hvornår har Bastruptårnets rolle været udspillet, så forfaldet — eller nedbrydningen — er begyndt? Ingen kan sige det. Foreløbig mangler vi totalt fund, som kan datere dets levealder. Men det synes, som sådanne enkle turris-anlæg ikke har været anvendte i synderligt lange tider, forudsat at de ikke er indgået som led i senere og mere omfattende borgbygninger. Søborgtårnet er vist allerede i 1150'erne blevet nedbrudt til grunden for at give plads til Eskils borg[1], og Helsingborgtårnet har sagtens kun været ca. 75 år gammelt, da det måtte vige for den ældste

firsidede Kærne[2]. Sprogøtårnets endeligt kender vi ikke, men stort ud over selve Valdemarstiden har det næppe bestået.

Det samme må tænkes for Bastruptårnets vedkommende. I Valdemars jordebogs Fehmernliste nævnes blandt dem, som kongen har indrømmet hove på øen, en *Hermannus de Basthorpe*[3]; men om ham gælder nøjagtigt, hvad der er sagt om den forudgående Ebbe de Bastetorp: vi kan ikke med sikkerhed påstå, at stednavnet dækker tårnet. Er det tilfældet, har kongen endnu i begyndelsen af det 13. årh.[4] haft en „castellanus", en „capitaneus" som høvedsmand for mandskabet på tårnet. Men ikke længe efter har det sikkert været slut. Under de blodige stridigheder, som fyldte største delen af Valdemarssønnernes dage, er vel tårnet gået til grunde, og resten — hører ikke livet, men forskningen til.

HENVISNINGER

Forkortelsen: NMA = Nationalmuseets arkiv.

I

1) Fra Frederiksborg Amt 1939, II, s. 45 f. (*Vilh. Lorenzen*). — 2) Fortid og Nutid IV (1923), s. 42ff. (*Vilh. la Cour*). — 3) *Vilh. la Cour:* Sjællands ældste Bygder (1927), s. 169, 176. — 4) Smstds. s. 175. — 5) Smstds., s. 185.

II

1) NMA. — 2) Minerva 1786, s. 546ff. — 3) NMA. — 4) NMA. — 5) NMA. — 6) Skrivelse fra Nationalmus. til byfoged Scholten, Hillerød, dat. 3. apr. 1875. NMA. — 7) Frederiksborg birks skøde- og pantebog. Salget tinglæstes den 6. juli 1848. — 7a) Orion II (1851), s. 114f. — 8) NMA. — 9) NMA. — 10) Skrivelse fra Nationalmus., dat. 20. april 1875. NMA. — 11) Dat. 11. april 1875. NMA. — 12) Brev fra museumsinspektør Henry Petersen til gårdejer Jens Andersen, Bastrup, dat. 12. decbr. 1894. NMA. — 13) Indberetning, dat. 30. decbr. 1894. NMA. — 14) Henry Petersens notesbog, „sikkert fra 1890", s. 51. NMA. — 15) Brev fra gårdejer Jens Andersen til Vilh. Boye, dat. 7. jan. 1895. NMA. — 16) Indberetning, dat. 23. jan. 1895. NMA. Fundene synes — med undtagelse af mønterne — ikke bevarede. — 17) Henry Petersens notesbog 1895, s. 1. NMA. Det er urigtigt, når *Martin Olsson* (Samfundet S:t Eriks årsbok 1929, s. 128) mener, at mønterne blev fundet „i murarna" og på dette grundlag daterer tårnet til midten af det 12. årh. Misforståelsen går igen hos *Torsten Mårtensson:* Hälsingborg slott under

medeltiden (1934), s. 22. — 18) Nationalmuseets anden Afdeling. Redegørelse for dens Virksomhed siden 1892 (1908), s. 71. Afsnittet skrevet af *P. Hauberg*. Sml. Fra Arkiv og Museum I (1899—1902), s. 73f. (*P. Hauberg*). — 19) NMA. — 20) NMA. — 21) Indberetning af K. Uldall, dat. jan. 1925. NMA. — 22) Plan, snit, fotos og beretning, dat. 13. oktbr. 1949. NMA.

III

1) Beretning af 13. oktbr. 1949 med tilhørende plan, snit og fotos. NMA. — Henry Petersen bemærker i sin notesbog 1895: „Taarnet anlagt paa en rund Højde imod sydvest". Der menes rimeligvis kun selve banken.

IV

Om det ældste Helsingborg se Hälsingborgs historia I2 (1934), s. 15ff (*Torsten Mårtensson*). — 2) Hypotesen er allerede fremsat af *L. M. Bååth* i ovennævnte værk I (1925), s. 221. — 3) Den flg. fremstilling hviler på C. M. Smidts beretninger om hans gravning i 1911 og mine egne beretninger om de gravninger, som jeg foretog i 1950 og 1953. NMA. — 4) Da det nye fyrtårn på *Sprogø* blev bygget i 1867—68, blev de bevarede rester af borgtårnets fundamenter for en stor del bortsprængt, uden at lejligheden til at foretage en arkæologisk undersøgelse af disse levninger blev benyttet. Siden da har man slået sig til tåls med, at det cirkulære fyrtårn helt dækkede den plads, hvorpå borgtårnet havde stået. Da fyrtårnets diameter ved foden kun er 6 m, er dette dog udelukket. Borgtårnets grundflade må have været ikke så lidt større, og det må derfor endnu være muligt uden for fyrtårnets fundament at fremgrave i hvert fald partier af borgtårnets, så dettes form med sikkerhed kan fastslås. En sådan gravning blev ikke forsøgt i 1893, da arkitekt Aage Mathiesen undersøgte ruinen. Under hans arbejde må museumsdirektør, dr. Henry Petersen en enkelt dag have tilset det. Han har nemlig gjort et kort notat (Notesbog III, s. 17 f.), der indledes med flg.: „Hvor Fyrtaarnet byggedes, siges det gl. *fir*-sidede Taarn at have staaet. Murene vare, da de nedbrødes for at lægge Cement-Funderingen, omkr. mandshøje". Dr. Henry Petersen fremhæver stavelsen *fir*-, åbenbart fordi også han har haft den forestilling, at borgtårnets form havde svaret til det cirkulære fyrtårns, men har fået denne opfattelse korrigeret ved sit besøg på stedet. — For *Sølvesborgs* vedkommende gælder, at arkitekt Aage Mathiesen, som i 1897 opmålte tårnet, opfattede det som cirkulært (Beretning, dat. juni 1897. NMA). De gravninger, som blev foretaget i 1940—42, godtgjorde imidlertid, at kun tårnets ca. 1 m høje sokkel af granit var cirkulær, medens tårnmuren forøvrigt (med skalmur af tegl) udvendig var 16-sidet. „En hypotes, att grunden skulle vara en rest av ett äldre runt torn, som sålunda bestämt formen, visade sig vid en fullständig undersökning vara felaktig: grund och torn äro uppförda i ett och fullt samtida, varför formen är fullt avsiktlig". Noget andet er, at der forud for dette tårn, som antagelig stammer fra det 14. århundredes sidste halvdel, sikkert har ligget een eller to andre tårnbygninger på samme sted. Om disses form vides dog intet, da ingen rester af dem er på-

truffet (se Fornvännen 1944, s. 226ff. (*Lars-Göran Kindström*)). — 5) Samfundet S:t. Eriks årsbok 1929, s. 158f. (*Martin Olsson*); Fornvännen 1932, s. 274ff. (*s. forf.*); Stockholms slotts historia I (1940), 21ff. (*s. forf.*). — 6) Fornvännen 1932, s. 295ff. (*s. forf.*). — 7) Fornvännen 1932, s. 285ff. (*s. forf.*); *Martin Olsson:* Kalmar slotts historia I (1944), s. 41ff. — 8) Fornvännen 1932, s. 277ff. (*s. forf.*). — 9) Fornvännen 1932, s. 282ff. (*s. forf.*). — 10) Rig 1932 s. 65ff. (*Nils Lithberg*); *Nils P. Tidmark:* Kastalerna på Gotländska kusten (1931); *samme:* Kastalproblemet (1935); *samme* „Kastalerna eller Tornborgarna på ön Gotland (1936). — 11) Samfundet S:t Eriks årsbok 1929, s. 132 (*Martin Olsson*); *Tidmark:* sidstn. skr., s. 18. — 12) *Tidmark:* sidstn. skr., s. 13ff. — 13) Samfundet S:t Eriks årsbok 1929, s. 130f. (*Martin Olsson); Tidmark:* sidstn. skr., s. 16f.

V

1) *Armin Tuulse:* Borgar i västerlandet (1952), s. 94. — 2) Frederiksborg Amts hist. Samfunds årbog 1952, s. 3ff. (*Vilh. la Cour*). — 3) Smstds. 1951, s. 4 (*Vilh. la Cour*). — 4) Fornvännen 1932, s. 303f. (*Martin Olsson*). — 5) Samfundet S:t Eriks årsbok 1929, s. 124 (*Martin Olsson*). — 6) Det af *H. U. Ramsing:* Københavns Hist. og Topogr. i Middelalderen II (1940), s. 6ff. formodede palatium inde på borgpladsen i stedet for et tårn skyldes forfatterens frie fantasi. — 8) Hist. Samfund for Præstø Amt. Aarbog 1951, s. 332ff. (*Vilh. la Cour*).

VI

1) Se afsnit II, note 17. — 2) Trykt i *Thorkelin:* Diplomat. Arne-Magnæanum I (1786), s. 243. — 3) Danmarks Kirker. Københavns Amt I (1944), s. 64. — 4) Smstds. II, s. 853. — 5) Smstds. II, s. 906. — 6) *Trap:* Danmark, 5. udg. Frederiksborg amt (1953), s. 248. — 7) Smstds., s. 238f. — 8) Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1930, s. 16 (*C. M. Smidt*). — 9) *Francis Beckett:* Danmarks Kunst II (1926), s. 81.

VII

1) Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1930, s. 16 (*C. M. Smidt*). — 2) Hälsingborgs historia II2 (1934), s. 25 (*Torsten Mårtensson*). — 3) Kong Valdemars Jordebog, udg. ved *Svend Aakjær* (1927), s. 52. — 4) Om affattelsestiden for Fehmernlistens forskellige afsnit, se Aakjærs indledning s. *28ff.

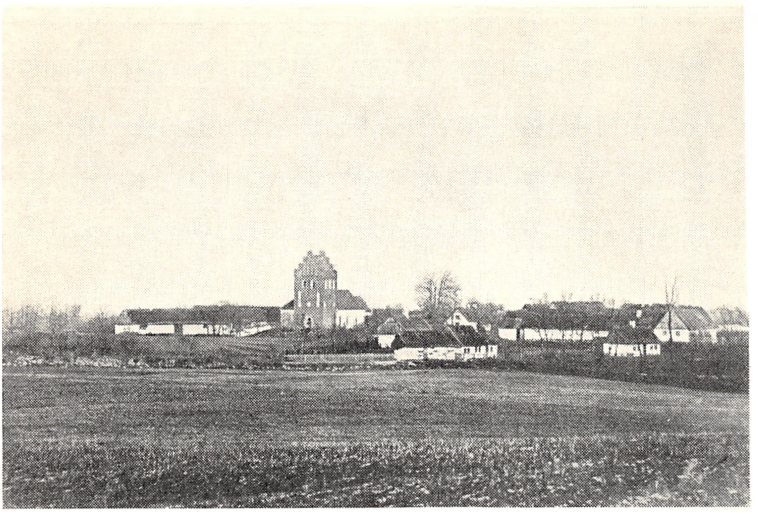

Fig. 1. Esbønderup kirke set fra vest. Fotografi fra ca. 1870.
Nationalmuseets arkiv.

ESBØNDERUP KIRKE

TRÆK AF SOGNETS LIV I GAMLE DAGE

Af JAN STEENBERG

Sognet var vidtstrakt. Det er det endnu, men tidligere var det større. I gamle opgørelser af Esbønderuppræstens embedsområde, f. ex. i Christian V's matrikel, strakte sognet sig fra Piberhuset i syd, tæt ved Nødebo, til Dronningemøllen ved Kattegat, et broget sammensat sogn, hvor naturen var rigt varieret, lige fra flyvesandsområdet ved havet over vældige bakkedrag ved Skovhusene og Nyhegn til den vidtstrakte Gribskov, der dækkede hele den sydlige del af sognet; med den store afveksling følger en sjælden naturskønhed, tænk blot på Søvejen forbi alle de små vangehuse langs Esrom sø eller på de store udsigter fra Munkebakken ved Haregabet eller Lodsbakken ved Nyhegn, hvor det bløde sjællandske landskab får en fremmedartet tilsætning med Kullens blå fjeldryg som baggrund. Og som naturen er formet i

stor mangfoldighed, har Esbønderuppræsten kunnet samle en menighed af såre broget herkomst. Ved siden af velhavende møllere, jævne bønder og beskedne hegns- og vangemænd ved de kongelige stutterier har i tidens løb amts- og regimentsskrivere, folemestre og birkedommere i sognets liv haft en malerisk tilsætning af kulsviere, skovtyve, krybskytter, alskens skovgangsmænd med temmelig brogede generalieblade.

Flygtigt set er der ikke noget særligt ved Esbønderup kirke. Den ligner med sine mure af granit, sine kamtakkede gavle og det store vesttårn så mange andre sjællandske landsbykirker. Men den er ikke ganske almindelig. Meget tidlig har stærke kræfter inde fra sognet selv omformet kirkens skæbne, både dens rent ydre form og navnlig den menighed, der samledes her.

Hvem der byggede kirken i Esbønderup, vides ikke. Den rejstes engang i begyndelsen af 12. århundrede som en bygning af utilhuggen kamp, dog med rigelig anvendelse af skånsk sandsten, navnlig i koret. Triumfmuren mellem skib og kor er helt af sandsten, og endnu ses i det indre en velbevaret korbue, rundbuet i romansk stil med fine profiler i kragbåndet. Den kan være rejst enten af kongen eller ærkebispen, der begge i den tidlige middelalder havde store godsområder i Nordsjælland. I den senere middelalder havde kong Hans ejendomsret til hele byen, alle 6 gårde, hvoraf een kaldes brydegården[1]. Bryden var den kongelige godsforvalter, hvis gård vi muligvis kender lidt til. Under den nuværende præstegård fandt man for en snes år siden svære fundamenter af en middelalderlig bygning, „en adelsborg" meldte den lokale presse dengang; men da ingen har været i stand til at nævne navnet på en eneste herremand i Esbønderup, er det vel mere tænkeligt, at det drejer sig om kongsgården, hvis placering så tæt op ad kirkegårdsmuren lader os ane, at det nok i sin tid var kongen, der lod kirken bygge.

Næppe var denne beskedne kirkebygning fuldført, før ærkebiskop Eskild byggede det store cistercienserkloster i Esrom, altså

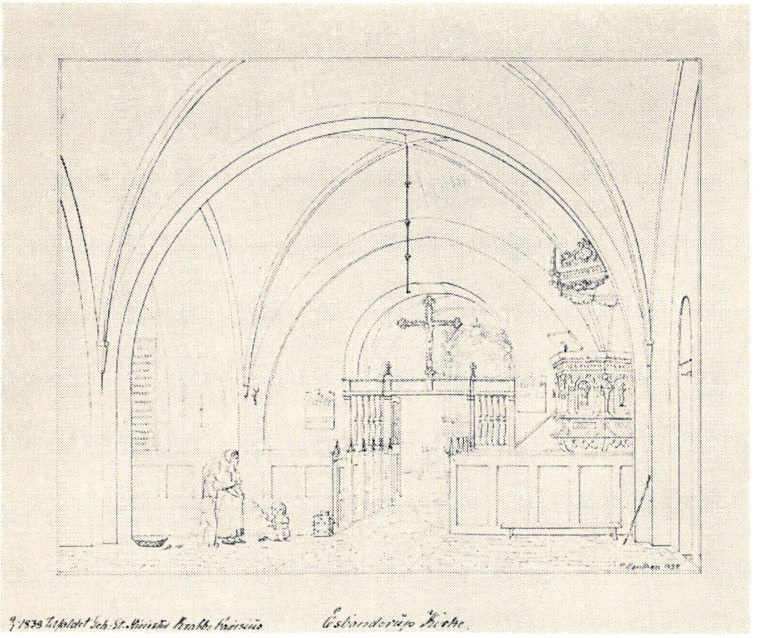

Fig. 2. Esbønderup kirke, interiør. Tegning af C. O. Zeuthen. Altertavle fra 1728, korgitter med krucifix samt stolestader forsvandt ved en hovedreparation 1842.

inden for sognets grænser og med et sammenhængende godsområde, hvoraf Esromgård endnu i vore dage er en ikke ubetydelig rest[2]. Med eet slag var den lille landsbykirke sat i skammekrogen. I klosteret udfoldedes nu et kirkeligt liv, som en vældig godsrigdom evnede at give al den glans, middelalderen kunne opbyde. Klosterkirken, der byggedes omkring 1150, var på størrelse med en kathedral, og gudstjenestens ydre form var selvsagt i overensstemmelse med disse dimensioner. Fremmede, der kom til egnen, har naturligvis besøgt herreklosterets kirke, næppe den uanselige sognekirke. Og dog havde denne stadig hele sin gamle betydning for den stedlige menighed.

Esrom klosterkirke er nu så totalt udslettet, at en moderne chaussé har kunnet føres hen over dens fundamenter. Men erin-

dringen om den lader sig ikke så let udslette; nord for Gribskov vrimler det endnu med sagn om den store tid. Et ganske ukontrollabelt — og vitterlig også uvederhæftigt — sagn beretter således, at munkene døbte børn ved Hvidekilde i Gribskov (nær Kagerup)[3]; alligevel er der en anelse af sandhed i denne overlevering: hvis munkene overhovedet havde givet sig af med at døbe børn, kunne de ikke gøre det i Esrom, thi en klosterkirke havde ikke dåbsret og derfor heller ingen døbefont. Men sognekirken i Esbønderup havde fra begyndelsen sin døbefont som et levende vidnesbyrd om, at den lille skovkirke stod menneskelivet adskillig nærmere end den verdensfjerne klosterkirke. Også om denne font har der været lokale sagn; man har villet vide, at den i sin tid blev hugget ud af en stor sten, der tidligere fandtes ved Klamrehøj kilde nær Munkebakken, hvad der jo teoretisk set ikke er noget til hinder for. Fonten selv er mærkelig ved sin firkløverform, som den har fælles med nogle få andre nordsjællandske fæller (Græsted, Helsinge, Vejby, Lille Lyngby og Asminderød). I vangene mellem de halvrunde udbugtninger er der skulptur, mest af ubegribelig art, men man har dog ment at kunne identificere en af figurerne som en gengivelse af Samson med løven[4]. Det er iøvrigt et held, at fonten endnu står velbevaret i sin kirke. Omkring midten af forrige århundrede undergik Esbønderup kirke en større reparation, der hærgede dens indre og skaffede den af med ikke så lidt af dens gamle inventar; af nu helt ubegribelige grunde forsvandt også døbefonten og kunne i de kommende år ses som et indmuret trug i distriktslægens svinesti. I en indberetning til Nationalmuseet fra juni 1869 omtales fonten i denne nedværdigende situation; men sagen var dermed også rejst, og kort efter leverede dr. Klingberg fonten tilbage til dens rette sted.

Mens gudstjenesten i klosterkirken var vendt indad uden hensyn til, om folket deltog eller ej, var messen i landsbykirken den direkte kontakt mellem præst og menighed. Hvem der har betjent denne menighed i den ældste tid, ved vi desværre ikke noget om.

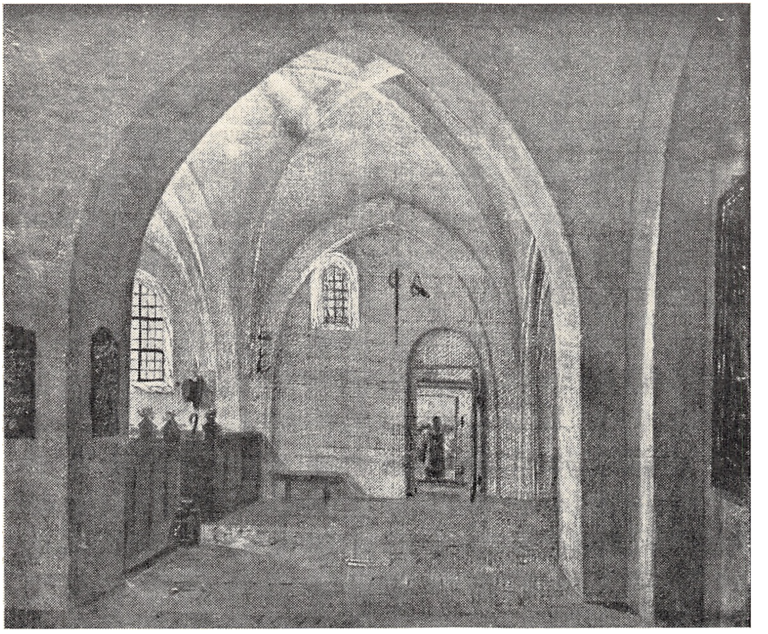

Fig. 3. Esbønderup kirke, interiør. Maleri af C. O. Zeuthen, vistnok fra 1837. Tilhører fru overlæge Dahl, Lyngby. Billedet er taget fra den store tilbygning; man ser ud gennem den nu forsvundne syddør til våbenhuset, hvor en pige er i færd med at »maje« kirken. Den store tavle til højre er en præstetavle, en »series pastorum«, ophængt 1743.

I Esbønderup kirke opbevares en gravsten, hvis indskrift er slidt, fordi menigheden i århundreder har gået på den, men som endnu røber, at den i året 1330 blev lagt over sognepræsten hr. Mikael. Fra klosterbogen Codex Esromensis ved vi desuden, at embedet i et par år stod vakant, hvorefter klosteret annekterede Esbønderup kirke[5]. Dette var jo at vente, og resultatet blev derfor, at klosteret for fremtiden besatte præsteembedet enten ved vikar eller ved at lade de løbende forretninger varetage af en broder. I begge tilfælde betød det, at klosteret tog hele indtægten, både kirkens og præstens provenue. Det skete 1332, og først reformationen ændrede dette forhold. Den lille landsbykirke var mere end nogensinde stillet i skygge af de store folk på klosteret.

Alligevel må denne annektion på anden måde have været til gavn. Klosteret stod nu for pengekassen, når bygningen skulle repareres eller inventaret fornyes, og det har utvivlsomt været en fordel for Esbønderup kirke at have den pengestærke institution i ryggen; en senmiddelalderlig fløjaltertavle (hvorom mere siden) havde kirken lige til 1728, en ligeledes senmiddelalderlig klokke forsvandt 1906; de kan kun være anskaffet på klosterets foranledning. Også for hele kirkens økonomi må klostertiden have været en lykkelig tid.

Siden reformationen havde Esbønderuppræsten det lille Nødebo sogn som anneks, og det kunne ikke undgås, at han sammenlignede de to kirkers stilling, når han gennemgik kirkernes regnskab. Ved anskaffelsen af den lige omtalte altertavle 1728 ønskede man også at forny anneksets tavle, men kirkeværgen skrev i regnskabsbogen, at Esbønderup kirke nok kom til at betale hele gildet: „Som Nødeboe kirkes indkomster er så ringe, at hun næppe kan bekoste de til [de] stående udgifter erfordrende ting, og hun derforuden er i gæld, så får denne (dvs. Esbønderup kirke), som er hovedkirken og haver midler og anselige indkomster, både betale sin egen og Nødeboe kirkes altertavle". Vor kirke betragtedes altså som relativ velhavende på den tid. Det var den også tidligere. Det er muligt ved hjælp af regnskabsbøgerne at føre undersøgelsen tilbage til 1579, altså til en tid, der kun ligger 40 år fra reformationen, og som derfor utvivlsomt afspejler forholdene i senkatolicismens dage. Esbønderup kirke ejede da 6 spredte jordstykker, som fordelte sig på byerne Ormstrup, Sibberup (i Gribskov, nu forsvundet), Vokstrup, Saltrup, Øverup og Boserup, og hvis årlige skyld varierer fra 1 til 7 sk.; desuden ejede kirken en helgård i Saltrup, og endelig var der en kirkeskov, hvor kirken siden slutningen af 17. århundrede tillod husmænd, hvilket sikkert betyder kulsviere og krybskytter, at bygge boliger, mod at kirken fik en årlig leje på ca. 1 rigsdaler; dette var begyndelsen til de såkaldte „Skovhuse". Ved siden af den faste jordbesiddelse ejede Esbønderup kirke

nogle dyr, der kun omtales i året 1579, men aldrig senere nævnes. Der omtales 10 får og lam samt 6 stk. øg, ungt og gammelt. Det kan desværre ikke ses, hvordan det i virkeligheden har forholdt sig med denne form for kapitalbesiddelse, siden den så hurtigt afvikles uden senere at omtales. Men er der tale om et levn fra klostertiden, så har vi her et af de sjældne tilfælde i Nordsjælland på „de udødelige", dvs. dyr, der blev sat på årlig, billig rente mod at brugeren gav kirken erstatning, hvis dyret døde. I Skævinge og begge Sundbyerne (Ude- og Oppe-) er der exempler på den slags udødelige kirkedyr, som i andre dele af landet fandtes i større mængde og under vekslende navne, „alterkøer", „jernkøer"[6], særlig almindelige synes de at have været i Sønderjylland. At kirken ved siden af disse mere faste indkomster havde andre mere variable som f. ex. tiende, stolestadepenge af husmænd og inderster (der ikke ydede tienden), lig- og klokkepenge o. m., omtales her for fuldstændighedens skyld.

Men hvortil anvendtes disse midler? Præsten og navnlig kirkeværgen, der personlig var ansvarlig for pengene, har nidkært sørget for, at de anvendtes til vedligeholdelse af kirken og til nyanskaffelser. Man kunne derfor ikke have alle og enhver til værge, oftest valgte man mølleren fra Esrom; den kendteste var den tidligere slotsforvalter på Frederiksborg Poul Rumler, kirkeværge 1630—41. Vi skal i det følgende på grundlag af disse regnskaber søge at skabe os et billede af Esbønderup kirke i gammel tid, navnlig i 17. og 18. århundrede, hvor regnskaberne er særlig interessante. Først et par ord om selve bygningen.

Den bestod oprindelig blot af skib og kor med flad altervæg. Som før omtalt var materialet kampesten og sandsten. Der var små højtsiddende vinduer, hvoraf eet endnu ses i korets nordvæg, mens et andet stod åbent lige til den store reparation i 1840erne; det ses på Zeuthens billede fig. 3. I tidlig middelalder forlængedes skibet mod vest af røde teglsten, og omtrent samtidig, i unggotisk tid, fik hele kirken hvælvinger. Ved vestforlængelsen kom syddøren til at sidde omtrent midt på skibets ene langside; det

samme gjaldt iøvrigt norddøren, men den forsvandt helt i 18. århundrede, da man byggede den store tilbygning mod nord. Foran syddøren har der stået et våbenhus, som formentlig var af bindingsværk, og som endelig forsvandt, da man omkring forrige århundredes midte lagde indgangen om til tårnets vestmur; ved en ny istandsættelse 1943 opførte man et nyt våbenhus ud for tårnets sydmur og lukkede vestindgangen til. Tårnet er fra middelalderens seneste tid, fra omkring 1500; det har kamtakkede gavle mod øst og vest og har en for Nordsjælland særlig karakteristisk netværksdekoration i gavlfelternes blændinger. Samtidig med tårnet byggedes et sakristi på korets nordside, også med netværk i gavlen[7]. Skibets og korets gavle var allerede på det tidspunkt ommurede med teglsten og kamtakker. Kirkegården var regelmæssig rektangulær; dens hegnsmure er delvis bevarede undtagen mod vest, hvor en større kirkegårdsudvidelse har fundet sted. Der har fra gammel tid været 3 indgange: køreporten med ganglåge mod syd (helt omdannet for 100 år siden), den såkaldte Saltruplåge mod vest (også forsvundet) og den lille låge mod nord ind til præstegårdens sydlige længe, hvor der var en smal passage, „manehullet" kaldet. I denne skikkelse finder vi kirken til den store ombygning i 1730erne.

Et par billeder fra tiden omkring 1837 af maleren C. O. Zeuthen kan sammenholdt med kirkeregnskaberne give et fyldigt indtryk af Esbønderup kirkes indre i ældre tid[8]. På tegningen fig. 2 kan man se en altertavle i barok, et korgitter i renæssance; derover et sengotisk korbuekrucifix, og endelig er både stolestader og prædikestol i renæssance. Af alle disse smukke, gamle stykker inventar er kun prædikestolen tilbage. Bag korgitret gemmer døbefonten sig; den stod oprindelig i tårnet, men flyttedes i 1732 op i koret, hvor man udhuggede korbuens nordre arkadepille for at skaffe plads til fonten. Vi skal nu se lidt på disse gamle ting, der alle kan opspores i regnskaberne.

Først altertavlen. Den måtte jo kort efter, at Zeuthens billede blev gjort, vige pladsen for en nygotisk tavle som ramme om

Fig. 4. Tikøb kirkes altertavle. Maleri af H. Krock 1723. Esbønderup kirkes altertavle var en tro kopi af denne.

Küchlers maleri fra 1841. Zeuthens spidse streg fortæller egentlig ikke så lidt om den ældre tavles udseende, men regnskabsbogen er endnu mere meddelsom. Den beretter for året 1728:

„I denne kirke var en meget gammel, i de romersk-katolske tider oprettet, altertavle; samme er nu afbrudt, dels på grund af ælde, dels formedelst de derpå, menigheden til forargelse, stående billeder. I dens sted er en ny altertavle bleven gjort og opsat af godt tørt og rent egetræ, ligesom den, der for nogle få år siden kom til Tikøb kirke . . . , hvori er sat et skilderi, som præsenterer nadverens indstiftelse, der er en kopi af det, som er i bemeldte

Tikøb kirke. Snedkeren Mester Hendrik Jørgensen i Helsingør er for denne og en dito, som er kommen til Nødeboe kirke . . . bleven betalt — 100 rigsdaler". Derefter følger historien om annekskirkens armod, hvorefter der fortsættes:

„Skildreren (dvs. maleren) Lars Rosenberg er i lige måde bleven betalt for skilderiet til Esbønderup kirkes altertavle at afkopiere og den dertil gangne ramme og lærred — 14 rigsdaler".

Om den katolske altertavle fortælles der senere i regnskabsbogen, at den endnu 1770 var ved kirken, men derefter i en elendig forfatning blev solgt til degnen for 1 rigsdaler. Den nye blev derimod holdt i ære og stafferedes i 1730 med ægte guld og sølv „samt andre smukke, fine farver" af Lars Rosenberg. Denne kunstner, der er lidet kendt, og som her også figurerer som håndværker, har altså kopieret Tikøbtavlen, som også i sin ydre statur har været forbillede for Esbønderuptavlen. Denne sidste kender vi nu kun fra Zeuthens fine streg, men Tikøbtavlen eksisterer og er her afbildet, så at vi kan få et troværdigt indtryk af den alterdekoration, der i Esbønderup har fået en så middelmådig afløser. Tikøbtavlen er iøvrigt et lødigt kunstværk, og maleriet skyldes selveste Henrik Krock, der malede nadverens indstiftelse 1723.

Når altergæsterne samledes i koret, kunne de oprindelig ikke betjene sig af noget knæfald. De måtte knæle på det hårde gulv. I 1695 omtales for første gang en pude af ruslæder foran alteret, „som communicantes sidder på". I 1702 kom der et rigtigt knæfald, en såkaldt „alterfod", hvortil der gik en halv hud ruslæder, 1 tønde gedehår at stoppe med samt 200 halve låsesøm og lige så mange krusede messingsøm. Først 1716 opsattes et nyt jerntralværk om knæfaldet med messingknopper på opstanderne, af den slags der kendes fra Tikøb og Græsted. Regnskabernes detaljerede og præcise oplysninger har deres mere almindelige interesse derved, at slige knæfald med jernrækværk netop dukker op på Christian Vs og Frederik IVs tid; vi har et med Christian Vs navnetræk (Tikøb) og et med Frederik IVs (Græsted), og af alt,

hvad der kan oplyses om andre kirker, ses det, at knæfaldene over det ganske land går deres sejrsgang i tiden omkring år 1700.

Forud for altergangen gik der et skriftemål. Efter forordningen af 27. marts 1629 skulle man til skriftes lørdagen før altergangen om søndagen[9]. Skriftemålet var en af de kirkeskikke, der overlevede reformationen. I Esbønderup kirke stod skriftestolen i sakristiet, idet vi indskyder, at næppe nogen dansk landsbykirke har savnet en sådan skriftestol. Formodentlig har den været tilgitret, men vi kender den iøvrigt ikke. Den gamle stol veg 1649 pladsen for en ny, der kun kostede 10 daler, og som 3 år senere stafferedes for 6 daler; en skammel at knæle på for de skriftende omtales nu og da. I 1685 anskaffede kirken „en tavle til skriftestolen". Hvad den skulle bruges til, røbes et par år senere; inventariet af 1692 omtaler „en trætavle med huller i at tage numerum communicantium", altså et regnebræt til optælling af nadvergæsterne. Præsten har om lørdagen siddet i skriftestolen med tavlen foran sig; for hver skriftende, han lyttede til, har han flyttet en pind fra hul til hul; sluttede pinden i hul nr. 17, vidste præsten, at han næste dag kunne vente 17 altergæster. Desværre er også denne lille indretning forsvundet fra Esbønderup kirke, hvor den, efter at det lønlige skriftemål i rationalismens tid gik af brug, var temmelig overflødig. Der kendes nu kun få skriftemålstavler herhjemme; Nationalmuseets 3. afdeling har dog en smuk lille samling[10].

Også korgitret hører med til de stykker inventar, hvis oprindelse går tilbage til den katolske tid. Koret skulle være afgrænset, under selve messen utilgængelig for menigheden. Reformationen har ikke ændret noget heri, og efter alt at dømme har hver eneste landsbykirke haft korgitter. I Esbønderup kirke hang der over gitret et sengotisk korbuekrucifix, der efter Zeuthens tegning (fig. 2) har været et fint arbejde; det omtales mærkelig nok aldrig i regnskabsbøgerne, hvis fyldige inventarielister overhovedet forbigår det faste, uflyttelige inventar som alter, font og prædikestol; såfremt det ikke har været aktuelt at reparere eller ud-

skifte krucifixet, vil der da aldrig være lejlighed til at omtale dets eksistens. Heller ikke korgitret opregnes noget sted blandt kirkens inventar, men det bliver jævnlig tilset af håndværkere, og derved får vi besked. Et ældre, formentlig middelalderligt gitter udskiftedes 1601, da Rasmus snedker fra Helsingør fik betaling for „et sprinkelværk for koret". Godt 100 år senere skulle det fornyes, idet kirkeværgen noterer, at han har givet 3 mark for 10 drejede piller „på begge sider for koret"; man ser hvor nøjagtig Zeuthens tegning er, der er netop 5 drejede piller på hver side af kordøren.

Der var også andre minder fra katolicismens tid i Esbønderup kirke. Som i så mange andre landsbykirker opbevaredes her et røgelsekar, der flittigt brugtes i den lutherske tid, men kun til at hente ild med, når vokslysene på alteret skulle tændes. Over degnestolen i koret hang der en lille primklokke, der i middelalderen må være brugt, når hostien var nedlagt i ciboriet; i luthersk tid har man brugt primklokken før og efter altergangen, men på Sjællands stifts landemode 1624 forbød bisp Hans Resen denne katolske skik og anbefalede i stedet for, at der efter prædiken klemtedes 3 gange med den store klokke[11]. Langsomt trængte denne nye skik igennem. I Esbønderup har man brudt et hul i tårnhvælvingen, så at degnen kunne stå dernede ved døbefonten og lade klokken lyde. „En høvævl at klemte med efter prædiken" omtales første gang 1649. Primklokken forsvinder dermed fra Esbønderup kirke, og kun tårnklokkerne får lov til at lyde; og dem kan vi blive lidt ved.

Den ældste af klokkerne, som var dateret 1406[12], revnede i 1906, da man ringede ved Christian IXs død. Trods Nationalmuseets indgriben blev klokken kasseret og solgt og en ny indkøbt; den gamle klokke omsmeltedes og blev videresolgt til Tyskland, hvor den efter sigende gik til kanonstøberi under den første verdenskrig. Om den store klokke meldes der, at den 1726—27 omstøbtes i København af Fr. Holtzmann, hvilket både kirkens regnskabsbog og klokkeindskriften selv samvittighedsfuldt brin-

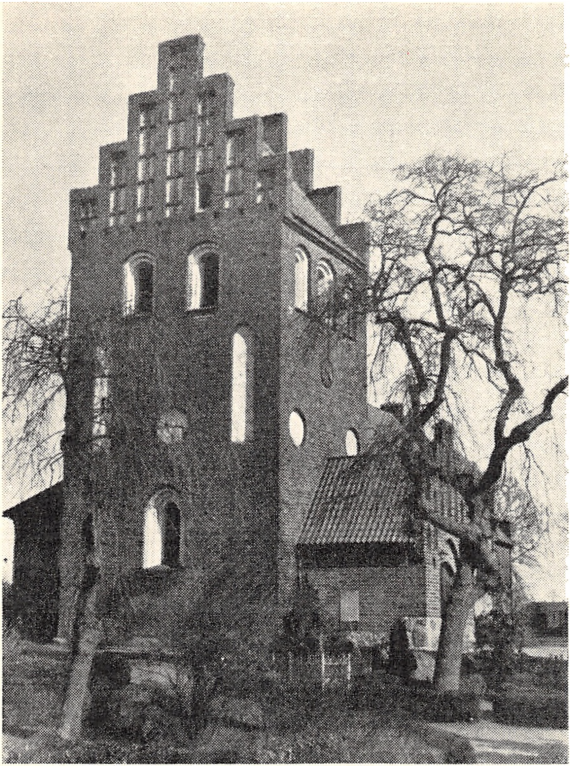

Fig. 5. Esbønderup kirke, set fra vest.

ger meddelelse om. Et lille indblik i de besværlige arbejder med at få den gamle klokke ud af tårnet, transportere den på stenvogn til hovedstaden o.s.v. får vi også et fyldigt indblik i ved regnskabsbogens hjælp, men det er iøvrigt noget, der giver sig af sig selv. Derimod er der et lille træk, som oftest overses, og som derfor skal omtales her. Da den nye klokke vel var anbragt på sit blivende sted, fortæller regnskabsbogen, at den stod sin prøve ved 24 timers idelig ringning. Det er noget, vi kender fra en del andre kirkeregnskaber, hvor der meldes om udlevering af lys og øl til dem, der ringede med den nye klokke om natten; man må vel håbe, at de Esbønderupbønder har haft gode sovehjerter.

Foruden den lige omtalte skriftestol indeholdt sakristiet en brudestol, der naturligvis ligesom det meste af det inventar, der her behandles, er forsvundet. Vi ved altså blot, at den var der, men ikke, hvordan den så ud, og endnu mindre, hvordan den brugtes. En brudestol kendes fra Gaunøs slotskapel. Fornylig har man fremdraget en anden brudestol fra Aggersborg[13], og andre eksemplarer kendes faktisk ikke, skønt de vitterligt har eksisteret i hundreder af danske kirker. Aggersborgstolen er sådan indrettet, at den har indskrift og forsiringer på bagsiden, der altså var beregnet på at ses nede fra kirken. Der er derfor grund til at fæste lid til Troels-Lunds ord om, at brudestolen under højtideligheden blev anbragt i koret, rimeligvis med ryggen til menigheden[14]. Esbønderupstolen, der var udført af Rasmus snedker i året 1601, har da kun været opbevaret i sakristiet, men må tænkes udflyttet i koret, når brudevielser fandt sted. Da har man også tændt blus for bruden og båret de festligt blafrende stager i procession fra kirkedøren til alteret. Esbønderup kirke ejede 1579 hele 4 røde blusstager, 2 store og 2 små; 100 år senere er der kun 2 tilbage, og fra 1709 nævnes der kun een. Skikken med at bære kærter for bruden var dermed afskrevet i Esbønderup. Derfor undrer man sig noget over, hvad man brugte den tilbageværende stage til; den omtales ustandseligt som en del af kirkens nyttegenstande, indtil den sørgelige sandhed kommer frem i 1750-inventariet, som nævner „den gamle blussestage til at slukke alterlys med". Lysbæreren var blevet til lysslukker.

Fra koret rykker vi ned i skibet og tager plads blandt menigheden. Prædikestolen i det sydøstre hjørne er et snitværk i den for Nordsjælland så velkendte Kronborgstil, og Rasmus snedker, der leverede den sammen med brudestolen, kom da også fra Helsingør. Han har markeret hjørnerne med karyatider, forestillende de 5 sanser, hvad der vistnok er ret enestående, mens der iøvrigt ikke er noget andet særlig påfaldende ved stolen. Himlen ovenover blev først opsat i 1641 af Hans snedker fra Helsingør; bag dette navn gemmer sig en dengang ganske berømt mand, selveste

Hans Barchmand, der i århundredets begyndelse havde skåret de dejlige stolestader i Frederiksborg slotskirke, og som i sine sidste år arbejdede på Kronborg, hvor han døde 1648. Stolestaderne, som menigheden fyldte, var, såvidt vi kan se det af regnskaberne, opsat 1650—51. Zeuthens to billeder viser nogle ret enkle stole med trekantede topstykker i gavlene og låger for alle stader. Her placeredes menigheden efter regler, vi ganske vist ikke kender, men som dog tog et rimeligt hensyn til rangfølgen i det broget sammensatte sogn; først i 1730erne, da kirken udvidedes med den store nordre tilbygning, omtaler regnskabsbogen i alle enkeltheder, hvordan den nye stolestadeordning var. Vi skal i slutningen af denne artikel høre lidt derom og indtil videre blot nævne, at Christian Vs Danske Lov udtrykkelig krævede en fast orden ved at hævde gårdens, ikke personens, ejendomsret til stadet. Derfor blev det hurtig skik, at staderne nummereredes; vi har set noget lignende i Ølsted kirke[15], og heller ikke Esbønderup kirke var ukendt dermed; i 1685 fik en maler 30 daler for at male numre på stolestaderne. Så var hver enkelt mand i sognet sat på sin rette plads. Han indtog den søndag efter søndag — og ofte faldt han i søvn under prædiken. Derfor kom i 1645 den berømte forordning om stokkemændene, som „med lange kæppe skal slå dem på hovedet, som sover under prædiken". Også Esbønderup kirke fik sin stokkemand: i 1651 udbetales der 3 mark „til den som går med kæppen"; men vi skylder sandheden at fortælle, at han omgående forsvinder ud af vor regnskabsbog, så det kan jo være, at menigheden slet ikke behøvede ham.

Der blev snart trangt med plads i stolestaderne. Skovhusenes antal steg, de kongelige stutterier bragte nye folk til sognet, og deres navne findes ofte knyttet til de huse, de ejede (Fabianshus, Brandtehus); desuden førte de to krige om Skåne, 1675—79 og 1709—21, en del skåninger til sognet; så kom rytteriets personale på Esrom kloster og sprængte siden 1716 alle rimelige rammer. Der var i forvejen opsat pulpiturer i kirkens vestende, nu måtte man yderligere indrette „klapper" i midtergangen, og løse

bænke toges i brug, alt uden nytte, der var ikke mere plads i den lille kirke. Den kongelige regimentsskriver var nu det fornemste medlem af menigheden, og til ham måtte man 1733 indrette et særlig lukket stade. At det var „lukket", vil sige, at det var forsynet med vinduer ind mod kirken. Denne fine stol blev indrettet i et såkaldt materialhus og var bygget 1/2 alen ind i kirken. Forklaringen turde være, at der lige over for våbenhuset var et lille middelalderligt kapel (omtalt een eneste gang i regnskabet 1632—33 og senere anvendt som materielhus), og at der i dettes åbning ind mod kirken byggedes et lukket glasbur. Kun kort varede denne glæde. I 1734 måtte kirkeværgen med et suk indføje en protokoltilførsel: „Siden der i denne kirke er meget lidt rum for menigheden, og kirken desuden indeni er opfyldt med så mange pulpiturer, som der kan være, så er fornøden, at der på søndre (rettet til nordre) side bygges en korskirke, som vil være indeni 16 alen bred og 13 alen lang samt 7 3/4 alen høj i sine mure over jorden. Taget indbindes i kirkens tag med teglhængt skrågavl . . ." Tegningen forelå altså på den tid; bygningen opførtes 1735—36. Det blev en meget anselig tilvækst, Esbønderup kirke dermed fik; den var med sine ganske glatte, kun i hjørnerne lisenprydede, mure af samme art som andre samtidige kirkeudvidelser i Asminderød, Torup, Uvelse og Udesundby og svarer ligeledes temmelig nøje til de to nordsjællandske småkirker i Hornbæk og Gilleleje, der netop byggedes på denne tid. Esbønderup kirke, der var kronens ejendom, hørte fra 1721 under det sjællandske rytterdistrikt; der er da god grund til at tro, at den særdeles enkle og beherskede arkitektur, der kendetegner kirkeudvidelsen fra 1735, stammer fra hærens tegnestuer. Der kan i hvert fald ikke være tale om nogen mere tilfældig, lokal arkitekt, og det er vistnok på tide at fremhæve denne nøgterne arkitekturs gode sider, alt for tit har man stødt på ensidig fordømmelse af disse „smagløse" tilbygninger. Iøvrigt kan det tilføjes, at samtlige rytterdistriktets landsbykirker fra 1721 repareredes efter ganske ensartede regler, de blev således hvidtede, for så vidt angår

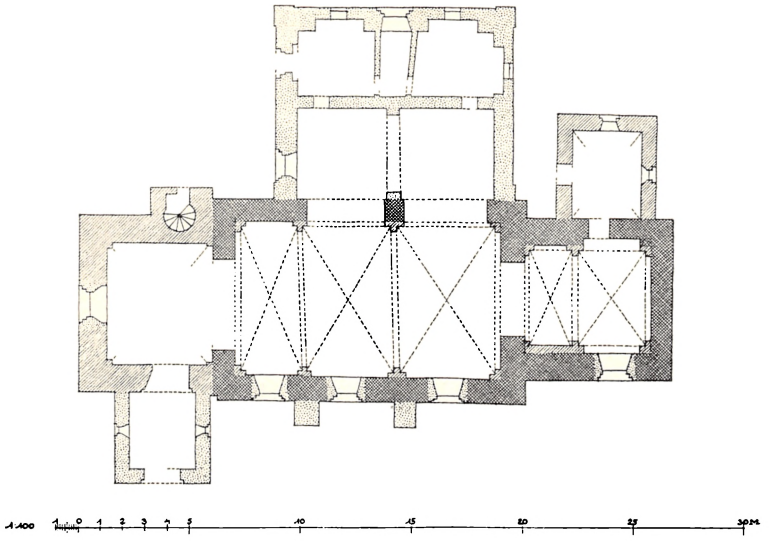

Fig. 6. Esbønderup kirke. Grundplan.
Efter tegning af arkitekt Lønborg Jensen.

de partier, der var opført af natursten, mens teglstenspartierne, altså væsentlig sengotiske tilføjelser som sakristi og tårn, kom til at stå i blank mur, idet dog bunden i blændingerne altid blev holdt hvidtet. Dette sidste kan endnu ses på Esbønderup kirke.

Hvordan kirken nu så ud indvendig efter den store ombygning i 1730erne, er det ikke så vanskeligt at danne sig en forestilling om. For det første var selve grundstammen i kirken urørt. For det andet stod den store tilbygning med sine rundbuede vinduer og sit flade gibsloft næsten urørt indtil for 10 år siden, da arkitekt Lønborg Jensen ændrede forholdene totalt ved at afskilre et par mindre rum i tilbygningens nordre flanke. Og for det tredie har vi jo begge Zeuthens billeder, hvoraf fig. 3 er taget inde fra selve tilbygningen, der åbnede sig ind mod midtskibet gennem to spidsbuede arkader. Alligevel er der et par småtræk, som kun regnskabsbogen kan gøre rede for. De middelalderlige kalkmalerier, som fremdroges 1894, og som iøvrigt ikke nærmere skal omtales her, blev tidlig tildækket, antagelig i reformations-

århundredet. Siden da stod kirken overhvidtet, men dog med en vis accentuering af alle skelsættende led. Både gjord- og skjoldbuer blev ved de gentagne overhvidtninger af kirkerummet trukket op med grå farve. Udtalelserne kommer for tit til, at der kan være tvivl derom, og desuden ser vi, at murerne hyppigt i andre kirker blander kønrøg i hvidtekalken, når buerne skulle anstryges. Den store tilbygning opførtes på en tid, da man endnu havde baroktidens livlige farveglæde i behold, loftet blev himmelblåt og listerne langs gesimsen røde. Den nye altertavle havde allerede få år tidligere fået sin stærke staffering med guld og sølv og andre livlige farver, og nu skulle det øvrige kirkerum følge trit. Døbefonten fik i 1744 en omgang oliefarve og blev marmoreret. Næste år kom turen så til den gamle kirkes vægge og hvælvinger. De blev kalket, og i brunrød farve smykkedes buerne med et ligeledes marmoreret mønster. Fornylig har man både i Ølsted og Torup kirker fremdraget rester af en sådan urolig staffering fra 18. århundrede, så sagen er sikker nok. Om det har virket smukt, er så sin egen sag. Den fremdragne staffering i Ølsted virker ikke umiddelbart flatterende, og i Esbønderup dækkede man snart det hele til igen. I 1772 blev kirken ganske enkelt hvidtet, og næste år blev stolestaderne samt loftet i tilbygningen malet med perlegråt. Den begyndende klassicisme med dens krav om enkel farveholdning var begyndt at gøre sig gældende.

Da menigheden efter den store ombygning 1735—36 tog den udvidede kirke i brug, havde provsten og amtmanden i fællesskab ordnet fordelingen af stolestaderne, et kompliceret og penibelt foretagende, der krævede stor takt af sine udøvere. Først er der at omtale, at menighedens fornemste medlem, regimentsskriveren fra Esrom, fik rigelig erstatning for den herskabsstol, han havde fået kort i forvejen, men som måtte nedbrydes ved ombygningen. Han fik en ny, fin stol med „engelske" vinduer til at skyde op og ned og med egen indgang fra kirkegården; stolen var anbragt langs tilbygningens nordvæg, hvor også den private indgang fandtes. Den slags „loger" med tydelig teaterpræg ken-

des fra mangfoldige købstadskirker i 17. og 18. århundrede. De „engelske" vinduer og den hele indretning af herskabsstolen kendes fra Helsingør, hvorfra impulserne også uden tvivl var kommet.

I den gamle kirke var de øverste stole under prædikestolen fra gammel tid opfattet som de fornemste, og her anbragtes da regimentsskriverens husstand. I de følgende stader anbragtes gårdmændene i Esbønderup, Villingerød og andre landsbyer i sognet, desuden de to møllere, en tingskriver og en skoleholder. I staderne nr. 11 til 14 sad skovløberne fra de 10 vangehuse under stutteriet. De ringeste pladser på pulpituret var ikke numereret og stod ledige for „indsiddere, tjenestekarle og drenge". I tilbygningen har der tydelig nok været fulgt en slingrende kurs. Her stod jo kirkens fornemste stol, men samtidig var det klart, at rummet var lidt til siden og næppe altid eftertragtet. Vi finder da også de 25 mand fra Skovhusene anbragt herovre; men for dog ikke at anbringe regimentsskriveren i selskab med lutter husmænd og krybskytter havde også en del af rytteriets militære befalingsmænd og præstens husstand pladser her. Nu var jo som bekendt de to køn altid adskilt med mændene mod syd og kvinderne mod nord, hvad der var skarpt gennemført i den gamle kirke. I det nye „kapel" (som tilbygningen hyppig kaldtes) sad mændene, såvidt det kan ses, mod vest og kvinderne mod øst. Det er iøjnefaldende, at man har søgt at placere hustruerne i samme rang som deres mænd. Helt er det ikke lykkedes, men det kan dog ses, at mændene fra Dronningemøllen sad i nr. 9 på karlesiden, mens deres fruentimmer sad i nr. 9 på kvindesiden. På samme måde er der korrespondance mellem tingskriveren og hans hustru og mellem de 25 husmænd fra Skovhusene og deres respektive ægtemager. En langstrakt og indviklet kryds og tværsopgave har det været for provsten Hans Mesler at få hele dette regnestykke til at gå op. Han lod da også indføre en protokoltilførsel i regnskabsbogen, hvori han udtrykte et fromt ønske om, at man i fremtiden måtte undgå trætte om pladserne i Guds hus.

Hans ord i bogen er mere rettet til menigheden end til de myndigheder, der skulle revidere regnskabet; man må derfor tro, at hans blide formaninger er en gengivelse af de ord, han på kirkestævnet ude på Esbønderup kirkegård har henvendt til folket, og som slutter med at indskærpe lovens ord om, at den fornemme skal gå forud for den ringere, den ældre for den yngre. Vi har her et lille billede af enevældens trang til at holde orden og justits selv i den mindste landsbykirke, og provst Hans Meslers ord kan godt gælde overalt i Danmark. Men når han, der på det tidspunkt havde været præst i Esbønderup i mere end 20 år, mener det nødvendigt at formane menigheden til sagtmodighed, er det en erfaren mands berettigede skepsis over for en menighed, hvis urolige temperament han kendte til bunds.

NOTER OG HENVISNINGER

Når intet andet anføres, vil den i teksten givne oplysning altid kunne findes i Esbønderup kirkes regnskabsbog, der opbevares i Landsarkivet for Sjælland. Se endvidere C. J. Witter, Esbønderup Kirkes Historie og Restaurering, 1943.

1. Codex Esromensis, s. 185, 275. Den Peder Litle, der 1496 nævnes i Esbønderup, var bryde, ikke godsejer (Trap, 5. udg. III s. 152).

2. Klostergodset gik som bekendt ved reformationen over til kronen og dannede i de kommende århundreder den egentlige basis for de kgl. stutterier, hvis centrum indtil Frederik IVs tid var Esrom kloster. Ved reduktionen af stutterierne i slutningen af 18. århundrede blev klosterets ladegårdsjord øst for Esrom å drevet som schäferi, vistnok fra o. 1790, og „Schäfergaarden", den senere Esromgård, blev da bygget. 1852 overgik den til privateje.

3. Hvidekildesagnet har jeg hentet dels fra Arnold Olsens bog om Nordsjællandske Helligkilder (1929) s. 24, dels fra Georg Nordkilds romaner om Esromegnen, bl. a. Kulsvierblod og Det suser i Skoven.

4. M. Mackeprang, Danmarks middelalderlige Døbefonte, s. 88 f.

5. Codex Esromensis, s. 179 f.

6. Holger Rørdam, Danske Kirkelove III, s. 302. Om Lyder Høyers genvordigheder ved en sådan „udødelig" kos død, se: Degnen Lyder Høyers Beskrivelse af Grevinge Sogn 1750, udg. af Ferd. Petersen-Blidstrup, 1921, s. 232 ff.

7. Et middelalderligt kapel, senere anvendt som materialhus, synes at have ligget ud for skibets norddør. Det forsvandt ved ombygningen 1735.

8. Mens tegningen er tydelig dateret, er maleriets signatur vanskeligere at tyde; der står dog utvivlsomt 1837, og ret meget yngre kan billedet ikke være.

9. Holger Rørdam, Danske Kirkelove III, s. 164.

10. M. Mackeprang, Skriftetavler og Skriftestole, i Foreningen til Norske Fortidsmindesmærkers bevaring; årsberetn. for 1916, 72. årg., Kristiania 1917, s. 115 ff.

11. Kirkehistoriske Samlinger 5. Række I, s. 390 f.

12. F. Uldall, Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, s. 77.

13. Axel Steensberg, En Brudebænk fra Aggersborg Kirke, i Nationalmuseets Arbejdsmark 1950, s. 158.

14. Troels-Lund, Dagligt Liv i Norden XI (4. udg.), s. 24.

15. Fra Frbg. Amt, 1951, s. 36.

Fig. 7. Esbønderup kirke set fra øst.

HELSINGØRS HANDEL PÅ CHRISTIAN IV's TID

Af OLE KARUP PEDERSEN

Netop under Christian IV havde Helsingør sin mest blomstrende periode, hvad de mange rige borgerhuse fra den tid vidner om. Den rigdom, der var en forudsætning for disse huses opførelse, blev erhvervet ved en omfattende handel både inden for landets grænser og med udlandet.

Alene ved sin beliggenhed var Helsingør begunstiget som måske ingen anden dansk købstad, bortset fra København. Med den stærkt stigende sejlads gennem Øresund, der hang sammen med Østersø-områdets voksende betydning i verdenshandelen, førtes hvert år fremmedartede og fristende varer forbi byen. Skibene måtte lægge bi for at betale told, og samtidig benyttede skipperne lejligheden til at slå en handel af med byens borgere — falbød egne varer og forsynede sig med proviant til den videre fart.

Således opstod *det internationale marked på Sundet,* som havde den allerstørste betydning for Helsingør. Kongen fandt — i overensstemmelse med hele sin indstilling — at dette marked i særlig grad var beregnet på at lette hans indkøb af udenlandske varer. Utallige breve blev sendt til tolderne i Helsingør om at købe varer til hoffet, lige fra sukker og salt til hestedækkener og falke[1]; og også dronning Sofie benyttede sig af tolderne til at skaffe sjældnere varer; da hun et år skulle bruge en brasiliansk kat som gave, sendte hun naturligvis bud til Helsingør.[2] Kongen så derfor med mishag på, at høkersker og andre fra byen tog ud

til skibene og købte op, således at „vor tolder . . . intet uden det, som de andre har vraget, kan bekomme til vort behov at indkøbe".[3]

Var dette marked end vigtigt for Christian IV, var det dog af endnu større betydning for Helsingørs købmænd. Mens andre byers handlende måtte regne med meget store omkostninger for at skaffe fremmede varer hjem, kunne købmændene her i byen roligt afvente varernes ankomst, hvad de da også forstod at benytte sig af.

For *byens levnedsmiddelforsyning* havde dette marked næppe større betydning, men til gengæld skabte skibsprovianteringen og de mange fremmede sømænd i byen et forsyningsproblem, som byen kun med meget besvær var i stand til at løse.

I deres bestræbelser for at skaffe fødevarer til byen kunne Helsingørs skudeskippere ofte komme i strid med andre købstæder. Byens nærmeste omegn var ikke i stand til at sikre tilstrækkelige tilførsler, da den var lidet opdyrket og ikke særlig frugtbar. Helsingoranerne fandt det naturligt at søge over Sundet til Helsingborg, og at denne by med sit opland nærmest var at betragte som Helsingørs forrådskammer, fremgår tydeligt af de bevarede regnskaber[4]. Men det forslog ikke; allerede fra 16. årh. ses Helsingør-skippere at have trængt sig ind i Isefjorden, og endelig o. 1600 opnåede de privilegium på at måtte købe dèr „til deres huses behov". Af et opbevaret skibsbroregnskab fra Holbæk kan man se, hvilken stor rolle de spillede for denne bys handel[5]. Mens man ikke kan se, hvad de førte med sig fra Holbæk, viser det sig, at det mest var salt, de havde med i deres skibe — et forhold der fik Holbæk til at afslå deltagelse i de senere omtalte saltkompagnier med den begrundelse, at Helsingør-skipperne forsynede dem med salt til en billigere pris, end de selv kunne fremskaffe det.

Men Helsingør-skipperne drog videre om for at sikre byens forsyning. De nåede endda helt op i Limfjorden. At de på deres færd ikke har taget det særlig højtideligt, om de kom til at købe

„ulovligt" eller skade købstæderne ved Limfjorden, kan ikke undre, men det var også naturligt, at Ålborg ikke ville sidde stille og se på denne trafik. Byen fik dog ikke meget ud af sin klage; i 1631 fastslog regeringen tværtimod, at Helsingør måtte handle frit i Limfjorden som hidtil[6]. Hermed var bægeret fuldt — og da Ålborg s. å. søgte om skattenedsættelse, henviste rådet til, at fremmede tog handelen fra dem, „i synderlighed . . . eders Majestæts undersåtter i Helsingør, (der) lader sig mærke at have erlanget eders Majestæts privilegium på at måtte handle frit på ulovlige havne i Limfjorden med præster, fogeder og bønder". Da dette ikke hjalp, sendte Ålborg — sammen med Viborg — en udsending til hovedstaden. Mens Viborg blot henholdt sig til sine gamle privilegier, optrådte den driftige fjordby mere energisk og påviste, at Helsingørs handel var imod lov og ret, samt at skipperne købte til mere end deres huses behov, ja, drev forprang og landhandel.[7]. Men de talte for døve ører; året efter fik skudeskipperne i Helsingør i deres lavsartikler fastslået retten til at handle frit både i Isefjorden, Limfjorden og på Sundet — dog skulle de føre de indkøbte varer til Helsingør[8].

Foruden Helsingør-skippernes egen sejlads rundt i landet for at skaffe de nødvendige levnedsmidler er der sandsynligvis også sket tilførsler på andre byers skibe, men de bevarede regnskaber fra Helsingør giver os desværre så godt som ingen oplysninger om den indenrigske handel. En rorstoldliste — hvor også indenlandske skibe blev opført, og som findes fra mange andre byer — savnes ganske.

Betragter man Helsingørs toldregnskaber fra denne tid, får man især et indtryk af byens handel med udenlandske købmænd[9].

Tabel 1. **Helsingørs export,**

	1616-17	17-18	18-19	19-20	22-23	25-26
Flæsk (i lispund):	1595	1452	1008	1077	1445	355
Lammeskind (i stk.):	8260	9995	7360	10270	5740	1470
Korn (i tønder):	200	3024	2336			380

	27-28	28-29	29-30	30-31	31-32	32-33	33-34
Flæsk (i lispund):	10			263	821	265	27
Lammeskind (stk.):	875	400	100	200	100		
Korn (i tønder):				390	88		
Smør (i tønder):			22,5	77	50,5	45	3

Tager man *udførselen* først, således som den fremgår af ovenstående tabel 1, bliver man overrasket over, at en by, der åbenbart havde så store vanskeligheder ved at tilvejebringe sine levnedsmidler, dog kunne udføre ikke ubetydelige mængder af disse. Flæsket må utvivlsomt i ret stor udstrækning være gået til skibsproviantering; det er som regel ret små portioner, der udføres ad gangen. Hovedaftagerne var hollænderne, mens franskmænd, englændere og tyskere kommer et stykke bagefter, hvilket ganske svarer til de pågældende nationers andel i sejladsen gennem Øresund og synes at bekræfte formodningen om, at størstedelen af flæsket er blevet anvendt til skibsproviantering.

Lammeskindene, der naturligvis ikke falder ind under begrebet proviantering, blev aftaget af hollændere og tyskere, og de øvrige varer, korn og smør, optræder kun i uanselige mængder.

Det fremgår tydeligt af tabellen, at udførslen 1620'erne igennem viser en faldende tendens for efter 1630 at nå ned på det rene ingenting. I samme tidsrum daler antallet af passerede skibe noget, og dette i forbindelse med krigen efter Christian IV's uheldige indblanding i de tyske religionsstridigheder kan til en vis grad forklare nedgangen.

Men samtidig skete der det, at de store købmænd i Helsingør fandt andre og langt mere givtige jagtmarker end den blotte forsyning af de fremmede skibe. I Skåne formåede de at præge exporten fra visse byer. Fra 1633 optrådte Peter Johansen Bager fra Helsingør sammen med hollændere som storexportør af korn fra Landskrona, ja, i visse år indehavde han så godt som hele udførslen. Selv i den ret store by Malmø trængte helsingoranerne sig ind og overtog store dele af kornexporten[10].

Handelen standsede ikke ved Skåne. Borgmester Johan Willumsen deltog i betydeligt omfang i Narva-handelen, der f. ex. satte ham i stand til at levere hamp til kronen[11]. Også Nordhavshandelen var han med i sammen med adskillige andre af byens storkøbmænd. Mest fremtrædende blandt disse var borgmester Peder Svendsen, der fra 1618—26 fik ialt 6 søpas på farter nord om Vardøhus. I begyndelsen sejlede han sammen med helsingoranere, men senere foretrak han københavnere som medredere[12].

Med hollænderne var storkøbmændene i stadig og livlig forbindelse, men også med England, Frankrig og Spanien, ja, selv med det fjerne moskovitiske rige handlede de.

Disse storkøbmænd har uden vemod overladt den uanselige forsyningshandel i deres hjemby til mindre kræmmere, mens de selv søgte viden om i deres jagt efter varer, kunder og profit. Flere af dem var betydelige kronleverandører, og først med leverancer til kronen var en købmand virkelig stor. Borgmesteren Niels Madsen leverede træ til de mange bygningsforetagender, og også Johan Willumsen og tolderen Willum Mortensen (Rosenvinge) leverede varer til kongens behov[13].

Vender man sig derefter mod *byens import,* får man et indtryk af Helsingør som landets åbne dør mod Europa, dets måske største luxusimportby.

At ølimporten var stor i denne sømændenes, de små knejpers og de muntre pigers by, kan ikke undre. Blandt de øvrige varer, der indførtes, skal her først omtales krydderier, klæde og silke. Men inden man ser på tabel 2, bør man være opmærksom på, at tolden — der indførtes i 1621 — var en værditold. Da der netop i disse år skete en ikke ubetydelig prisstigning for en hel række af de nævnte varer, giver den faldende totalsum af f. ex. krydderier udtryk for en endnu mindre indførsel, end man direkte kan se af tallene.

For en enkelt vare, sukker, var denne prisstigning særlig kraftig; således kan man i Sorø Akademis regnskaber se, at pri-

sen fra 1624 til 1630 steg fra 25 til 40 skilling pr. pund[14]. For andre varer var prisstigningen knap så kraftig, enkelte havde endda prisfald, men regner man med en jævn prisstigning fra 1620 til midt i 1630'erne, gør man næppe meget fejl.

Tabel 2. **Helsingørs import.**

(samlet værdi angivet i hele daler à 96 skilling)

	1621-22	22-23	25-26	27-28	29-30	30-31	31-32	32-33	33-34
Krydderier:	2859,5	4915	2350	1568	1394	1029	1153	839	1308
Klæde:	3202,5	5443				1314	846	11464	5817
Silke:	676	173	109	32					128

Det kraftige fald i importen af krydderier o. 1630 skyldtes sikkert i første række krigen. Vigtigst blandt krydderierne var rosiner, kardemomme, ingefær, peber og sukker; varer, der slet ikke dengang, som nu, blev anset for nødvendige i den daglige husholdning. Sukker blev længe anset for et fortrinligt lægemiddel og en meget stor luxus. I dårlige tider gav man først afkald på disse varer.

De foregående års betydelige indførsel tyder på, at importørerne har kunnet regne med både hoffet, adelen og en borgerlig overklasse som aftagere. Udfra regnskaberne kan man endvidere se, hvor snæver denne luxushandel var; der var kun plads til een krydderi-importør i byen. I de første år var denne en naturaliseret hollænder, Claus Simonsen, men fra 1629 overtog den førnævnte kornexportør fra Skåne, Peter Johansen Bager, hele handelen. Skiftet er så brat, at man aner en forbindelse mellem de to mænd og fristes til at gætte på, at der har fundet en forretningsovertagelse sted. Denne handlende bager har åbenbart betalt krydderierne med det skånske korn. Hans navn var kendt langt udover Helsingør — da Sofie Brahe på Djursland skulle have et pund af den sjældne vare sukker, sendte hun bud til ham[15].

Også klædehandelen blev næsten udelukkende varetaget af en enkelt mand, rådmand Johan Kruse, hvis gård endnu findes

i Helsingør[16]. Som aftagere — især for det finere klæde — må atter her anføres hof, adel og højere borgerskab, men endvidere havde Johan Kruse visse år leverancer både til københavnske og odenseanske købmænd. Ophøret af klædeimporten fra 1623—30 skyldtes indførselsforbudet, der skulle beskytte de i København oprettede manufakturer, og det er egentlig først efter 1630, at Johan Kruse overtager hele handelen. Langt den største del af klædet kom fra England, der forlængst havde fastslået sin stilling som textilindustriens hovedland.

Den noget mindre silkeimport var også på Johan Kruses hænder, endda helt fra 1621. Også den blev fra 1623 en kort overgang forbudt af hensyn til den hjemlige industri — i dette tilfælde silkekompagniet —, men Johan Kruse har åbenbart fået særlig tilladelse til stadig at indføre. For denne vare — som for krydderierne — er der tale om en kraftig tilbagegang, og årsagerne er de samme; silke var en luxus, som man opgav før meget andet, når tiderne blev svære.

Hele den ovenanførte import giver os indtrykket af Helsingør som den europæiserede luxusimportby. Sjældne spisevarer, nymodens tøjer og fornem silke måtte hentes fra Helsingør, hvis handel i ikke ringe grad har bidraget til at sætte kulør på hoffets, adelens og storborgernes liv.

Til slut skal importen af salt omtales. I 1627 lod Christian IV en forhøjet told på denne meget nødvendige vare indføre for at skaffe penge til bygningen af St. Anne bro i København[17]. Har samtiden end murret, kan vi idag kun være glade for denne forhøjelse, for regnskaberne for denne told — der blev ført særskilt, men indlagt i de almindelige toldregnskaber — giver os et godt indblik både i salttilførslernes omfang og måden, hvorpå de kom til Helsingør.

Tabel 3. *Helsingørs saltimport (i tønder).*

1628—29	1629—30	1630—31	1631—32
5947	8854	7549	7841

Efter det forholdsvis lave tal i 1628—29 — som vel atter krigen må tage ansvaret for — steg importen hurtigt op til o. 8000 tdr. årligt, en ikke uanselig størrelse. Når de store saltskibe ankom, ankrede de op på reden, hvorefter borgerne tog ud med deres skuder og købte den mængde salt, som hver især mente at have brug for; de måtte så selv betale tolden, når de atter gik i land. Det var gennemgående ret små portioner, den enkelte bragte i land — der var ofte 30 mennesker om at dele en last på 1000 tdr. —, men enkelte af storkøbmændene sikrede sig dog hele skibsladninger, f. ex. Willum Mortensen. Skibene hørte hjemme i England, Skotland, Holland, Frankrig eller Tyskland, og fransk eller spansk salt kunne de alle føre med sig, men det skotske salt blev kun bragt på engelske eller skotske skibe. Det er den engelske regerings bevidste forsøg på at fremme landets egen søfart, der her møder os.

Disse store kvanta af salt kunne byen ikke selv forbruge; vi har da også set, hvorledes det netop var salt, som Helsingørskipperne havde med, når de drog ud i landet for at skaffe forsyninger „til deres huses behov".

Foruden det omtalte materiale til belysning af byens ind- og udførsel indeholder de bevarede toldregnskaber oplysninger om en ganske særegen handel, der, uden at byens borgere selv deltog i den, dog satte sit præg på byen. Blader man i de gamle regnskaber, støder øjet før eller senere på en rubrik, der hedder „Heste overført fra Skåne", og i mange år fylder denne post størstedelen af toldregnskabet. At Skåne har haft betydning for dansk *hesteavl og hestehandel,* har man længe været opmærksom på[18], men gennem dette materiale får man en enestående mulighed for at føle hestehandelen på pulsen, da dette overfartssted meget naturligt var det mest benyttede af hesteførerne, når de kom fra hestemarkederne i Skåne. Så stor en rolle spillede disse hesteoverførsler for de lokale færgefolk, at de troede, det var vigtigere at overføre heste end øxne — en forvildelse, som kongen gjorde sit for at rive dem ud af[19].

Der skulle erlægges told både i Helsingborg og Helsingør, og vi kan således — ved at sammenholde de to byers regnskaber — kontrollere materialet, uden at man dog kan forvente fuldstændig overensstemmelse. Allerede fra 1596 findes der lister over overførte heste i Helsingborg-regnskaberne, men desværre uden angivelse af hesteførernes hjemsted. Det er derfor først med Helsingør-regnskabernes begyndelse i 1616, at vi kan danne os et sikkert skøn over, hvorfra hesteopkøberne kom, og hvor mange heste de købte.

Tabel 4. *Hesteoverførslen fra Helsingborg til Helsingør.*

	1616-17	17-18	18-19	19-20	22-23
Helsingborg told:	2747	2350	1646	3403	
Helsingør told:	3467	2616	1972	2077	2592
	25-26	26-27	28-29	30-31	31-32
Helsingborg told:				9082	5860
Helsingør told:	3248	2200	796	6545	5525

Ovenstående tabel giver de samlede tal for hesteoverførslen; de er talt sammen af mig, hvorfor man ikke skal forvente nøje overensstemmelse med de i regnskaberne anførte totaltal. Indtil 1619-20 er uoverensstemmelserne mellem de to regnskaber ikke større, end at de kan skyldes en sjusket regnskabsføring el. lign., men fra da af, og især efter at Helsingborg-regnskaberne begynder igen i 1630, har disse betydeligt flere heste end regnskaberne fra Helsingør. Forklaringen kan være den, at trængslen har været for stor i Helsingør — da overførslerne var samlet på ganske få forårsmåneder, kom man på en enkelt dag let op over de 500 — hvorfor mange har foretrukket at føre deres heste til andre sjællandske sundbyer, men dette har ikke kunnet bekræftes. Endvidere vil man bemærke den voldsomme stigning fra 1629 til 1630, der skyldtes krigen; denne havde dels vanskeliggjort hesteavlen og endvidere gjort et særdeles kraftigt indhug i landets hestebestand, ikke mindst i Jylland, der var besat af fjenden. Da krigen hørte op, søgte hesteprangerne og

bønderne, der ønskede heste til eget forbrug, til Skåne for at købe op.

Dette vil tydeligt fremgå af nedenstående tabel 5, der er en optælling af hestene i Helsingør-regnskaberne efter hesteførernes hjemsted. Procenttallene angiver landsdelenes andel i den samlede hesteoverførsel.

Det store antal ubestemmelige skyldes dels regnskabsførerens manglende omhu, dels vanskeligheden ved at identificere visse hyppigt forekommende stednavne, hvorfor jeg har valgt at anbringe dem her fremfor at fejlrubricere dem.

Men trods alt giver tabellen dog et tydeligt indtryk af, at sjællænderne og lollik-falstringerne, som man kunne vente, var de største hesteopkøbere i Skåne. For dem var turen kort og ikke særlig anstrengende, det kunne betale sig at tage over Sundet, hvadenten de nu selv havde brug for en hest eller købte for at sælge videre til tyske opkøbere.

Skåningerne selv holdt sig hjemme; kun i år, hvor afsætningen på markederne havde været for ringe, tog de turen over Sundet for at få deres heste solgt. Deraf deres betydelige andele i 1618—19 og 1628—29.

Langelænderne var ivrige hestehandlere, hvad også Lütken i sin Langelandshistorie har understreget[20]. De fleste af de heste, de købte, gik utvivlsomt videre til Tyskland, og deres store indkøb 1630—31 er nok — foruden af de ovenfor anførte årsager — betinget af den store efterspørgsel i det krigshærgede Tyskland.

Jyderne var indtil 1628 ikke særligt interesseret i de skånske heste; de havde deres egen hesteavl, og afstanden til Skåne var for stor til, at man tog derover uden absolut tvingende grund. En sådan fik de efter kejserkrigens hærgen, der ikke mindst gik ud over deres hestebestand — for datidens hære var heste lige så nødvendige, som benzin og olie er det for vore dages motoriserede arméer —, og deres store opkøb i Skåne blev ved, indtil regnskaberne standser i 1632.

Tabel 5.

	1616-17		1617-18		1618-19		1619-20		1622-23		1625-26		1628-29		1630-31		1631-32	
		%		%		%		%		%		%		%		%		%
Lolland-Falster og Møen	924	26,7	930	35,6	614	31,2	733	35,3	420	16,2	1024	31,5	56	7,0	1027	15,7	922	16,7
Sjælland	854	24,7	546	20,9	429	21,3	388	18,7	725	27,9	740	22,8	175	22,0	1069	16,0	981	17,8
Skåne.....	231	6,7	199	7,6	492	25,0	167	8,0	152	5,8	246	7,6	140	17,6	242	3,7	232	4,2
Jylland.....	156	4,5	108	4,1	59	3,0	40	1,9	125	4,8	107	3,3	65	8,2	848	13,0	992	18,0
Langeland og Ærø...	128	3,7	139	5,3	66	3,4	115	5,5	165	6,3	158	4,9	14	1,8	669	10,3	363	6,6
Fyn.....	123	3,5	28	1,1	26	1,4	71	3,4	89	3,4	128	3,9	13	1,6	216	3,4	224	4,0
Femern	85	2,4	45	1,7	41	2,1	41	2,0	31	1,2	30	0,9			197	3,1	156	2,8
Udlandet.....	11	0,3			8	0,5			3	0,1	6	0,1			21	0,3		
Ubestemmelige.....	955	27,5	621	23,7	237	12,1	522	25,1	882	34,3	809	24,9	333	24,9	2256	34,5	1655	29,9
Ialt ...	3467	100,0	2616	100,0	1972	100,0	2077	100,0	2592	100,0	3248	100,0	796	100,0	6545	100,0	5525	100,0

Femerns hestehandlere er opført som en særskilt gruppe, fordi disse — der iøvrigt synes at have bygget deres eksistens på hestehandel alene — er de eneste udenfor kongerigets grænser, der i nævneværdigt omfang søgte helt til Skåne for at købe heste. Endvidere var det dem, der førte det største antal heste med sig pr. mand, gerne over 10, men dette har vel sin naturlige forklaring i den lange afstand; man tog ikke fra Femern til Skåne for at købe bare en eller to heste.

Regnskabernes enkelte poster er ikke store — kun sjældent forekommer tocifrede tal, trecifrede aldrig. Som nævnt, tog borgerne ikke del i denne handel, stednavnene peger mod landsbyerne, og købstadfolk har denne handel vel heller ikke kunnet interessere. Men for den bonde, der fandt, at sliddet med jorden gav for lidt, eller havde særlig lyst til eller udprægede anlæg for at handle, var der i denne hestehandel en lettilgængelig måde at tjene sig en biindtægt på. Det var ikke storhandel, i lighed med øxne- og kornhandelen — men for den lille mand var hestehandelen ikke uden betydning[21].

En omtale af en dansk købstads handel under Christian IV, der ikke nævner *kompagnihandelen,* giver et utilstrækkeligt billede af de virkelige forhold. Kompagnierne var et vigtigt og karakteristisk led i den merkantilistiske politik, som landet dengang førte. Kompagniernes formål var dobbelt; dels skulle danske købmænd ved at slutte sig sammen sættes i stand til at føre en større handel end før, og dels ønskede kongen på denne måde at få landet forsynet med defensionsskibe, d.v.s. handelsskibe med kanoner.

Datidens største og mest kendte kompagnier, det ostindiske og det islandske, kan — skønt enkelte helsingoranere deltog i dem — ikke her blive genstand for omtale, da de ikke direkte kom til at præge eller gribe ind i byens handel.

Dette kan måske heller ikke siges om de med så store forventninger startede spanske kompagnier, men aktstykkerne om disse giver os dog værdifulde oplysninger om byens kapitalfor-

hold o. l. Disse kompagnier skulle sørge for landets saltforsyning, hvorfor de da også kaldtes saltkompagnier, og den direkte årsag til deres fremkomst var den kraftige stigning i saltprisen, der fandt sted efter genoptagelsen af stridighederne mellem Spanien og Nederlandene i 1621[22]. I august 1622 befalede Christian IV nogle af sine lensmænd at undersøge mulighederne for oprettelsen af sådanne kompagnier. I sin instrux anførte han, at Helsingør og Helsingborg kunne forblive i samme kompagni „som nu", hvormed han må have ment det gullandske kompagni, der senere skal omtales[23].

Af Sjællands ialt 15 købstæder var der kun 4, der svarede imødekommende, nemlig Køge, Næstved, Vordingborg og Kalundborg; alle de øvrige undskyldte sig enten med kapitalmangel eller — som Holbæk — tilstrækkelige forsyninger fra andre byer[24].

Helsingør svarede, at dets borgere kun kunne sælge lidt salt i selve byen, men måtte de føre saltet videre — „besynderlig udi Isefjord og også Ålborg fjord" — så ville de gerne udruste skibe. Endvidere gjorde de gældende, at Helsingborg ikke ville tage del i den spanske fart, hvorfor denne by ikke burde have lov til at købe salt i Sundet, men lægges under Helsingørs privilegium!

Januar 1623 udstedtes privilegierne på saltkompagnierne[25]. I det store hele blev forholdene ordnede, sådan som byerne havde ønsket det. Helsingør og Helsingborg fik dog begge den store fordel, at de fortsat måtte købe salt i Sundet, men det blev dem strengt forbudt at føre saltet til andre steder end dem, der var nævnt i privilegiet, d.v.s. det nordøstlige Sjælland med Isefjorden.

Men een ting er at give privilegier — noget ganske andet er, hvad de privilegerede foretager sig. Sidst i marts tordnede kongen mod helsingoranerne, fordi de ikke ville indtræde i saltkompagniet, men troede de frit kunne købe i Sundet „og siden søge deres næring"[26] — en iøvrigt ret nærliggende fortolkning af privilegiet, men det blev nu forbudt alle andre end deltagerne

i det gullandske kompagni. Allerede i april måtte kongen atter opgive dette forbud[27], uden at helsingoranerne, såvidt man ved, har fornyet løftet om at ville udruste skibe. Overfor gammel sædvane og hård virkelighed måtte kongen bøje sig; Helsingørs borgere var vant til at købe salt i Sundet — og det blev de ved med.

Saltkompagniernes fuldstændige fiasko er velkendt, deres betydning blev ikke stor, men disse aktstykker har givet os et indtryk af, hvor vanskeligt det var at samle den tids købmænd om en fælles opgave, og hvor ringe deres evne til at påtage sig en sådan var.

I det foregående er *det gullandske kompagni* blevet nævnt flere gange. Første gang dette kompagni blev omtalt, var i et brev fra 1620 fra lensmanden på Gotland til kansleren[28]. Det hedder i brevet, at lensmanden har fået dom over de fremmede — d.v.s. de tyske — købmænd, der tidligere drev handel på øen, „så at pladsen nu er ledig for Københavns Compagnie". Har tanken således end oprindeligt været, at københavnere skulle have eneret på Gotlands forsyning, så blev det dog Jesper Pedersen fra Helsingborg og Peder Svendsen fra Helsingør, der i august 1621, „med deres konsorter", fik privilegium på det gullandske handelskompagni[29]. Det fremgår af privilegiet, at kompagniets formål — foruden øens forsyning — var at udelukke fremmede købmænd og sætte en stopper for landhavnenes handel. Visby fik en særdeles begunstiget stilling og har næppe lige strax været utilfreds med kompagniets oprettelse.

Helsingør-borgerne brugte i 1622 dette kompagni som undskyldning for, at de ikke kunne deltage i den spanske fart, og oplyste, at der i kompagniet deltog 15 af byens borgere, der tilsammen havde sat 36.000 daler i det[30]. Også Helsingborg undskyldte sig med det gullandske kompagni; i februar 1623 gentog byen sit afslag med samme begrundelse. Ejendommeligt nok indvilgede samme bys borgere allerede i april s. å. i at gå i kompagni sammen med Landskrona, og det gullandske kompagni

nævntes ikke med eet ord[31]. Ganske vist var byen blevet alvorligt truet med at blive lagt ind under Helsingørs privilegier, hvis den ikke gik med i et saltkompagni[32], men denne pludselige tavshed m.h.t. det gullandske kompagni forekommer dog mærkelig. Og hvad var det for et kompagni i Helsingør, byen blev truet med at blive underlagt? — der var jo, som vi har set, intet saltkompagni i denne by. Skulle kongen have truet med og Helsingborg ladet sig kue af et fantasifoster, der kun existerede på et stykke papir? Forholdet er det simple, at kongen i februar havde givet det gullandske kompagni privilegium som saltkompagni for Gotland og endvidere overdraget det alle de rettigheder, som det påtænkte saltkompagni i Helsingør havde i det nordøstlige Sjælland og på Isefjorden[33]. Hermed havde det gullandske kompagni skiftet karakter; det var blevet et specielt helsingørsk foretagende, som Helsingborg-købmændene ikke kunne være så interesseret i som et handelsmonopol på Gotland.

Indenfor kompagniets ledelse mærkedes forandringen da også. I en skrivelse af juni 1623, hvor kompagniet beder om visse lempelser p. gr. af de store udeståender, det havde på Gotland — hele 40.000 daler —, er de eneste underskrivere Peder Svendsen og Willum Mortensen, begge fra Helsingør[34]. Den opnåede begunstigelse blev ligeledes stilet til „det gullandske kompagni i Helsingør", og fra da af høres intet mere om Helsingborgs deltagelse.

Det var en stærkt befæstet monopolstilling, kompagniet indtog, og netop for Helsingør var et sådant monopol særlig gunstigt, fordi byens købmænd kunne erhverve en så stor del af de ønskede varer i Sundet. Naturligvis havde kompagniet også vanskeligheder at kæmpe med — et tilgodehavende på 40.000 daler var ingen ringe sum at forrente — men alligevel må handelen alt i alt have været så tilfredsstillende for participanterne, at de følte lyst til at fortsætte.

Hvorvidt kompagniet misbrugte sit monopol, ved vi ikke meget om, men klagerne fra Gotland begyndte hurtigt at strøm-

me mod København. Lensmanden på øen indberettede i januar 1623 til kansleren, at han havde rejst øen rundt for at høre på klagerne over kompagniet, men var kommet til det resultat, at bønderne fik mere for deres varer end før, hvad disse da også indrømmede; klagerne kom fra de uvillige og genstridige, der ønskede at være uden love og have lov til at handle med fremmede købmænd[35]. Dette fik dog ikke klagerne til at ophøre, og endelig i september 1624 modtog Visby-borgerne et brev fra kongen, om at kompagniet ville afstå handelen mod at få sine tilgodehavender betalt[36]. Strax den følgende dag — iøvrigt samme dag som der udgik stævning imod byens provst for at have brugt skældsord mod kompagniet[37] — sendte Visbys borgere et svarbrev til kongen og lagde heri ikke skjul på deres glæde over det skete[38].

Netop på denne tid opholdt der sig i Visby en mand, der med stigende bitterhed iagttog borgernes uskrømtede glæde. Denne mand var den ene af kompagniets ledere, Peder Svendsen, der straks greb pennen og skrev kongen til. Han opremsede de goder, kompagniet havde bragt øen, understregede stærkt, at kompagniet var blevet startet efter kongens eget ønske, samt at denne selv havde skudt kapital til og henstillede endelig til Christian IV ikke at ophæve kompagniet efter Visby-borgernes ønske[39]. Efter dette fatter man ikke, hvorledes kongen kunne skrive til Visby, at kompagniet havde indvilget i at afstå handelen.

De videre forhandlinger i sagen er vi i dag ude af stand til at følge, men slutresultatet blev, at kompagniet blev ophævet i april 1625[40]. Årsagen blev angivet at være „adskillige klager og betænkninger", men Visbys løfte om at udruste 2 eller flere defensionsskibe har sikkert været nok så afgørende, ja, kompagniets ophævelse måtte ikke bekendtgøres for byens borgere, før de havde bekræftet dette løfte[41].

For deltagerne i det gullandske kompagni kom dets ophævelse — såvidt man kan se — som en stor overraskelse; mange af dem lå inde med store lagre, som de nu ikke vidste, hvorledes

de skulle få afsat. Dette — i forbindelse med øens store gæld til dem, der atter havde gæld til kongen og andre — gjorde kompagniets afvikling til en såre langvarig historie, om hvilken man har bevaret ikke så få breve. Lad det her være nok — for at give et indtryk af den langtrukne og bitre strid — at anføre, at så sent som i 1636, altså 11 år efter kompagniets ophævelse, måtte lensmanden gå i forbøn for Gotlands bønder, der stadig havde gæld til kompagniet og måtte gå fra deres gårde, hvis de blev tvunget til at betale[42].

Det gullandske kompagni i Helsingør fik ikke nogen lang levetid, og dets betydning for byens og øens handel var ringe set på længere sigt, men dets historie viser os, at et sådant mindre, overskueligt kompagni var der borgere i byen, der var i stand til at give sig i lag med, og at disse gik ind for kompagniet med ikke ringe midler. Endvidere giver det os et indblik i svagheden ved Christian IV's merkantilisme med dets dobbelte formål — man var villig til, for et løfte om et par skibe med porte, at svigte de købmænd, man selv havde været med til at sætte i gang med kompagniet. Når man således satte de maritime hensyn over de merkantile, savnedes den tryghed, som ikke mindst dengang var så vigtig for at få købmændene til at vove sig ud i en lidt større handel.

For at få et afrundet billede af de mange og ofte dunkle sider ved handelen på Christian IV's tid skal her til sidst omtales en helsingørsk storkøbmand, der foruden egen handel med iver deltog i både monopol- og kompagnihandelen. *Willum Mortensen Rosenvinge* var rundet af en slægt, der både i Odense og Helsingør havde fostret dygtige købmænd og fremragende magistratsmedlemmer[43]. At være født Rosenvinge betød, at man automatisk tilhørte byens aristokrati og havde de bedste muligheder for at blive til noget indenfor byens handelsliv.

Willum Mortensens handel var meget alsidig, som det vil være fremgået af det foranstående, hvor vi har mødt ham flere gange. Han deltog aktivt i det gullandske kompagni, havde også

penge i de ostindiske[44], og netop hans ivrige deltagelse i kompagnihandelen viser ham som værende i pagt med sin tid; foruden i de nævnte kompagnier deltog han endvidere i et ganske snævert kompagni sammen med Peder Svendsen.

I 1622 havde Helsingørs borgere afslået at påtage sig saltforsyningen af Bornholm og Øsel, men samtidig skrev Willum Mortensen på egne og „den dannemand Peder Svendsens" vegne til kongen og tilbød, at såfremt de fik monopol derpå, ville de „med flid, af vores yderste formue samme Øselland forsyne ... (så) at ingen billig der over skulle klage"[45]. Tilbudet blev accepteret, og i januar 1623 fik de to købmænd eneret på salt- og vinhandelen på Øsel[46]. Vi møder her Willum Mortensen som den store købmand, der fremfor at tage det menige borgerskab med på slæb, ser muligheden for at sikre sig selv en indbringende handel. En lignende situation opstod i 1625, da borgerne erklærede sig ude af stand til at kunne forsyne kongens lejr i Tyskland, dog — fortsatte de ikke uden bitterhed — dersom „andre byens indbyggere, som formue haver, så og de, som haver stor brug og handel, hver efter sin condition tillægger", da ville de gøre, hvad de kunne for at skaffe forsyninger. I stedet for at „lægge til" sammen med det øvrige borgerskab, skrev Willum Mortensen direkte til kongen og tilbød ham forsyninger. „Jeg takker Gud og gode venner, jeg haver kredit på fremmede steder, som jeg vil forskaffe det fra", sluttede han sit brev[47].

Willum Mortensen var i det hele taget kongens sikre og trofaste støtte i Helsingør. Fra 1605 var han toldskriver ved Øresundstolden og modtog i denne egenskab talrige breve fra kongen[48], og ved at forstrække sin altid kapitalhungrende herre med penge kom han til at stå denne endnu nærmere. Men selv for den meget tjenstvillige kan kræfterne svigte, og i 1624 måtte Willum Mortensen bede kongen om henstand med et lån, denne ønskede. „Jeg haver ... lidt stor skade på den spanske fart, på andet års tid over de 2400 (daler), som mange godtfolk er vitterligt", forklarede han. Heraf tør man vel slutte , at hverken

det gullandske kompagni eller Øselkompagniet havde indfriet hans forventninger. Han fortsatte i al ydmyghed: „Gud skal vide, jeg ville gerne tjene en skilling med Gud og ære til mig, min fattige hustru og børns underhold med mit ringe købmandskab"[49]. Et så fromt ønske kunne ingen fortænke ham i, og netop hans forbindelse med kronen skulle da også bringe det i opfyldelse.

1627 skrev kongen til Nederlandene og bad om, at hans „kære, tro" Willum Mortensen frit måtte udføre 400 centner krudt til rigets forsvar[50]. Fra da af gik denne helt op i handelen med krigsfornødenheder, hvilket alle dage har været en indbringende forretning. Som påskønnelse fik han flere udførselstilladelser, og ordrerne vedblev at strømme ind. For at finde en passende partner til denne storhandel måtte Willum Mortensen til København, og fra 1628 handlede han sammen med Johan Ettersen; i fællesskab leverede de ammunition o. l. mod betaling i korn[51]. Kongen selv har således set stort på det forbud mod at drive handel, som han i 1628 havde pålagt Willum Mortensen, da denne blev udnævnt til øverste toldskriver[52]. Dels havde Willum Mortensen, som vi har set, altid været meget tjenstvillig, og dels var denne handel af afgørende betydning for kongen selv. Det er ikke uforståeligt, at kronens gæld til Willum Mortensen efterhånden nåede en betydelig størrelse; 1631 var den nået op på 13100 daler, som Christian IV dog fandt det rimeligst at afdrage lidt efter lidt[53].

Willum Mortensen fik ikke lov til at tilbringe sine sidste år med at nyde frugterne af denne storhandel i fred og ro. Fra 1635 havde han en retssag løbende mod sin tidligere københavnske kompagnon, Johan Ettersen, som han beskyldte for at have snydt ham for nogle penge. Den hårde trætte nåede ikke engang at blive bilagt inden Willum Mortensens død[54]. Også med andre af sine tidligere handelsfæller kom han i strid. Således afsagdes der i 1635 dom mellem ham og borgmesteren i Maribo, Søren

Sørensen, der krævede betaling for en skibsladning korn, som de sammen med en københavner havde solgt i Holland[55].

Lad os dog håbe, at han trods dette har kunnet nyde sin alderdom og med glæde se sine sønner, Frederik og Alexander, vokse op og blive gode købmænd. Hans sidste større kronleverance var materialer til opførelsen af bådsmandsvåninger ved St. Anne bro i København, det nuværende Nyboder[56], mens hans leverancer af mursten fra egen teglgård blev fortsat af hans arvinger[57].

Ved sin død i september eller oktober 1637[58] har Willum Mortensen Rosenvinge kunnet se tilbage på et liv, der havde givet ham meget af det, han ved fødslen syntes bestemt til. Skuffelser og modgang havde han vel ikke helt været forskånet for; som købmand havde den spanske fart åbenbart givet ham et knæk, men handelen under krigen havde lægget dette sår. Først i januar 1639 blev der skiftet efter ham, dog kun således at man opregnede hans regnskabsbøger, hvorfor vi desværre ikke kan få noget direkte vidnesbyrd om hans rigdom[59]. Hans arvinger måtte gennem adskillige retssager med folk, der påstod at have penge til gode hos den afdøde. Den mest interessante blandt disse var en sag med en skipper fra Danzig, Jörgen Höwels, der havde sejlet for Willum Mortensen; gennem den får man et indblik i, hvor omfattende dennes handel havde været[60].

Man må ikke glemme, at Willum Mortensen var en storkøbmand — måske Helsingørs største på dette tidspunkt — ingen af det menige borgerskab havde råd til at foretage de kapitalinvesteringer, der var forudsætningen for hans store handel. Der var ikke plads til mange af hans slags i Helsingør, og borgerne har sikkert haft ret i deres klage over, at „de fornemste og rigeste, som bruger den største handel og købmandskab, ikke kommer borgerskabet til hjælp"[61]. Alle ville de vel gerne, lige som Willum Mortensen, tjene en god dagløn „med Gud og ære", det var bare ikke alle forundt at være født Rosenvinge, at have så gode forbindelser til kronen og at være i besiddelse af den fornødne kapital.

1) Kancelliets brevbøger (citeret K. B.), registeret, øresundstoldere. — 2) Dronning Sofies kopibøger, s. 160. — 3) Corpus Constitutionum Daniæ (cit. C. C. D.), IV s. 394. — 4) Helsingborg byfogedregnskaber 1596—1620, toldregnskaber 1616, 1620—37. (på Rigsarkivet (R. A.)). — 5) På Landsarkivet for Sjælland (citeret L. A.- Sjæll.). — 6) C. C. D. IV s. 536, jvf. L. Pedersen, Helsingør i Sundtoldstiden II s. 226. — 7) Danske kancelli, indkomne breve, 30/5 1631. (R. A.). — 8) Årsberetninger fra Gehejmearkivet III s. 60 ff. — 9) Findes på R. A., indtil 1620 i byfogedregnskaberne. — 10) Landskrona og Malmø toldregnskaber, R. A. (venligst meddelt mig af cand. mag. N. Amstrup). — 11) Rentemester regnskaberne (R. R.), 1607/8 fol. 349. (R. A.), (venligst meddelt mig af cand. mag. Jens Kolmos). — 12) Registrant over kgl. søpas (R. A.), (venligst meddelt mig af stud. mag. Johan Jørgensen). — 13) R. R. 1616/7 fol. 271, 1621/2 fol. 179 og 193. (venligst meddelt mig af cand. mag. Jens Kolmos). — 14) Sorø kloster lens regnskaber, 1624—31. (R. A.). — 15) Svejstrup og Willerslev, Den danske Sukkerhandels og Sukkerproduktions Historie s. 17. — 16) L. Pedersen, I s. 426 f. — 17) C. C. D. IV s. 365. — 18) Se f. ex. C. G. Weibull, Skånska jordbrukets historia intill 1800-tallets början s. 155. — 19) K. B. 31/1 1608 s. 642. — 20) s. 156 ff. — 21) Da jeg håber ved en senere lejlighed at kunne gøre rede for hestehandelen i dens helhed, har jeg her udelukkende holdt mig til, hvad de lokale regnskaber oplyser. — 22) Dänische Wirtschaftsgeschichte s. 272. — 23) K. B. 28/8 1622 s. 417 f. — 24) Hele materialet til saltkompagniet findes i Danske kancelli, B. 103 (R. A.). — 25) K. B. 6/1 1623 ss. 509—15. — 26) K. B. 30/3 1623 s. 557. — 27) K. B. 19/4 1623 s. 529 f. — 28) Danske kancelli, indkomne breve 20/10 1620. (R. A.). — 29) C. C. D. III s. 662 f. — 30) som note 24. — 31) Danske kancelli, indkomne breve, 20/3—26/4 1623. (R. A.). — 32) K. B. 30/3 1623 s. 557 f. — 33) K. B. 28/2 1623 s. 541. — 34) Danske kancelli, indkomne breve, 27/6 1623. (R. A.). — 35) Danske kancelli, indkomne breve, 2/1 1623. (R. A.). — 36) K. B. 8/9 1624 s. 239. — 37) K. B. 9/9 1624 s. 240 f. — 38) Danske kancelli, indkomne breve, 9/9 1624. (R. A.). — 39) Danske kancelli, indkomne breve, 9/9 1624. (R. A.). — 40) C. C. D. IV s. 743 f. — 41) K. B. 29/4 1625 s. 395 f. — 42) Danske kancelli, indkomne breve, 24/8 1636. (R. A.). — 43) Dansk biografisk lexikon, XX s. 154 f. — 44) Danske kancelli, (Rtk. afd.) B 244 b III. (R. A.). — 45) Brev af 15/12 1622 i Danske kancelli B. 103. (R. A.). — 46) K. B. 6/1 1623 s. 516. — 47) Danske kancelli, indkomne breve, 5/9 1625. (R. A.). — 48) K. B., registeret, Rosenvinge. — 49) Danske kancelli, indkomne breve, 15/2 1624. (R. A.). — 50) Tyske kancelli, Ausländischer Registrant 1627—30 fol. 220. (R. A.). — 51) Se f. ex. K. B. 7/11 1628 s. 546. — 52) K. B. 9/6 1628 s. 442. — 53) Kong Christian d. IV's egenhændige breve VII s. 50. — 54) K. B. fra 1635, registeret, Rosenvinge. Jvf. Helsingørs byarkiv, Domprotokol 1634—35 fol. 1,3 og 114. (L. A.-Sjæll.). — 55) Helsingørs byarkiv, Domprotokol 1634—35 fol. 76 ff. (L. A.-Sjæll.). — 56) K. B. 9/1 1636 s. 394. — 57) K. B. 12/11 1639 s. 941. — 58) 3/10 1637 ringede klokkerne for hans lig.

St. Olai kirkes regnskaber 1637—40 fol. 22 (L. A.-Sjæll.). — 59) Helsingør skifteprotokol 1639, fol. 504. (L. A.-Sjæll.). — 60) Helsingørs byarkiv, Domprotokol 1641—48 fol. 1 ff. (L. A.-Sjæll.). — 61) Kæmnerregnskaber fra Malmø, Helsingør og København 1605—18. (R. A.).

FRUEBJERGMØDERNE

Af ANDERS UHRSKOV

Holger Begtrup var et sommerbarn — født den 28. juni 1859 i Birkerød, hvor hans fader, Erik Worm Begtrup, var præst. To mil derfra, i Hillerød, var digteren *C. Hostrup* sognepræst fra 1862 til 1881, og hans forkyndelse blev Begtrup tidligt grebet af. En nær forbindelse med det hostrupske hjem fik han, da han efter at være blevet student kom til at undervise Hostrups søn, Helge, i oldnordisk. Han tog til Hillerød en eftermiddag om ugen og tilbragte flere timer i præstegården hver gang. Disse besøg fik afgørende betydning for den unge student.

„Der er ingen af Grundtvigs Præstevenner," skrev han mange år efter, „der har indvirket saa stærkt paa min Livsanskuelse som Hostrup. Han gav mine Tanker den frisindede Retning, som jeg haaber at have bevaret siden. Han gav mig Syn for Kristendommens Menneskelighed, og han viste mig Vej til Folkelivet som den Strøm, der aldrig maa forsumpe. Allermest kom jeg til at beundre det Frisind, han viste overfor den unge Slægt, og som synligt voksede med Aarene. Det har jeg altid ønsket at ligne ham i."

1880 blev Begtrup theologisk kandidat, 1882 knyttet til Askov højskole som lærer og snart landskendt som foredragsholder. Men atter kom Hostrup til at gribe ind i hans liv. Da Begtrup den 22. november 1892 gik ind til sin dansktime, mødte skolens forstander, *Ludvig Schrøder*, ham i forstuen og sagde: „Har De hørt, at Hostrup døde i går?"

Denne meddelelse vakte et væld af minder i Begtrups sind.

„Nu var han altsaa død, min Ungdoms elskede Lærer. Men Budskabet derom vakte alle mine rige Minder fra de svundne Aar, hvori jeg havde lyttet til hans Tale i Kirken og ved Folkemøder i Nordsælland. — Jeg gik i de følgende Dage," skriver han, „i en dejlig sammenhængende Drøm derover. Det var, som jeg igen kom ind i Frederiksborg Slotskirke for at høre ham og bagefter vandrede i Skoven deroppe. — Aldrig har Mindet haft en saadan Magt over mig. Og i denne Stemning undfangedes den Tanke hos mig, at det nu var Tiden, da jeg skulde tilbage til Nordsælland for at fortsætte den folkelige Gerning, Hostrup havde øvet dær."

Sådan gik det også. Ved et tre dages efterårsmøde, hvor 700 mennesker var forsamlede, åbnedes den 16.—18. oktober 1895 *Frederiksborg Højskole.* Den 3. november begyndte skolen sin virksomhed, og den blev fra begyndelsen godt besøgt.

Begtrup var ung og virkelysten. Han underviste på skolen, han rejste landet rundt og holdt foredrag, men dette var ham ikke nok. Der måtte gøres noget mere for hans barndoms venner, kulsvierne, som han yndede at kalde dem. To meget forskellige tanker opstod da i hans sind; afholdelsen af et stort, årligt folkemøde på Fruebjerg i Gribskov og oprettelsen af et asyl for småkårsfolks børn i Ullerød, den landsby, der lå et par minutters gang fra højskolen. På en vis måde kom disse to ret forskellige ting til at få en nøje forbindelse med hinanden. 1896 vedtog en kreds af interesserede at begynde at samle penge ind til et sådant asyl, og 1898 kom det i gang. Det virkede til megen gavn indtil 1921, da det mentes at være overflødigt. Ullerød asyl opretholdtes udelukkende ved frivillige bidrag, og langt det største af disse stammede fra Fruebjergmøderne, hvis overskud ubeskåret gik til asylet. Alene af den grund var også de, der havde med Ullerød asyl at gøre, meget spændte på, hvordan vejret blev den søndag omkring St. Hans, da Fruebjergmødet blev afholdt. Blev vejret godt, kunde der ventes et stort overskud. Regnede det derimod, blev det kun lille.

Men nu til Fruebjerg.

Holger Begtrup var en meget veltalende Mand. Han ejede et klangfuldt organ, og han talte et lydefrit dansk. I en årrække fremførte man på Det kgl. Teater påskeaften til fordel for Grundtvigskirken, der dengang var under opførelse, Grundtvigs dramatiske digt „Påskeliljen". Forud for fremførelsen holdt i en årrække professor, dr. phil. *Vilhelm Andersen* en tale om Grundtvig. Senere var der andre, der løste ham af ved denne krævende lejlighed. Der var dr. theol. *L. Moltesen,* og der var højskoleforstander *Begtrup.* Hans røst kunde fylde teatret, hans stemmes klang og hans sprogbehandling stod mål med Det kgl. Teaters kunstnere. Den danske højskole ejede ingen mand, der på dette sted bedre kunde gøre fyldest.

Som friluftstaler hørte Begtrup også til de betydeligste. På Fruebjerg i Gribskov, hvor han ledede de store folkemøder i 34 år, blev han hørt som få andre. Var der lidt uro i udkanterne i forvejen — et par gamle bekendte, der netop havde truffet hinanden, et par koner, der havde deres at drøfte, eller et par unge, som også havde deres — når Begtrup tog ordet, trængte hans klangfulde stemme igennem, og der blev ro overalt. Man vilde gerne høre ham. Alle vilde høre ham.

Hans taler var stærkt personlige, vekslende mellem alvor og spøg, men de skulle *høres.* Hvis man bagefter læste dem på tryk, fuldstændig eller i referat, virkede de ofte noget svagere, ligesom lidt afblegede. Der var her en mærkbar forskel på Begtrups taler og f. eks. Jakob Knudsens eller Byskovs. Ingen af de to sidste egnede sig til fri luft, men så meget mere til indendørs, hvor deres tanketunge udviklinger rigtig gjorde virkning. Deres taler kunde — undertiden næsten ligeså godt — tåle at læses. Kernen var der stadig. Men Begtrup udfoldede sine evner og sin åndskraft bedst gennem det talte ord og ingen steder rigere end på Fruebjerg.

I midten af juni 1896 kunde man i et stedligt blad læse følgende bekendtgørelse: „Søndagen den 21de Juni Kl. 4 præcis

agtes der afholdt et stort offentligt Folkemøde paa Fruebjerg i Gribskov, hvortil Amtets Befolkning indbydes.

Præsten *Frederik Bruun,* Landdagsmand, Redaktør *H. P. Hanssen-Nørremølle* og Højskoleforstander *Holger Begtrup* har lovet at tale.

Der vil blive sørget for Telte med Spise- og Drikkevarer *(dog ikke stærke Drikke)* og Staldplads med paalidelige Opsynsmænd. Madkurve kan medbringes. Adgang til Mødet betales med 25 Øre.

Holger Begtrup, Højskoleforstander. *Julius Hessen,* Lærer, Skævinge. *V. E. Jensen,* Lærer, Grønholt.

Rs. Kristensen, Gaardejer, Ramløse. *Chr. Nielsen,* Gaardejer,Høbjerg."

Herunder igen en lang række anbefalere fra forskellige egne.

Så sikker var Begtrup i sin sag, at han turde avertere om „et *stort* folkemøde", men han blev ikke skuffet.

Det var ikke just noget behageligt vejr, søndagen mødte op med. Men grødefuldt var det. Regnbyge på regnbyge gav den så længselsfuldt ventede væde. — Således begynder referatet af folkemødet i „Frederiksborg Amts Avis", utvivlsomt skrevet af redaktør *Sigurd Berg* selv. Det kan siges med det samme, at på dette blads fyldige referater er det væsentligste af den følgende skildring bygget.

Ude på Bjerget, hvor der i årenes løb var blevet så indeklemt og trist, var der blevet indrettet den nydeligste festplads. Det hele var hegnet ind med guirlander, og rundt i det grønne vajede Dannebrog. De unge piger fra højskolen havde været derude dagen før for at pynte, også skovfogden og de Tjæreby bønder havde været hjælpsomme.

Det blev et stort møde. Folk strømmede til, kørende og gående. Man regnede med, at der var 300 vogne og 2000 mennesker. Blandt disse mange kendte mænd: folketingets formand

Sofus Høgsbro, seminarieforstander *Tang,* folketingsmændene *Harald Holm* og *Svend Høgsbro, Morten Eskesen* og mange andre.

Efter sangen „Der er et land" talte Begtrup. På indbydernes vegne skal jeg byde alle velkommen på Bjerget i den grønne skov. En tak til kulsvierne, fordi de trods det dårlige vejr er mødt så talrigt op, et velkommen til dem fra andre egne af landet, men især et velkommen til dem syd for grænsen. Det er første gang, vi holder en sådan fest på dette sted, men jeg vil håbe, det bliver en mærkedag, som må efterfølges af mange.

Fra andre steder er festen i dag blevet kaldt en „Himmelbjergfest", og det er også det, vi i virkeligheden ønsker, den skal være, eller også en Skamlingsbankefest. Begge steder skulde målet være vækkelse af folkets sans for betydningen af at eje et modersmål. Folk som Carl Ploug, Hjorth Lorenzen, Orla Lehmann og Frederik Barfod har under lidelse og bøn deltaget i arbejdet for at finde vejen til folkets vækkelse, og de har udrettet meget.

Folkevækkerne er nu døde, og folket selv er mere vågent, levende og oplyst, end det var dengang. Skulde man ikke også på denne egn trænge til mere oplysning, og skulde der ikke være betingelser for, at det kan lykkes? Jo vist. Her lever folk, som sidder inde med varme, ilterhed og lyst til at gå på. Hvor mange sagn er ikke overleverede os om de raske kulsviere, hvad enten de sad fredeligt ved ildstedet, færdedes med bøssen i hånden eller lå og rakkede på landevejen til København. Jeg vil håbe, at kulsviernes gamle gåen på må vækkes til nyt liv. Egnen her har sine farer at kæmpe med, ser jeg nok, „det kongelige overdrev" ligger tæt op til København. Vi skal passe på, at vi ikke bliver en slags forstad til hovedstaden og intet folk.

Men ellers tror jeg nok, at det skal være en af vore opgaver at hjælpe københavnerne i mangt og meget og sørge for en forbindelse mellem land og by, vejen, ad hvilken man skal bære landet fremad.

Man sang „Fædreneland ved den bølgende strand", og pastor

Fr. Bruun, Levring, talte om Frederik VII. Denne konge havde en særlig evne til at skabe kongeord, som da han i anledning af, at prins Georg skulde rejse til Grækenland som konge, sluttede den officielle tale med ordene: „Vil du leve et lykkeligt liv som konge, så elsk dit folk og hold dets forfatning. Tro du mig, jeg taler af erfaring."

Efter sangen „Brat af slaget rammet" talte *H. P. Hanssen* om nationalitetsspørgsmålet. Han sagde bl. a.: Hvis Danmark nogen sinde glemmer det tab, det led i 1864, hvad kan da vi sønderjyder være andet end mismodige? Glem ikke tabet, men hold fast ved os og vor sag. Vi må holde ud og sørge for at få vore krav gennemført ad lovlig vej, men vi forlanger så med mere bydende krav, at I ikke glemmer tabet. Kan vi holde det standpunkt, vi indtager nu, uden i nogen måde at give efter, så kan vi se fremtiden i møde med fortrøstning. — Han blev hilst med stærke håndklap.

Der gik en times tid med at tømme madkurvene, hvorefter højskolens elever under bifald sang en række flerstemmige sange. Gårdejer *Philipsen,* Broager, holdt en kort tale, og Begtrup udbragte et leve for Danmark. Det første — vellykkede — Fruebjergmøde var endt.

Om Fruebjergmødet søndag den 20. juni 1897 skriver bladet til indledning: Blandt deltagerne var — som i fjor — alle „stænder", både unge og gamle, landboer og byfolk osv., så mødet også i denne henseende svarede til sin hensigt: ikke blot at samle folk, men at samle *folket* til møde. Og de interessante foredrag hørtes med opmærksomhed. Der er åbenbart vakt en stærk interesse for dette stævne, der sikkert også fremtidig fra ledelsens side vil blive ordnet således, at dets almindelige folkelige karakter stadig bibeholdes og hævdes ved åndelig frisind og rummelighed. Vi trænger måske særlig her i amtet til den art møder.

For kortheds skyld springer vi fremtidig over bemærkningen om, at Begtrup bød velkommen, og at man sang den og den sang. Vi går lige til sagen.

Højskoleforstander *J. P. Kristensen-Randers,* Ollerup, talte om folkets minder — særlig fra 1848 — og deres betydning for folkelivet.

Pastor *Fr. Jungersen* mindede om, at det den 17. juni var 500 år, siden, Kalmarunionen blev sluttet. Denne union holdt ikke, men nu var der ved Grundtvig og gennem de frie skoler vakt en ånd til live, der ikke virkede ved tvang, men ved frihed, og som havde vist sig at virke viden om. Et leve for, at der var vågnet en ånd i Norden, der formåede at forbinde de tre nordiske riger.

Holger Begtrup var sidste taler: Dette møde holdes på en stor mærkedag, idet det var den 20. juni 1788, at stavnsbåndet blev løst. Det var den dag, kongen gav den danske bondestand friheden, den personlige frihed, friheden til at være dem selv. Til de store dage hører også 5. juni 1849, men det, de mænd, der skabte 20. juni 1788, har fået udrettet, er det største, der nogen sinde har fundet sted her i Danmark. De mænd har været til uvurderlig lykke for vort land, thi alt, hvad der senere er sket, er udsprunget af dem og deres arbejde. Et leve for den ånd, der gør os fuldstændig frie!

Ved alle møderne var der efter talerne en afdeling med flerstemmig sang af højskolens sommerpiger. Dette være sagt een gang for alle og vil ikke blive gentaget.

Vejret var fugtigt. Under talerne regnede det kun ganske småt, men under den flerstemmige sang blev regnen så stærk, at man måtte slutte af noget tidligere end tænkt. Der var ca. 1800 mennesker. Asylet modtog 200 kr.

Det tredie Fruebjergmøde afholdtes den 26. juni 1898, og referatet begynder med følgende trøstesløse ord: Regn, regn og atter regn!

Pastor *Fr. Bruun,* Levring, talte om slavekrigen i 1848 og den forsvarsvilje, jyderne viste under denne fantastiske begivenhed. Bruun fortalte en række spændende episoder, således om en trivelig sognefoged, der af angst for slaverne var krøbet ind i en tør stenkiste under vejen, men da faren var forbi, sad han fast

og kunde ikke komme ud ved egen hjælp. Nogle af hans folk tog da fat i benene og trak til, men de fik kun støvlerne. Sognefogdens tykke krop var kommet i klemme. Men da var der en bondemand blandt tilhørerne, der temmelig højt udbrød: „Nej, nu lyver han!"

Professor *Paul la Cour,* Askov, talte om øjets og ørets udvikling hos vort folk i de sidste 50 år, og Begtrup om folkelivets udvikling siden 1848. Der var ca. 1700 mennesker. Asylet fik 200 kr.

Folkemødet på Fruebjerg den 25. juni 1899 havde for en gangs skyld vejret på sin side. Bladet skriver: Den danske skærsommer ejer ikke mange dage så strålende skønne som den, hvis sol i søndags lyste over folkemødet på Fruebjerg. Mindst halvtredie tusinde mennesker var mødt frem. Højskoleforstander *Ludvig Schrøder,* Askov, begyndte med at omtale den store lockout, man havde det år, „den Kamp, der for Tiden udkæmpes mellem Arbejder og Arbejdsgiver, en Strid, der fylder mit Sind, fra Morgenen gryr og indtil den sildige Stund," hvorefter han talte ud fra Hamlets ord i Shakespeares tragedie.

„Tiden er nu af led, o hvilken nød,
at til at rette den just jeg blev fød."

Skoleinspektør *Johan Ottosen* talte om sønderjydernes kamp i vore dage og om, hvorledes de forskellige partier i den tyske rigsdag tog imod Gustav Johannsen, der med ro og besindighed forsvarede den danske sag.

Taleren fortsatte: For 14-15 år siden var det godt på vej til, at ungdommen herhjemme havde glemt Sønderjylland. Kunde det gå således her, hvorledes kunde det da ikke gå i de fremmede lande. Sønderjylland trængte til, at der fremstod en mand, som kunde råbe det ud vidt og bredt: Sønderjylland lever og eksisterer. Den mand, som kunde udråbe dette, fremstod i fjor, og mandens navn er — *von Køller.* Han vilde have „fred i landet", og denne fred lavede han således, at der blev en uro over hele den

civiliserede verden om denne sag. Denne mand står øverst i agitationen for kendskab til, at Sønderjylland lever og er til.

Vi kan støtte sønderjyderne ved at lade være at spolere det for dem ved at skrive og råbe op om, at nu skal vi til at gå på med bajonetterne. Vi skal sørge for at optræde på værdig og sømmelig måde som danske, og så skal vi sørge for at holde sønderjydernes åndelige madpose fyldt, og det sker ved, at vi herhjemme går frem på åndslivets og kulturens område. Et leve for vore landsmænd sønden for åen!

Referenten er selv grebet, og han tilføjer: Der var jublende klang i de hurraer, som hilste Ottosens ypperlige og ypperligt holdte foredrag.

Holger Begtrup talte om grundloven og om, hvordan folket var gået frem under denne grundlov som i intet andet halvt århundrede.

Begtrup sluttede med at takke forstvæsenet for imødekommenheden. Jeg ved ikke, hvor vi skulde samles, om ikke i denne skønne, danske, kongelige skov. Gid de ord, som i dag er talt her, må vokse og gro i sindene, som træerne vokser og gror. — Der blev 400 kr. til asylet.

Femte Fruebjergmøde. Den 24. juni 1900.

Det vidunderlige skete — der kan meldes om et Fruebjergmøde uden regn. Prægtigt solskinsvejr. Mindst 3000 mennesker stod lejret på den skønne festplads om den smukt pyntede talerstol.

Den første taler var pastor *Fr. Jungersen,* der talte om Norden og sluttede: Det skal være mit ønske for Nordens lande, at de må få lov til at leve i frihed og under den menneskekærlighed, der ved, hvad det enkelte menneske er værd. Jeg ved intet bedre ønske for Norden, end at vi vedblivende hver nation for sig fortsætter vor kamp på livets side.

Højskolelærer *Jacob Appel,* Askov, talte om forholdene ved vor sydgrænse. Herom har vi i afvigte vinter fået et bud gennem

den tyske videnskabsmand professor Haupt. Denne mand har nemlig oven over en dør i en af Sønderjyllands kirker fundet et mærkeligt relief udhugget i kampesten. Reliefet forestiller Kristus mellem nogle af sine disciple, og i sin udstrakte hånd har Kristus et skriftbånd med følgende indskrift: „Fordriv mig tyskeren, verdens tyran, og kald mig de folk tilbage, som dyrker deres gud med ærefrygt."

Dette relief og denne inskription er, mener Haupt, et bevis for, at Norden har villet protestere mod et tyranni, som er øvet over for Sønderjylland.

I den omstændighed, at skriften er tydet netop af en tysk videnskabsmand, har vi en garanti for, at det ikke er læst med nogen national bagtanke.

Til det åndsliv, som er kommet frem i vort folk i den sidste halvdel af dette århundrede, hører, at det folkelige og det kristelige kan gå hånd i hånd, og kan vore brødre mod syd ikke få lov til at dyrke deres Gud, som de vil, kan de heller ikke fortsætte deres åndelige udvikling og vil blive isolerede fra os herhjemme. Lad os da håbe, at vi må få råd til — åndelig talt — at værne vor grænse mod syd.

Holger Begtrup talte om det åndelige og det materielle liv i Danmark i det 19. århundrede.

Peder Lykke, Vejby, takkede talerne og særlig Begtrup, der år efter år arrangerer disse gode og fornøjelige møder. — Mødets overskud, 400 kr., tilfaldt Ullerød asyl.

Sjette Fruebjergmøde. Den 23. juni 1901.

Fra tidligste morgen — digter referenten — lo en skyfri højtblomstrende himmel ned over Gribskov. En mægtig menneskemængde stævnede ud mod festpladsen, mange steder var Dannebrog hejst til ære for mødet. Ca. 2500 mennesker var samlet.

Professor *Paul la Cour* talte om Tyge Brahe. Pastor *F. L. Grundtvig,* der var vendt hjem fra Amerika for at tage varigt ophold herhjemme, benyttede et digt af Welhaven som sit ud-

gangspunkt og fortalte en række træk fra sit liv og arbejde ovre i staterne.

Højskolelærer *Thomas Bredsdorff* holdt et foredrag om de små nationer, der bedst forstår, hvad frihed og åndsdannelse betyder.

Men derefter fandt Begtrup anledning til at henstille til de tilhørere, der under de foregående taler alt for livligt havde ladet deres røst lyde samtidig, at trække sig lidt tilbage, såfremt de ønskede at fortsætte konversationen.

Højskolepigerne, der solgte billetter, havde også afsat 1200 sanghefter, hvori der var en ny sang af Holger Begtrup, „Kulsvierens Sankt Hans-Vise". Efter at denne sang var sunget, talte *Begtrup* om de mange gamle skikke, talemåder og folkesagn, der er gemt heroppe og om det håb, at ungdommen må komme frem i dagens lys og få syn for åndslivets herlighed. — 450 kr. til asylet.

Syvende Fruebjergmøde. Den 22. juni 1902.

Vejret var godt, og der var 3000 mennesker. Højskoleforstander *Kristensen-Randers* talte ud fra H. C. Andersens eventyr om grantræet om vort forhold til fortid, fremtid og nutid.

Skoleinspektør *Johan Ottosen* mindedes først den menneskealders kampe, der sluttede med systemskiftet i fjor og fortsatte: Danmark er kun et lille land, men det er *vort* fædreland, og vi bør bestræbe os for at gøre det større ved at slutte et nærmere folkeforbund med Norge, Sverige, Finland og Island. Fællesskabet mellem de nordiske folk kan fremmes ved, at man lærer af hinandens åndsliv.

Dagens begivenhed blev imidlertid et svar fra *Holger Begtrup* til Georg Brandes. Det blev udførlig refereret og sat som spids i bladet over tre spalter. Da der her foreligger et tidsdokument fra en mand, der ejede format til at give Georg Brandes et værdigt svar, må vi ofre lidt plads på denne tale.

Holger Begtrup udtalte: Georg Brandes var med en flok af

studentersamfundets medlemmer i besøg hos nogle af de såkaldte radikale bønder i Sorøegnen og greb da helt naturligt lejligheden til at tale om det oplysningsarbejde, der er sat i gang af hans venner blandt de unge videnskabsdyrkere, nemlig arbejderundervisningen i København og folkeuniversitetet over hele landet. Med den ejendommelige forening af mod og behændighed, som udmærker ham, greb han dristigt ind i øjeblikkets brændende politiske spørgsmål og sagde sin mening om det rette forhold mellem bønder og arbejdere. Derefter gik han over til at klare forskellen mellem studenternes og højskolens måde at virke for folkeoplysning.

„Vi studenter har her overtaget og udvidet højskolens arbejde," sagde han. „Ja, man kan sige, at universitetsudvidelsen og studentersamfundets stræben betegner en art flyvende højskolevirksomhed i modsætning til den stillesiddende, under hvilken det stundom risikeres, at Holger Danskes skæg gror fast i stenbordet."

Hvis Brandes kendte noget mere til foredragsvirksomheden på landet, vilde han næppe kalde højskolens virksomhed for stillestående, men det skal tilgives ham for den smukke lignelses skyld om Holger Danske, som vi må takke for, især da den kommer fra en mand, der ved lejlighed har hjulpet til, at vort skæg — hvis vi har noget — ikke er groet fast i bordet. Derimod går det næppe an at sige, at „studenterne har optaget og udvidet højskolernes arbejde" uden at tilføje et lille „så småt". Man flyver ikke til på et par år at harve den jord, som folkehøjskolen har været halvt hundrede år om at pløje.

For resten ytrede Brandes sig med megen overbærenhed om den grundtvigske folkehøjskole; han kunde ikke tale mildere, hvis han var bestilt til at holde dens ligtale.

Det må anses for umuligt, at de brandesianske studenter og de grundtvigske højskolemænd kan virke hånd i hånd til folkeoplysningens fremme.

Brandes mener vistnok at give hver sit, når han siger:

„Grundtvigianerne svarer til troen og fortiden, vi er håbet og fremtiden." Men denne dom minder kun på en uheldig måde om kong Salomons, thi den hugger uden videre barnet midt over. Er det sandt, at vi grundtvigianere sidder inde med troen og fortiden, så slutter vi med fuld ret, at også håbet og fremtiden må høre os til, thi Grundtvig har med sit liv bevist, at håbet udspringer af troen, og at fortid og fremtid danner en levende sammenhæng. — Ullerød Asyl fik 450 kr.

Ottende Fruebjergmøde. Den 21. juni 1903.

Vejret godt, men dog lidt støvregn. Op imod 2500 mennesker. Begtrup bød velkommen og indskærpede landbrugsministeriets forbud mod tobaksrygning i anledning af brandfaren efter julestormen 1902, da tusinder af graner var revet op med rode i Gribskov. Begtrup havde skrevet en sang, „Gribskov", der begyndte: „Vi synger en Sang om den grønne Skov".

Efter at *Jacob Appel* havde talt om forskellen på folket og staten, fik højskoleforstander *Grønvald Nielsen,* Vestbirk, ordet for at fremhæve, at det, vi trænger til, er folkeopdragelse, der indeslutter folkeoplysningen i sig.

Sidste taler var *Holger Begtrup,* der talte om forholdene i Sønderjylland. — Til asylet 450 kr.

Niende Fruebjergmøde. Den 26. juni 1904.

Der opstod efterhånden det ordsprog, at „Fruebjergvejr er regnvejr," og ofte slog det til. Således også dette år. Det regnede stadigt indtil kl. 2, hvorefter det var blæsende gråvejr til kl. 6½, da regnen begyndte igen. Det gik ud over besøget, men der var dog omtrent 1200 mennesker samlet.

Højskoleforstander *Emil Dam,* Brøderup, talte ud fra Bjørnsons digt om Ingrid Sletten af Sillegjord om at bruge åndelige midler og ikke gemme dem hen.

Forfatteren *Jakob Knudsen,* der i en del år boede i Nyhuse

for senere at tage ophold i Birkerød, var næste taler. Jeg er jyde med liv og sjæl, sagde han, det kan måske derfor have sin interesse at høre, hvad indtryk Sjælland har gjort på mig. Uagtet jeg elsker Jylland højere end Sjælland, kan jeg ikke vægre mig ved den forestilling, at Sjælland er det egentlige Danmark. Jeg ved ikke bestemt, hvorfor jeg har denne fornemmelse, men Sjælland er nu engang for mig det egentlige danske landskab, skønt jeg synes bedre om den jydske natur. Det er, ligesom jeg holder mere af skorpen end af det egentlige brød.

Nordsjælland er for mig kongernes Sjælland. Det er *Danmarks stadsestue,* det eneste, vi har at vise frem i sammenligning med andre landes tiltrækninger. Der er Øresund. Man skal gå til strædet ved Konstantinopel for at se et så stolt syn, som skibene på Øresund frembyder. Så er der de mange slotte. For mig spiller Frederiksborg slot en stor rolle — måske fordi jeg har det dagligt for øje. Her færdedes Christian IV og Frederik VII, her levede præsten og skjalden C. Hostrup.

Og så er der en ting til, som har gjort mig denne egn dyrebar. I disse egne færdedes Søren Kierkegaard meget. Som barn kom han ud til en slægtning, der ejede en gård herude, og da han blev voksen, gik han, når tungsindet faldt over ham, hen til Gammeltorv og lejede en halvlukket kalechevogn, som kørte ham hertil. Gribskov var hans kæreste opholdssted, og særlig havde han udvalgt sig stedet ved Ottevejshuset. Det indeholdt for ham en dyb allegori, at der var ensomt, skønt otte veje stødte sammen.

Disse stemningers brogede flok er det, der frembringer fædrelandskærligheden. Disse stemninger, dels af privat og dels af historisk art, er det, der gør, at man føler sit land som sit hjem, sit folk som sin slægt.

Begtrup talte ud fra en sang, han havde skrevet til festen, „Nordsjællands Saga" („Skov og Sø fra Sund til Fjord") om Nordsjællands saga, som den havde formet sig i tidernes løb. — 200 kr. til Ullerød asyl.

Tiende Fruebjergmøde. Den 25. juni 1905.

Det var solskin og varmt, men blæste stærkt fra øst. Der var henved 2500 mennesker, og der blev 450 kr. til Ullerød asyl. Højskoleforstander *H. Rosendal,* Grundtvigs højskole, Lyngby, talte om Sønderjylland. Forholdet mellem dansk og tysk dernede er at ligne ved en milepæl, der står i nærheden af Haderslev. På stenens forside er angivelsen af vejlængden malet på tysk, men på siden, der vender mod grøften, er samme angivelse på dansk *hugget* ind i stenen. Sådan er også dansk sprog og dansk tankegang hugget ind i sindene dernede.

Midt i kampens alvor er der dog tidt blandet humor. Således gik der en storm af munterhed over hele Sønderjylland, da det under kejser Wilhelms besøg i Flensborg viste sig umuligt for ham at få et par handsker, der passede ham, thi *hans fingre var for lange.* Eller da man erfarede, at den dansksindede apoteker Henningsen havde fanget en ørn i en rævesaks.

Går modersmålet i stykker for et menneske, sygner det åndelige liv hen, derfor må de danske i Sønderjylland ikke slippe taget.

Højskoleforstander *Helge Hostrup* talte om frisind og autoritetstro og *Begtrup* om den unionsstrid, der for tiden står på mellem Norge og Sverige.

Ellevte Fruebjergmøde. Den 24. juni 1906.

Det var en henrivende sommerdag, og der var 2300 mennesker. Begtrup havde skrevet en ny fædrelandssang. Højskolelærer *Sven Fenger,* Askov, talte om Gustav Vasa. *Thomas Bredsdorff,* der talte sidste gang på Fruebjerg som lærer ved Frederiksborg højskole, idet han fra 1907 var forstander for Roskilde højskole, behandlede emnet: Monrad i 1848, det rette ungdomsmod, og *Holger Begtrup* talte om sin oldefaders far Per Skriver, der blev foged hos Jørgen Rosenkrans på Rosenholm. — Der blev 450 kr. til asylet.

Tolvte Fruebjergmøde. Den 16. juni 1907.

Om formiddagen var det vedholdende regn, men om eftermiddagen klarede det så nogenlunde op, og mødet samlede 1500 deltagere. Begtrup havde skrevet en sang „Vor Ungdom". *Kristensen-Randers* talte om et sundt folkeliv med viljen til at forsvare sig. Dr. theol. *L. Moltesen* om korsbannerets betydning og folkets selvhævdelse, mens *Begtrup* talte om ungdommen og valgets time. — Det gav 300 kr. til asylet.

Trettende Fruebjergmøde. Den 14. juni 1908.

Kold blæst, en mørk himmel og et par regnbyger nu og da. Dog var der ca. 1500 mennesker, deriblandt Henrik Pontoppidan, Jakob Knudsen, Christopher Boeck, Erik Henrichsen, trafikminister Høgsbro og arkitekt Ulrik Plesner.

Begtrups nye fædrelandssang „Hvor er det skønt i Danmarks grønne Skove" blev sunget, og *Jacob Appel* talte om „fair play" i arbejdet. Højskoleforstander *Thomas Bredsdorff* om folkets åndelige befæstning ved hjemmets skole og *Holger Begtrup* om mergelgravning — rent bogstavelig. — Ullerød asyl modtog 300 kr.

Fjortende Fruebjergmøde. Den 20. juni 1909.

Fruebjergmødet forløb i forgårs på glansfuld vis, hedder det i pressen. Efter Vilh. Saxtorps sang „Der kommer trange Tider", talte højskoleforstander, dr. phil. *Jens Nørregaard,* Testrup: I året 1838, da alt var dødt og koldt herhjemme, sang Grundtvig den kendte verselinje „Munterhed stå op af døde". Det danske folk er i grunden et muntert folk, vi er oplagt dertil, navnlig når vi kommer sammen. Intet gør så megen lykke som en god vittighed, og det alvorlige skal nok huskes, når det siges på en munter måde. Ikke engang vore nærmeste naboer, svenskere og nordmænd, har denne sans.

Men det bedste udvikler sig, når munterheden forædles ved indre og ydre oplevelser, der uddyber sindet og skaber *frimodig-*

hed. Denne frimodighed har vi danske mange gange trængt til, også nu i øjeblikket, da mange siger: „Hvad skal det ende med?"

Det næste ord er *samdrægtighed,* som altid har stået i høj kurs herhjemme, men som det er vanskeligt at efterleve. Samdrægtighed fordrer, at nogen må give efter. Grundtvig har sagt: „Aldrig ved vold ødes Danmarks rige, men kun ved splid." Jeg tror, det er et af de spådomsord, i hvilke Grundtvig har været noget af en profet for det danske folk, og vi bør agte vel på det.

Det sidste ord vil jeg knytte til Paulus ord: *„Takker Gud under alle kår".* Dette er ikke nemt og ikke noget, man kan tage af sig selv, det må gives en.

Derfor: vær frimodige og samdrægtige og fremfor alt: vær taknemmelige. —

Der er jo ingen tvivl om, at denne alvorlige tale som så mange andre, der blev holdt på Fruebjerg, var stærkt præget af begivenhederne i tiden. Her var det åbenbart Alberti-katastrofen i september 1908, der lå bag ved.

Landdagsmand *Kloppenborg Skrumsager* talte om sønderjydernes nationalitetskamp, og man sang Begtrups sang „Modersmål, som alt i Oldtids Dage".

Holger Begtrup udtalte i sit foredrag bl. a.: Den dejlige banke, vi nu har været samlet på hver sommer i 14 år, kaldes Fruebjerg og har ligesom den kilde, der springer ved bankens fod, navn efter Guds moder. Man kan tænke, at kilden i den tid, da klosteret Æbelholt lå her i nærheden, har været betragtet som en hellig kilde, hvortil folk kom for helbredets skyld.

Og så skriver referenten: Taleren afsluttede mødet „med en tak til tilhørerne, som ved bifaldsklap, der lød som plaskregn på skovens blade, gav til kende, at de var taknemmelige for de mange gode og vægtige ord, der her var talt." — Også på anden måde var mødet vellykket — det gav 500 kr. til asylet.

Femtende Fruebjergmøde. Den 19. juni 1910.

Vejret var godt, frisk vind og lidt skyet. Et par tusinde men-

nesker. *J. P. Kristensen-Randers* talte om arbejdets velsignelse, højskolelærer *Fred. Nørgaard,* Frederiksborg højskole, om fremgang i folkelivet (almindelig valgret m. m.) Man sang en ny sang af Holger Begtrup „Ny Vise om den gamle Skomagersvend Ole Henrik Svane", hvorefter Begtrup talte om Ole Henrik Svane og kulsvierne. — Asylet fik 500 kr.

Sekstende Fruebjergmøde. Den 18. juni 1911.

Dette møde var nær gået helt i vasken på grund af vedholdende regn. Der var kun mødt 300 mennesker, hvoraf de fleste var fra skolen. Begtrup var ved at tabe humøret, men da kom Rasmus Kristensen fra Ramløse til hjælp: „Det kan ikke nytte at hænge med hovedet, fordi det regner. Lad os hellere få begyndt." Og det fik de. Dr. phil. *H. L. Møller* talte om virkningen af treårskrigen og *Th. Bredsdorff* om faren ved for tidligt at drage ungdommen ind i de forskellige bevægelser. Der var digtet sange af *J. P. Hansen Kindvig* og *Holger Begtrup.* Mødet sluttede hurtigt, men nu dukkede Rasmus Kristensen atter op. „Ja, dette her giver ikke ret meget til asylet, kan jeg tænke," sagde han til Begtrup. „Du må hellere få denne her," Og så gled der en hundredekroneseddel over i Begtrups hånd.

Asylet fik på den måde 100 kr. fra Rasmus Kristensen foruden de 80 kr., der blev tilovers fra Fruebjergmødet. Dog kunde asylkassen tydelig fornemme, at det havde været regnvejr på Fruebjergdagen, for det var det år, højskolelærer *Ole Jensen,* der var kasserer, måtte afslutte asylregnskabet med et tilgodehavende på 191 kr.

Syttende Fruebjergmøde. Den 23. juni 1912.

Stille vejr med strålende solskin, 2500 deltagere. Begtrup havde skrevet en ny sang „Velkomst". („Velkommen til vort Møde"). Kultusminister *Jacob Appel* gennemgik landbrugets og industriens udvikling i de sidste hundrede år og påviste, hvor vigtigt det var, at disse virksomheders mænd kom i venlig for-

ståelse og samarbejde. *Fred. Nørgaard* talte om de materielle, åndelige og folkelige fremskridt i det sidste århundrede og *Begtrup* om vort forhold til de danske, der udvandrer. — Asylet modtog 580 kr. 70 øre.

Attende Fruebjergmøde. Den 22. juni 1913.

Vejret strålende, og der var henved 3000 mennesker. For første gang havde man hornmusik — fra regimentet i Helsingør — der gjorde en festlig virkning i den grønne skov. Folketingsmand dr. phil *C. N. Starcke* talte om individualisme, socialisme og familieliv, *Fred. Nørgaard* om minder fra 1863—64 og *Begtrup* om Fruebjerg og Fruekilde, som han havde skrevet en sang om. — Til asylet 850 kr.

Nittende Fruebjergmøde. Den 23. juni 1914.

Det var det mest smilende sommervejr, og der var 2500 deltagere i festen. Der var atter hornmusik, og det er en fortræffelig ting at knytte musik til dette store folkemøde — skriver bladet — men musikken må ganske vist instrueres om, at den ikke efter alvorlige ord og hurraråb falder ind med „Mathilde" („Sidste pinse fik jeg lov til at gå i den grønne skov"). *Klaus Berntsen* talte om Sokrates, isprængt træk fra talerens liv og dagliglivet i almindelighed. Men, tilføjer bladet, talen skal høres og ikke læses. *Fred. Nørgaard* talte om vort folks minder fra 1814 og 1864. *Holger Begtrup,* der havde skrevet en Fruebjergsang, „Livet i Skoven", holdt et foredrag, der formede sig som en begejstret hymne til Gribskov. — Dette møde gav 700 kr. til asylet.

Tyvende Fruebjergmøde. Den 20. juni 1915.

Vejret var smukt, deltagelsen stor, alle bånd blev udsolgt, og adskillige gik gratis ind. Ialt op mod 3000 mennesker. Der var averteret med „god dansk musik", og der indtraf intet uheld denne gang. Musikken blev udført af en gammel Frederiksborg-elev, *Anders Knudsen* fra Nejede, sammen med 5 andre. *Fred. Nør-*

gaard talte om den nye grundlov, *Thomas Bredsdorff* om folkelig politik og *Begtrup* om, hvorledes de strenge krigstider kunde blive folket til åndeligt gavn. Til festen var der skrevet to sange, en af en gammel Frederiksborg-elev fra Helsingeegnen (Svend Baun) og en af Begtrup, „Regnbuen". — 750 kr. til asylet.

Enogtyvende Fruebjergmøde. Den 25. juni 1916.

Der var averteret med „god hornmusik", og det var Anders Knudsen som året før. Det regnede stille lige fra formiddagen. Der var 800—900 mennesker. *Klaus Berntsen* talte om Kristen Kold og *Begtrup* om ungdommen og ungdomsforeningerne. Der var det år, sagde Begtrup, kun to talere, men Klaus Berntsen var jo så god som to. Begtrup havde skrevet „Den unge Kulsviers Sang" til lejligheden. Men asylet fik regnvejret at mærke. Der blev kun 200 kr. til kassen.

Toogtyvende Fruebjergmøde. Den 25. juni 1917.

Godt vejr og 2700 mennesker. Begtrup åbnede mødet med en kort tale om vort folkelige ønske om at få Sønderjylland tilbage. *Fred. Nørgaard* talte om betingelserne for en varig fred, stiftsprovst *Johs. Fog-Petersen,* Odense, om krigens skadelige virkninger og kristendommen som en frelse derfor og Begtrup om H. C. Andersens eventyr „Nissen og Spækhøkeren". Til festen havde han skrevet en sang „Husnissen og Folke-Aanden". — Asylet fik 650 kr.

Treogtyvende Fruebjergmøde. Den 25. juni 1918.

Trods køligt vejr og truende skyer var der samlet 3000 mennesker. I. C. Christensen skulle have talt, men var i sidste øjeblik blevet forhindret. *Th. Bredsdorff* talte om vort forhold til ungdommen, *Fred. Nørgaard* fortsatte i samme spor, og *Begtrup,* der havde skrevet en sang „Syv Aarhundreder svandt hen", talte om Absalonstiden. — Der blev 825 kr. til asylet.

Fireogtyvende Fruebjergmøde. Den 15. juni 1919.

Udmærket vejr og 2700 tilhørere. Professor *Hans Olrik* talte om vor flagdag som fædrelandskærlighedens hellighed. *Fred. Nørgaard* om den forestående genforening og *Begtrup* om fællesskabsfølelsens værdi for folkelivet. Efter Nørgaards tale blev Henrik Pontoppidans sang „Det lyder som et Eventyr" sunget. Begtrups Fruebjergsang var „En Sang om Danmark". — 700 kr. til asylet.

Femogtyvende Fruebjergmøde. Den 20. juni 1920.

Vejret var atter godt, og der var mødt 4000—5000 mennesker — alle tiders største Fruebjergmøde — for at høre sønderjydernes fører, H. P. Hanssen, tale.

Efter at *Fred. Nørgaard* havde talt om det historiske sus, der gik over landet, fik *H. P. Hanssen* ordet. Der hævdes fra visse sider, at vi skal bygge vor politik på den nuværende magtkonstellation. En sådan politik forkaster jeg, og erfaringen viser, at det er uklog politik at stole på andres magt. Vi skal huske på, at der gives intet så egoistisk som en stat. En politik, der ikke står i et rimeligt forhold til de magtmidler, der rådes over, maa forkastes. Og man må aldrig glemme, at ethvert uretfærdigt magtbrug hævner sig engang i tiden. Øjeblikkets Tyskland er et eksempel derpå. Man staar der med et ødelagt folk, og landet er fuldstændig økonomisk ruineret. Vorherres mølle maler langsomt, men den maler sikkert.

Der klages over, at vi har fået for lidt tilbage af Sønderjylland. I 1848 krævede vi Eidergrænsen — vi kunne have fået Dannevirkegrænsen. På Londonerkonferencen krævede vi Dannevirke-linjen — vi kunne have fået Flensborg-linjen. Således spændte vi gang på gang vore fordringer for højt, og det har de danske sønderjyder måttet lide hårdt under. Man valgte enstemmigt i efteråret 1918 at søge spørgsmålet løst på grundlag af folkenes selvbestemmelsesret.

I vor nationale kamp i Sønderjylland gjorde det, at vi vidste, vi led uret, os stærke og stålsatte i kampen mod prøjseriet. Vi havde det, man kalder urettens gave, og det skal man være varsom med at give sine modstandere i hænde, fordi det gør stærk. Vi må stå på rettens Grund.

I folkenes liv gælder ordet: „Fædrenes synd hjemsøges på børnene". Det er tidligere tiders vanrøgt af det nationale spørgsmål, der nu hævner sig. Jeg holder den løsning på selvbestemmelsens grund, vi nu har fået, for den bedste, den tryggeste og den lykkeligste for vort folk og vort fædreland. (Stærke håndklap og H. P. Hanssen leve!).

Holger Begtrup talte om Fruebjergmøderne gennem årene. — Til asylet kunne mødet dette år yde 1400 kr.

Seksogtyvende Fruebjergmøde. Den 19. juni 1921.

Hele formiddagen regnede det. Det var tørvejr under mødet, men koldt på festpladsen, og folk frøs. Talerne fattede sig i korthed, og pavsen bortfaldt. Der var 900 mennesker. Pastor *Axel Rosendal,* København, fremhævede hvorledes det at være utilfreds med sig selv afføder en trang til at nå frem til noget bedre. Den, der er tilfreds med sig selv, når aldrig videre, og om alle historiens store skikkelser gælder det, at fra begyndelsen af var det utilfredsheden med dem selv, der drev dem fremad.

Den økonomiske betryggelse er ikke nok. Der er noget, der er mere værd end perler og guld. Af stor betydning er det, at vi lærer at vælge de rette glæder, og gid vi hos alle maa kunne vække den utilfredshed, der først standser i glansen af det evige.

Kammersanger *Forchhammer* sang, og hans stemme klarede sig pragtfuldt i konkurrencen med træernes susen. *Helge Hostrup* talte om den overtro på fremgang i kultur, der havde rådet under verdenskrigen, og *Begtrup* mindede om det arbejde, der var at gøre for den danske sag i Sønderjylland, nord og syd for den nye grænse.

Syvogtyvende Fruebjergmøde. Den 18. juni 1922.

Der var 2000 mennesker, men det blæste noget, så det kneb for tilhørerne i yderkanterne at høre. Folketingsmand *Chr. Ernst Christensen* fra Als talte om Sønderjylland og verdenskrigen, *Helge Hostrup* om den rationalistiske folkeoplysning og den grundtvigske, og endelig holdt *Begtrup* en tale, om hvilken bladet siger, at dets hele grundpræg (med historisk og sjællandsk-landskabelig baggrund, en fremdragen af de gode hjem) var ægte begtrupsk i sin form og tone. En sang af Begtrup: „Som Livets dybe Kilde" blev sunget.

Otteogtyvende Fruebjergmøde. Den 17. juni 1923.

Godt vejr og 2500 tilhørere. Dr. *L. Moltesen* talte om Danmarks internationale opgave og betydningen af Folkenes Forbund, *Helge Hostrup* viste, hvordan fædrelandskærlighed og et frit menneskeliv godt lader sig forene, og *Begtrup* talte om kampen mellem verdenskulturen og mennekselivet. En sang om samme emne, skrevet af Begtrup, blev sunget.

Niogtyvende Fruebjergmøde. Den 27. juni 1924.

Hovedtaleren var *Jacob Appel,* der bl. a. udtalte: Hvor en grænse sættes, vil den altid skære i det levende, og det gør ondt, således også i dette tilfælde. Der blev et tysk mindretal nord for grænsen og et dansk syd for. Men vi har ladet det tyske mindretal føle, at vi forstod mindretallets ret. Vi gav dem den samme frihed, vi før havde givet det åndelige livs mindretal. Det gælder for skolens som for kirkens område. Men længe vil det sikkert vare, før vor store nabo mod syd vil gøre det samme over for de danske, der bor syd for den nye grænse. Vi respekterer sindelaget, men det gør tyskerne ikke over for vore landsmænd, thi de vil ikke anerkende mindretalsrettigheden, der er et udslag af broskabsånden.

For at være lykkelige må vi have tro til, at der er en opgave for os i fremtiden, og der er lykkeligvis en sådan opgave,

denne at lære andre folk broderskabets ånd gennem vor mindretalslovgivning i national som i åndelig henseende.

Efter at Begtrups sang, „Som et Solglimt efter Torden", var sunget, hyldede han Jacob Appel for den skoleordning, han havde fået gennemført i Sønderjylland. *Helge Hostrup* talte om folkelivet efter 1848, som skulle „gå frem og ikke hvile". Der var 2000 mennesker til stede.

Tredivte Fruebjergmøde. Den 21. juni 1925.

Vejret var upålideligt og truende, men der var næsten 3000 mennesker til stede. Begtrup bød velkommen og hyldede I. C. Christensen, der var kommet til stede som taler.

I. C. Christensen begyndte således: Havet hører til Danmark, og uden det ville Danmark ikke være det, det er. Men havet er aldrig roligt. Det kan være stille og spejlklart, men på bunden er det aldrig roligt. Som havet, sådan er folket. Loven for folkelivet er den samme som for havet. Begge er i evig bevægelse, og det er vel værd at agte på, hvorledes vort folk har været i bevægelse til de forskellige tider. For mig falder det naturligt at tænke tilbage på tiden, jeg har gennemlevet. Taleren gik derefter over til at omtale 1864 og 66, de materielle og de folkelige og åndelige fremskridt, der var gjort siden den tid.

Der blev endvidere talt af *Helge Hostrup* og *Holger Begtrup,* ligesom Begtrups „Dansk Arbejdersang" blev sunget.

Eenogtredivte Fruebjergmøde. Den 27. juni 1926.

Det var tørvejr, men køligt. 2000 mennesker var samlet på bjerget. Højskoleforstander *Fred. Nørgaard* talte om vore folkesange, pastor *Helge Hostrup* om sin faders sang „Den trænger ud til hvert et Sted", og *Begtrup* om den tid, da folkeviserne blev til. Man sang hans nye sang „Valdemarskilden".

Det toogtredivte Fruebjergmøde. Den 19. juni 1927.

Regnvejr først på eftermiddagen, siden tørt, men en kende

surt. 1200 mennesker. Pastor *Oscar Geismar* sluttede med at udtale håbet om, at vort folk i de tider, der kommer, må hente styrke og kraft af levende minder om det firestrengede Danmark: Det overleverede Danmark, det naturlige Danmark, modersmålets Danmark og ligerettens Danmark.

Begtrup talte om det levende Dannevirke — selve folket. Man sang Begtrups sang „Vold af Jord om Danmarks Vænge".

Det treogtredivte Fruebjergmøde. Den 24. juni 1928.

Vejret var rigtig godt, og mødet havde samlet ca. 1500 mennesker. Der var to talere, Landeværnets formand, gårdejer *Hans Andersen,* Kongsbjerg, og *Holger Begtrup.*

Det fireogtredivte Fruebjergmøde. Den 23. juni 1929.

Det blev Holger Begtrups sidste Fruebjergmøde — og det blev ikke på Fruebjerg. Det pjaskregnede fra formiddagen, og det blev ved, så det blev nødvendigt at henlægge mødet til højskolens gymnastiksal.

Begtrup var blevet lidt op i alderen, han var omkring de halvfjerds, og 1925 havde han overdraget Frederiksborg højskole til sin søn, *Frederik L. Begtrup.* Med dette som baggrund udtalte han: Dette er en slags afslutningsdag for mig. I 33 år har vi holdt disse Fruebjergmøder, og jeg er nu fast besluttet på, at for fremtiden skal der andre end mig til at lede møderne. Gerne ville jeg have haft, at den sidste gang, jeg stod som leder af mødet, havde været den dejlige plads ved Fruebjerg. Aldrig har jeg mødt større følelse af fællesskab end her. Gid disse møder må fortsætte!

Helge Hostrup talte om brydningen mellem gammelt og nyt, mellem ældre og yngre og *Fr. Begtrup* om påvirkningen fra Amerika.

Dermed var Fruebjergmøderne under Holger Begtrups ledelse *en saga blott,* og de var i virkeligheden uløselig knyttet til hans personlighed. Måske var tiden også en anden, friluftsmø-

der var ligesom mindre i kurs. Man søgte vel at genoplive møderne, men noget varigt held havde man ikke dermed. Den 21. juni 1931 holdt man under *Frederik Begtrups* ledelse et nyt Fruebjergmøde med forstander *Jacob E. Lange,* Fyns Stifts Husmandsskole, højskoleforstander *Hans Lund,* Rødding, og *Holger Begtrup* som talere.

Den 19. juni 1932 var vejret skikkeligt, og der var 1000 mennesker samlet. Dr. *L. Moltesen* talte om mellemfolkelig samvirke og udtalte bl. a.: Tyskland er ikke skyld i verdenskrigen. Aktstykker fra tiden før krigen viser, at ingen nation og ingen enkeltperson har skylden. Det er ikke skyld, det er skæbne, et udslag af de kræfter, der længe havde været under overfladen.

Den uhyre gæld, som Tyskland skal betale, er en af årsagerne i den nuværende krise. Det er forfærdelig svært at se en udvej, men hele verden har været ude i kriser før og er kommet over det, og det gør vi vel også denne gang.

Det, der er det sikre, er, at vi kommer ikke på den rette linje, uden at vi bevarer de etiske, de moralske kræfter som førere. Intelligensen hjælper kun lidet her. Det, det kommer an på, er folket og den enkelte.

Desuden blev der talt af *Oscar Geismar* og *Holger Begtrup.*

Det næste Fruebjergmøde afholdtes den 25. juni 1933 i strålende sol og med over 1000 mennesker som tilhørere. Undervisningsminister *Fr. Borgbjerg* talte og sagde bl. a.: Mange af Grundvigs meninger er ikke mere mine, men hans ånd fik jeg kær fra mine unge dage og har det fremdeles. Op over den digterskov, rig, tæt og broget, som er den danske litteratur fra 1800 til 1850, rager tre kæmpetræer: Grundtvig, Kierkegaard og H. C. Andersen. Taleren gav en udførlig redegørelse for Grundtvigs syn på en række af datidens problemer og viste, hvorledes det, der stadig gik igen, var hans frihedstanker.

Desuden blev der talt af domæneforpagter *Erik Appel* og *Holger Begtrup.*

Søndag den 17. juni 1934 var det det dejligste vejr, og der

var godt 500 detagere til mødet på Fruebjerg, hvor tre talere fremsatte en appel til værn for friheden. Det var *Frederik Begtrup,* højskoleforstander *J. M. Jensen,* Brøderup, og *Holger Begtrup.*

Samme sommer, 1934, blev Frederiksborg Højskole solgt til *C. P. O. Christiansen,* Askov. Han forsøgte med et Fruebjergmøde den 23. juni 1935 med taler af *Fred. Nørgaard, C. P. O. Christiansen* og den norske pastor *Nerhus.* Der var op mod 1000 mennesker, men det blev det sidste folkemøde på Fruebjerg. Både 1936 og 1937 afholdt man nogle såkaldte Fruebjergmøder hjemme på skolen, men dér var der jo intet Fruebjerg, og møderne adskilte sig da heller ikke fra skolens andre offentlige møder.

Holger Begtrups Fruebjergsange, der slet ikke spillede nogen lille rolle ved disse folkemøder, fortjener en lidt nøjere omtale. Begtrup var ikke digter, og det vidste han godt. Hans sind savnede her noget væsentligt, det umiddelbare. I stedet for var han reflekterende. Hans Fruebjergsange var velformede rim, men måske derfor faldt de så stærkt i tilhørernes smag, at de jævnlig blev sunget to gange. Ikke sjældent var der en lokal kolorit over dem, de var letfattelige og uden dunkelhed. Folk kunne lide dem. I anledning af det fem og tyvende Fruebjergmøde udgav Holger Begtrup i 1920 under titelen „Fruebjergsange" de 19 sange, han hidtil havde skrevet til disse fester. I forordet siger han bl. a.: „Jeg gør ikke Fordring paa at være Digter, og jeg ser godt, at adskillige af mine Sange nærmest er rimede Folketaler. Men jeg tror dog, de bærer Vidne om folkelige Stemninger og Minder, der kan fortjene at samles som historisk-poetisk Udtryk for 25 Aars aandeligt Liv i Nordsjælland."

Sangen fra 1911 „Vort Land er kun en lille Bid af hele den vide Jord" er iøvrigt blevet optaget i Højskolesangbogen.

Imidlertid var det som talerpersonlighed, Begtrup betød så meget. Det er vanskeligt at sige, hvorfor han var en så fremragende taler og mødeleder på Fruebjerg, som han var. Han el-

skede den nordsjællandske bøgeskov, følte sig som eet med den. Af naturen var han en ensom sjæl, men han higede efter fællesskab. Han havde ikke let ved at tale med den jævne mand, men han kunne tale *til* ham. Man kommer vist ikke sandheden nærmere end ved at sige, at intet sted var Begtrup i den grad *sig selv* som i bøgeskoven på Fruebjerg med en skare „kulsviere" som tilhørere.

Lige let var det ikke hver gang for ham, men han gjorde sin pligt. Jeg kan ikke her tilbageholde en personlig oplevelse. I juni 1922 afgik en af Begtrups voksne sønner pludselig ved døden. Det var få dage, før Fruebjergmødet skulle afholdes. Nu bliver da denne folkefest aflyst, sagde jeg til mig selv, men det blev den ikke. Begtrup tog til Fruebjerg, ledede mødet og holdt sin tale. Ingen fremmed kunde mærke på ham, at en af hans kære lå død derhjemme. Der kom næppe nogen spøg over hans læber, man han beherskede sig fuldtud.

Jeg beundrede denne sjælsstyrke og kunne ikke lade være dagen efter at gå ind til ham for at sige et par ord derom. Da så han på mig med det indtrængende blik, han til tider kunne have, og sagde: „Du skal vide, Uhrskov, der ligger en stor styrke i at gøre sin pligt." —

Den 5. maj 1937 døde Holger Begtrup. Han havde tilendebragt den gerning, han følte det som sin opgave at udføre: han havde fortsat Hostrups folkelige virksomhed i Nordsjælland.

Når vi her har dvælet så udførligt ved Fruebjergmøderne, er det ikke blot, fordi de udgør et væsentligt stykke af Begtrups og Frederiksborg højskoles historie, de er også en betydningsfuld del af den nordsjællandske befolknings åndelige minde, og yderligere afspejler de store dele af vort folks historie i samtid og fortid.

Lørdag den 8. maj blev Begtrup begravet fra Frederiksborg frimenighedskirke. Bøgen var netop sprunget ud, og tre af Begtrups ældre venner hentede en bilfuld bøgeløv fra den nærmeste skov til at smykke kirken med. Men en ung pige, som følte sig

nær knyttet til Begtrup, var ikke tilfreds med dette. *Det skulde være Fruebjergløv.* Hun og en kammerat startede deres cykler og kørte til Fruebjerg, hvorfra de hentede så mange bøgegrene, som de kunne bære.

Dette var ganske i Begtrups ånd. Han havde engang i et foredrag understreget et ord af Goethe: Et hvidkålshovede og et hvidkålshovede er to ting. Et hvidkålshovede, der er købt på torvet, er ikke det samme, som et hvidkålshovede, der er groet i min have.

Ja, og bøgeløv fra Selskov er ikke det samme som bøgeløv fra Fruebjerg.

Kilder.

Holger Begtrups Levned fortalt af ham selv, Bd. 1—2, 1929. — Frederiksborg Amts Avis 1896—1935. — Frederiksborg Højskoles Aarsskrift 1908—1937. — Fruebjergsange af Holger Begtrup, 1920. — Holger Begtrups skoledagbøger i Grundtvigs højskoles arkiv. — Regnskabsbøger i Ullerød asyls arkiv (nu Harløse kommune).

FENWICK-BREVENE

Ved SIGURD MAMMEN

I sommeren 1952 traf jeg i Holland en new-zealænderinde, Miss Brenda Bell, som, da hun hørte jeg stammede fra Helsingør, fortalte, at hun var i familie med Fenwick-slægten, som nu er bosat i England og New Zealand, men hvis forfædre i det attende og første halvdel af det nittende århundrede hørte til de engelske købmænd, som var bosat i sundtold-staden, hvor de indtog en førende stilling som britiske konsuler, eller endog generalkonsuler.

Jeg kendte godt slægten af omtale i Lauritz Pedersens „Helsingør i Sundtoldstiden". Familien skildres her, som den må have taget sig ud i de helsingørske bysbørns øjne; dens medlemmer ansås for dygtige, men stolte og lidet hensynsfulde. Dette kan måske skyldes mindre heldige konkurrenters misundelse; men en af Fenwick'erne har i hvert fald overleveret skriftligt bevis til eftertiden for, at slægten efter at have boet i byen i flere menneskealdre, stadig følte sig som en lille engelsk enklave blandt de danske, og den kom aldrig til at føle sig som Helsingør-borgernes landsmænd.

Da det efter øresundstoldens afskaffelse gik tilbage for Helsingør, flyttede Fenwick'erne da også i 1862 til England.

Miss Bell fortalte mig, at Fenwick-slægten endnu var i besiddelse af en brevsamling fra sin store tid i Helsingør. Da jeg altid har interesseret mig meget for byens historie og håbede at finde skildringer af livet, som det formede sig for Helsingør-englænderne, bad jeg Miss B. være mig behjælpelig med at finde frem til brevenes nuværende ejer og opnå tilladelse til at låne dem.

I et af sine breve citerer Miss B. følgende fra en nekrolog over George Aufrere Fenwick (født i Helsingør 1848, opdraget på en skole i England, hvortil altså hele familien snart udvandrede): „Fenwick'erne besatte i tre generationer konsulære embeder i Helsingør, og det er interessant at lægge mærke til, at da Danmark var Bonapartes allierede, og Nelson i 1801 bombarderede København, overtog en af Fenwick'erne, som midlertidigt var overflyttet til Sverrig, arbejdet med provianteringen af den britiske flåde og salget af de priser, som blev opbragt i de omliggende farvande. Fenwick-slægten opbevarer endnu en samling breve, som deres forfædre har modtaget i embeds medfør. Samlingen omfatter bl. a. breve fra admiral Sir James Saumarez, skrevet ombord på „Victory" 1809 og 1812, Rear-Admiral Bertie på skibet „Stately" 1809, Kaptajn Pipon på „Daphne" 1812, Sir James Dickson på „Orion" 1813 og H. Elliot, britisk ambassadør i København 1788. Der er også et historisk brev, dateret 1772, fra jarlen af Suffolk, som giver udtryk for den engelske konges tilfredshed med den omsorg og opmærksomhed, der blev udvist mod Mathilda, kong Christian VII af Danmarks dronning, under hendes fængsling på Kronborg slot ved Helsingør. Dronning Mathilda var søster til George III."

Efter nogen søgen lykkedes det at lokalisere brevene hos Mr. Fairfax N. F. Fenwick, Fairfield House, Colehill, Wimborne Minster, i England, og at låne dem til Danmark.*) Som kilder til Helsingørs historie eller til belysning af dagliglivet i byen viste de sig imidlertid ganske uegnede, ligesom alt for mange af dem syntes at være af den slags, man opbevarer blot fordi de er signeret med så fine navne. Alligevel fandt jeg noget af interesse, nemlig en memorial fra Charles Fenwick, hvori han skildrer sit arbejde for englænderne under krigen 1807—14. Bl. a. interesserede det mig at se hans andel i, at det danske angreb på det af

*) En kopi af de lånte breve, optaget på rullefilm, findes nu i det danske rigsarkiv. De fremsendte breve omfattede ikke brevet fra 1772, som er samlingens ejer ubekendt.

englænderne besatte Anholt blev en eklatant fiasko. Jeg har derfor oversat indberetningen og et par brudstykker af breve fra officerer, som viser, at englænderne ikke troede på et sådant angreb, men at Charles Fenwick med noget besvær må have overbevist dem om, at det var forestående.

Pro Memoria. Helsingør.

Efter at jeg havde tjent Hans Majestæt i egenskab af Vice-Konsul hersteds under særligt vanskelige og anstrengende forhold fra året 1801, og det glæder mig at kunne sige det, til fuld tilfredshed for mine umiddelbare overordnede Lord Robert Fitzgerald, Lord Whitworth, Mr. Merry, Sir William Drummond og Mr. Vansittart, tvang den kortvarige krig med de nordiske Stater mig til at forlade min bopæl her og drage til England. Denne begivenhed var meget skadelig for mine forretninger fra et økonomisk synspunkt, men jeg følte mig rigeligt belønnet for dette offer ved — på ovennævnte adelsmænds og herrers anbefaling — at blive udnævnt til det embede jeg siden har beklædt, og hvori min sal. fader havde den ære at gøre tjeneste i en periode på næsten 50 år. I det interval, som fulgte på min udnævnelse og indtil år 1807, tjenstgjorde jeg ved gesandtskabet ved dette hof under Sir Robert Listow, Sir Francis Hill og Mr. Garlike, der, det ved jeg til min glæde, var ligeså tilfreds med mine tjenester. Foruden de løbende embedsforretninger, som er resultatet af, at tre-fire tusind britiske handelsskibe årlig kaster anker i Sundet, og sommetider samtidig indtil nogle hundrede ad gangen, og af de talrige krigsskibe som ankom hertil for at konvojere dem, havde jeg den glæde, efter ordre fra Mr. Garlike, at fremskynde den omgående afsejling herfra af en mindre eskadre af konvojskibe til undsætning af Dantzig, som belejredes af de Franske i 1807, samt at afsende til dets bestemmelsessted et transportskib ladet med artilleri og ammunition, som ankom hertil med ordre til at støde til konvojen i Sundet, men som, efter at være kommet bort fra denne, ikke vidste om det burde fortsætte rejsen. Da jeg

samtidig havde fået oplysninger om, at disse forsyninger var bestemt til hjælp for den prøjsiske fæstning Colberg, ansøgte jeg Mr. Garlike om tilladelse til at sende skibet til denne fæstning, og jeg smigrer mig med, at deres betimelige ankomst i nogen grad bidrog til general Gneisenaus tapre forsvar, hvad han da også bekræftede overfor mig i et brev.

Jeg havde ligeledes den tilfredsstillelse at hindre en forsinkelse, som sandsynligvis ville være indtruffet, da de transportskibe, som overførte Lord Cathcart's hær til Pommern, skulle passere gennem Sundet og dets indsnævring ved Helsingør; thi da Øresunds Toldkammeret forlangte de sædvanlige fyr-penge for skibene, påtog jeg mig med Mr. Garlike's billigelse at betale hele summen, således slap hele *ekspeditionen* bestående af mere end to hundrede transportskibe hurtigt og let gennem den del af deres rejse, hvor selv nogle timers ophold, dersom vinden havde vendt sig, kunne have forvoldt dem en betydelig forsinkelse.

Den sum, jeg betalte, oversteg £ 200 sterling, hvoraf jeg kun har været i stand til at inddrive en meget lille del på grund af vanskeligheden ved at indkassere dem fra transportskibenes kaptajner.

Det uventede brud med Danmark i 1807 tvang mig atter til at flytte herfra. Følgelig overflyttede jeg mit kontor til Helsingborg, hvor jeg fra Mr. Pierrepoint modtog ordre til at blive og fortsætte med at udøve mine embeds-funktioner. Fra da af, og indtil jeg i 1814 atter indtrådte i mit embede her i landet, ophørte jeg ikke med at udføre mine embedsforretninger i Helsingborg eller dens umiddelbare omegn, og det selv til de vanskeligste tider.

I denne periode anvendte jeg nidkært og energisk alle til rådighed stående midler til at tjene Hans Majestæt, enten personligt, eller ved agenter, som jeg overtalte. Jeg gav råd og oplysninger til vore handelsskibe, som befandt sig i sydsvenske havne, angående fjendens kapere og advarede dem mod at fortsætte rejsen uden konvoj. Ved uafbrudt brevveksling med Hans Maje-

stæts konsul i Gøteborg med de først fremkomne oplysninger om, hvad der foregik i Danmark og hinsides bælterne, bevirkede jeg, at man fremskyndede afsejlingen fra Gøteborg af Hans Majestæts eskadre under kaptajn Parker. Da en del af denne eskadre sejlede til Bæltet og en del til indsejlingen til Sundet, tvang den ikke blot general Bernadotte til at trække sig tilbage med sin stab fra Sjælland til Fyn, men kaprede også det danske 14-kanoners skib Prins Christian Frederik i 1808. Da kaptajn Parker var nået på højde med Kullen, var jeg den første, der skaffede ham oplysningen om, at det danske krigsskib var undsluppet i retning af bæltet nogle få timer før, hvorefter han opsøgte hende i de farvande.

Under mit hele ophold i Sverrig rapporterede jeg ihærdigt til Hans Majestæts gesandtskab ved det derværende hof alle indtrufne begivenheder og alle oplysninger, som kom mig for øre, og opretholdt en fortrolig brevveksling ikke blot med de respektive øverstkommanderende over Hans Majestæts Østersøflåde, men også med de admiraler og andre officerer, som havde kommando over de enkelte eskadrer, og således holdt jeg dem underrettet om alt, hvad jeg vidste af gavnligt for Hans Majestæts tjeneste og skadeligt for fjenden.

Jeg havde den glæde i tide at give autentiske oplysninger til kommandanten på Anholt om danskernes planlagte angreb på denne garnison, og er overbevist om, at jeg, ved at gøre ham bekendt med planen, i nogen grad medvirkede til det knusende nederlag, han tilføjede angriberne.

I de to år Østersø-flåden var stationeret ud for Hanö, da der eksisterede et pro forma brud mellem Sverige og England, og der (trods de venskabsforsikringer, den svenske regering underhånden gav os) af underordnede svenske embedsmænd lagdes mange hindringer i vejen, da besørgedes den hemmelige forsendelse over land af korrespondance mellem flådecheferne på den ene side og Gøteborg og de særskilte eskadrer på den anden side af mig eller

af mine agenter i Silfvisborg, Ystad, Malmø, Trelleborg, Helsingborg og andre havne langs den sydsvenske kyst.

Det var mig en glæde at yde hjælp til mange af Hans Majestæts undersåtter, som var undveget fra fjendtligt fangenskab til Sverrig, og at viderebefordre til Sverrig andre engelske krigsfanger, som efter at være blevet udvekslede blev overgivet til min varetægt af kommandanten på Kronborg slot.

I året 1811, da den svenske regering, trods givne venskabsforsikringer, lod de britiske varer, som befandt sig ombord på en rigt lastet flåde i Carlshavn, udlosse og om natten transportere ind i landet med arbejdsvogne, da havde jeg den glæde at forsyne Sir James Saumarez med den første underretning, han modtog om denne uventede foranstaltning, og ved sine betimelige protester fik admiralen sat en stopper for dette skæbnesvangre forehavende, som så blev genstand for senere forhandlinger.

Ved mit private bekendtskab med personer, hvis bistand var af væsentlig betydning for udførelsen af dette arbejde, blev jeg i stand til at yde hjælp ved indrejse i eller gennemrejse gennem Sverrig til hemmelige kurerer og til højtstående personer, som af Hans Majestæts regering sendtes til og fra fastlandet, og det især på en tid, da man i Sverrig havde vedtaget en lov, som forbød udlændinge at rejse ind i, eller igennem landet, med mindre de var forsynet med et pas fra den svenske statsminister. Jeg havde også den ære at videresende til England visse depecher, som blev overladt til min besørgelse af Hans Majestæts agenter i Wien; af den tillid, hvormed Hans Majestæts statssekretær beærede mig ved at forsyne mig med eksemplarer af avisen *Courier de Londres,* benyttede jeg mig ihærdigt til at omdele disse og andre blade i så vide kredse som muligt og derved udbrede meddelelserne om det gunstige udfald af begivenhederne i Portugal og Spanien, og jeg havde den glæde at opdage, at det havde en meget gunstig indvirkning på den offentlige mening inden for mit virkefelt.

Ved at holde mig på en god fod med lodser og sømænd langs

den svenske kyst, kunne jeg skaffe Hans Majestæts skibe hjælp fra disse mænd på et tidspunkt, da landets love forbød dem at have nogen forbindelse med vore krigsskibe, og det i ligeså stor udstrækning, som om den diplomatiske forbindelse mellem de to lande ikke var blevet afbrudt.

Efter at denne venskabelige forbindelse var genoprettet, fik jeg lejlighed til at yde nyttige tjenester ved mange lejligheder og især i udvælgelsen og ledelsen af hemmelige hjælpere ved udlæggelsen af sømærker i de vanskeligste og farligste farvande i Sundet og ved beskyttelsen af disse sømærker, da det lykkedes admiral Morris at slippe gennem dette stræde med en såre værdifuld hjemgående konvoj bestående af over 500 sejlere, til trods for alle danske forsøg på at ødelægge den, hvorved fæstningen Kronborg holdt den under uophørlig svær ild af kugler og granater al den tid det tog flåden at passere den. Jeg forestod dette arbejde hele sæsonen 1813, og i hele denne tid passerede vore transportskibe med svenske tropper ned gennem Sundet på vej til Tyskland.

Må det være tilladt mig ydmygst at slutte denne fremstilling med at tage mig den frihed at anmode Dem om at være så venlig at henvise til 23 vedføjede bilag, som jeg har været så fri at fremsende som vidnesbyrd om hvilken mening, der har dannet sig om mine beskedne men nidkære tjenester hos d'herrer og officerer under hvis auspicier eller i samarbejde med hvem jeg arbejdede under mit ophold i Sverrig, og som, det smigrer jeg mig ved at tro, på forespørgsel ville bekræfte samme.

Charles Fenwick.

Teksten er en kopi af det indsendte dokument, og underskriften er tilføjet med blyant, vistnok i en anden håndskrift.

Charles Fenwicks informationsarbejde angående angrebet på Anholt belyses af følgende uddrag af breve til ham. I et brev fra 4. marts 1812 meddeler kapt. Dashwood sin ankomst med

6 skibe for at beskytte Anholt og beder oplyst, om et dansk angreb der er sandsynligt. Dernæst skriver han i et brev, dateret: Pyramus. „Waederö" 10. marts 1812, onsdag:

„Jeg har sendt Sir James Saumarez Deres meget tilfredsstillende oplysninger om fjendens styrke i København, og jeg er sikker på, at han vil være godt fornøjet med dem. — Skønt jeg er fuldstændig overbevist om, at Anholt ikke vil blive angrebet fra København, så må vi dog, min kære Sir, ikke slappe af i vore anstrengelser — De for at give oplysninger, og jeg for at hindre dem i at få heldet med sig. — Ud fra denne tankegang har jeg i sinde, om ellers vejret holder, hvad det absolut ser ud til, at tage et smut over til Anholt i morgen, blot for et syns skyld og for at bringe Dem besked. Jeg vender tilbage i løbet af den følgende dag, til hvilken tid, efter min ankomst, De bedes godhedsfuldt sende mig noget mere oksekød."

Senere vender kaptajn Dashwood tilbage til sagen i et nyt brev fra samme skib og sted, dateret d. 25. marts 1812:

„Så vidt jeg husker, skrev De for nogen tid siden, at fjenden var ved at samle alle deres småskibe ved kysten, men at De havde mistanke om, at det mere var for et syns skyld og med henblik på et indfald i Sverrig, hvis det kom til et brud, og ikke for at angribe Anholt. — Bestræb Dem, min kære Sir, for at undersøge denne sag, eller rettere, om der er noget grundlag for dette rygte, og vær også så venlig at sige mig Deres private mening."

Senere i brevet vender kaptajnen endnu engang tilbage til spørgsmålet om beskyttelsen af Anholt, siger, at han er udsendt specielt for at beskytte denne ø, der er som en møllesten om halsen på ham, så han ikke kan foretage den opankring på Helsingør red, han har lyst til. Endelig d. 7. april meddeler kapt. Dashwood, at skibet Calypso er kommet for at afløse ham i bevogtningen af Anholt, så han kan sejle bort.

FRA BOGENS VERDEN

Af ANDERS UHRSKOV

Man har bedt mig her i årbogen at give en oversigt over de senere års litteratur om Nordsjælland. Jeg forsøger gerne, selv om jeg er klar over opgavens vanskelighed, især hvad begrænsningen af stoffet angår.

Der medtages bidrag, som har set lyset efter 1. januar 1950, og som skønnes at være af væsentlig betydning i topografisk eller historisk henseende, herunder biografier, kulturhistorie og folkeminder.

Nogen anmeldelse af de anførte bøger og tidsskriftartikler må man ikke vente, da det ville forudsætte, at jeg havde læst alt det omtalte og taget mig tid til at bedømme det, og noget sådant har ikke været min hensigt. Jeg forsøger i refererende form at give en oversigt over disse fire års boghøst. En enkelt gang kan jeg måske finde anvendelsen af et tillægsord nødvendig, og da vil det blive brugt, men det er undtagelsen.

Den største begivenhed inden for Frederiksborg amts topografi i de senere år er så afgjort den ny udgave af *Traps Danmark,* hvis femte udgave begyndte med et bind om Frederiksborg amt, der udkom i november 1953. Første udgave af dette værk er fra 1858—62, og fjerde udgave, som hidtil har været benyttet, udkom 1929—32.

Den nye udgave af Trap, som udsendes af G. E. C. Gads Forlag, vil foreløbig omfatte øerne, der vil foreligge i ni amter samt en beskrivelse af København og en almindelig indledning. Det er et helt nyt værk, der her foreligger under ledelse af en ny redaktion, bestående af professorerne *Niels Nielsen* og *Peter*

Skautrup i forening med redaktør *Povl Engelstoft.* Billedredaktionen varetages af museumsinspektør *Gudmund Boesen* og museumsdirektør *Jørgen Paulsen.*

Bindet om Frederiksborg amt er på 296 sider med en beskrivelse af hver enkelt by eller sogn. Det indeholder et større kort over hele amtet og et mindre over hver by eller sogn. Desuden et væld af billeder. Vi tager et par stikprøver. Helsingør får 48 sider med 22 billeder og kort, Hillerød 11 sider med 5 billeder og kort, Frederiksværk 8 sider, 4 billeder og kort, Frederikssund 7 sider, 3 billeder og kort. Tikøb sogn 6 sider, 4 billeder og kort, Asminderød sogn med Fredensborg 13 sider, 11 billeder og kort, Hørsholm sogn 10 sider, 5 billeder og kort, Kregme sogn 3 sider, 2 billeder og kort, Frederiksborg Slotssogn 22 sider, 4 billeder og kort, Draaby sogn 11 sider, 7 billeder og kort, Vellerup sogn 1 side og 1 kort.

Her kan man uden skade anvende et par tillægsord.

Trykket er godt, de mange nye billeder står klart. I det hele et fortrinligt værk.

Vi inddeler iøvrigt stoffet i tre dele: det historisk-topografiske, biografierne og tidsskrifterne.

1. *Det historisk-topografiske.*

Helsingør. Om den gamle sundtoldsstad er der en hel litteratur. Vi begynder med Kronborg. *Charles Christensens* „Kronborg", Frederik II.s renæssanceslot og dets senere skæbne, ill. og med 8 tavler, 1950, giver på 216 s., deraf de 30 på engelsk, en oversigt over slottets arkitekturhistorie. Af mindre omfang er *Frederik Weilbach:* „Kronborg". En historisk Oversigt, afsluttet af *Charles Christensen,* 1950, 12 s., ill. og med 3 planer. En tilsvarende bog på engelsk med en beskrivelse af Handels- og Søfartsmuseet ved *Knud Klem* er på 32 sider, ill. og med 6 tavler.

Et billedhefte i kvart på 32 sider er „Helsingør—Elsinore", tilrettelagt og redigeret af *Knud Klem.* 1950.

H. Ring: „Helsingør". Byens historie i hovedtræk og dens seværdigheder. 1950, 32 s., ill., kort. Samme bog er samme år udkommet på engelsk.

En smuk ting er *Knud Klem:* „Helsingør" med 33 tegninger af *Peter Holm,* 60 s., 1951. Den giver en oversigt over byens historie og udseende.

En meget statelig bog er *Johs. S. Dalsager:* „Helsingør St. Mariæ Kirkes Historie 1450—1950". Et halvt Tusinde Aar i Tekst og Billeder, 1950, 152 s.

Af praktisk art er „Vejviser for Helsingør Kommune" redigeret af *N. V. Johansen* og *H. Ring.* 22. årgang 1953. Kort.

En bibliofil lille bog er den af Boghallen i København udgivne „Det gamle Apotek i Helsingør" af *Axel Kjerulf.* Tegninger af *Henning Koppel.* I den læser man både om den originale apoteker Rink, Henrik Pontoppidan og om Holger Drachmann. Bogen er på 65 s. med 12 tegninger. 1951.

Endvidere bør nævnes et bibliofilt tryk: „H. C. Andersen To danske Stile ved Pastor *Chr. Svanholm, Trondheim",* Helsingør 1952, 19 s., ill. (H. C. Andersen (1805—1875) gik i skole i Helsingør 1826—27) og *Niels Friis:* „Buxtehude-Orglet i Helsingør Sct. Mariæ". Særtryk af „Dansk Kirkemusiker Tidende" 1953, 14 s.

I den svenske bog *Hans Dhejne: „Danskt, Text og teckningar",* 1951, 175 sider, handler s. 131-37 om „En regndag i Helsingør". Regndagen er fra 1946.

Vi glemmer ikke *Niels Gustafsson:* „Øresundstolden" i „Faglig Læsning" nr. 251, 1953, 28 s. ill.

Dernæst en lille tur langs nordkysten. Vi noterer os et par bibliofile småtryk, nemlig *Kay Nielsen:* „Karen af Hornbæk". Tegninger af *Alex Suhr,* Kbh., Nytaar 1950, 22 s., og *Johannes Smith:* „Hellebæk husket". Studie i intern topografi, 1951, 16 s. ill.

Sommeren 1953 skete der det, at *Det kgl. Opfostringshus* fejrede sit 200 års jubilæum, og samtidig flyttede „skorperne",

som dens elever kaldes, og deres lærere fra København til Hellebækgaard, hvor de fremtidig i friske og landlige omgivelser skal leve deres liv. I anledning af dette jubilæum udsendte virksomheden et smukt festskrift „Det kgl. Opfostringshus og Den Thorupske Stiftelse før og nu. 1753-1953". Dette skrift er på 63 sider og illustreret.

Vi vender os dernæst til *Hillerød.*

Om *Frederiksborgmuseet* handler to ting — en mindre og en større, men begge fra 1952. Vi tager den mindre først. I „Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog" for 1952 findes der s. 117—134 en illustreret afhandling af museumsdirektør *Otto Andrup* — formentlig hans sidste — med titelen „Leonora Christinas Krucifiks", hvor han gør rede for, hvordan han med megen skarpsindighed fik opsporet Leonora Christinas elfenbenskrucifiks, der var deponeret i St. Joseph Kirken i Wien. Det er forståeligt, at Andrup, der i vinteren 1919-20 erhvervede Jammersmindet til Frederiksborg, foruden en række andre Leonora Christinaminder, var stærkt optaget af også at hjemføre dette krucifiks.

Forhandlingerne derom begyndte allerede 1918, men de blev afbrudt, og først efter at de var genoptaget, førte de 1951 til et resultat. Overgivelsen af krucifikset skete efter østrigsk ønske officielt og højtideligt. Den 15. juni 1951 indfandt den danske gesandt i Wien, minister *H. J. Hansen,* der havde hovedsæde i Bern, og *Otto Andrup* sig i forbundskanslerbygningen, hvor krucifikset var opstillet i det rigt dekorerede forværelse til den berømte sal, hvor Wienerkongressen fandt sted 1815. Til stede var en række notabiliteter. Forbundskansler, dr. *Figl* talte først, hvorefter minister H. J. Hansen takkede. Kardinal, ærkebiskop *Innitzer* fremhævede den katolske kirkes glæde ved at kunne vise taknemlighed over for det danske folk, som så hjælpsomt havde ydet østrigerne støtte under vanskelige økonomiske forhold.

Til sidst takkede Otto Andrup kardinalen.

„Det var en Paapegen af den fælles Overensstemmelse i Livsopfattelse mellem de to Lande, Glæden ved Natur og Landliv,

Interesse for Kunst og Musik. Respekten for de evige Værdier og en optimistisk Livstro, i det Hele en Trang til en idealistisk Overbygning af det materielle Dagligliv, samt det dybe Ønske om Fred og Forstaaelse mellem Nationerne. Jeg modtog paa Museets Vegne Krucifikset i denne Forstaaelsens Aand og kunde i dyb Taknemlighed forsikre, at Museet stedse vilde bevare det og holde det i skyldig Ære paa Frederiksborg."

Ligeledes 1952 udkom *Jørgen Paulsen* „Billeder fra Treaarskrigen 1848, 1849, 1850. Tekst- Katalog- Billeder". Udgivet af *Det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg.*

Det er et pragtværk, folio, svært papir og med et væld af billeder. I en indledning skriver museets ledelse: „Jørgen Paulsens Arbejde omfatter kun de danske og samtidige Fremstillinger af Begivenhederne, men har til Gengæld det Fortrin, at det foruden Kampscener i rigt Maal omfatter Billeder af Livet i Felten. Et betydeligt kulturhistorisk Billedstof er her samlet, og Beskueren faar et Indblik i de Vilkaar, hvorunder Soldaterne maatte finde sig til Rette, undertiden i slet beskyttede Bivuaker, tit med Natteleje under aaben Himmel og med tilfældige Forplejnings- og Indkvarteringsforhold, men alligevel som Regel taalmodigt, med roligt Sind, ofte med Lune, stundom med Munterhed."

Indholdets tekst er delt i fire hovedafsnit: Kunstnere og treårskrigen, beskrivende katalog, bilag og supplement, registre. Dette udgør 242 sider, men dernæst kommer der 58 sider illustrationer. Der er 90 gengivelser af tegninger eller malerier forestillende slagscener, samt 23 soldaterportrætter.

En mindre, men ikke uvæsentlig ting er *H. Langkilde Hansens* „Fra det skjulte Frederiksborg", 30 s., ill., der fortæller om et besøg i den del af slottet, man ellers ikke ser: Slotskældrene med Danmarks ældste rigsbank, vinkælder under slotskirken, skumle fangehuller og andet mere.

Livet og arbejdet i Hillerød skildres i seks småbøger, der alle har karakter af festskrifter. „Malernes fagforening, Hillerød, 1890 — 30. november — 1950", 16 sider (af *Paul Frederiksen*),

Sigvald Hansen: „Arbejdsmænd bygger op. I anledning af 60 års jubilæet den 8. august 1951 i Dansk Arbejdsmands Forbund, Hillerød", 48 s., ill. og „Frederiksborg Idræts Forening, 1902 — 7. juli — 1952", redigeret af *Otto Sørensen,* 92 s., ill., er de tre første.

Af en særegen art er bogen om „Nordsten gennem 75 Aar, 1877 — 31. Oktober — 1952", der er på 74 sider og rigt illustreret. På sidste side åbenbares det, at bogen er redigeret af *Svend Carstensen.* Det burde have stået på titelbladet. Efter en skildring af virksomhedens og dens stifters historie følger et afsnit på 26 sider, „Mænd og Minder fra de 75 Aar", hvor der bringes en omtale med tilhørende små interviews af fabrikkens ældste arbejdere og funktionærer. En virkelig god ide. Bogen er værdifuld.

Også to andre virksomheder har holdt 75 års jubilæum og udsendt skrifter i den anledning. Den 27. november 1877 indviedes *Hillerød Kommuneskole,* Ndr. Banevej 6, og i anledning af jubilæet 27. november 1952 udsendtes *Anders Uhrskov:* „Hillerød Kommuneskoles Historie", udgivet af Hillerød Byraad. Bogen, der er på 46 sider og illustreret, indeholder tre afsnit: Den danske skole, borgerskolen i Mørkegade og Hillerød Kommuneskole. I slutningen af 1953 udsendtes „Hotel Leidersdorff i Hillerød 1878—1953, et Par kulturhistoriske Blade" af *Anders Uhrskov.* 40 s., ill.

C. Nordlundes Bogtrykkeri (Osw. Terkelsen) har i længere tid hvert år udsendt et bibliofilt udstyret lille skrift. De fire sidste er følgende: *Einer Poulsen:* „En Hillerødgades Historie. Fra Slotsgade til Slotsgaard", tegninger af *Axel Nygaard,* 1950, 19 sider, „Hartvig Frisch og Hillerød. Barndomstid og ungdomsår i Nordsjælland", 1951, 19 s., ill., *Karen Poulsen:* „Et Skuespillerhjem i Fredensborg", 1952, 15 s., og *Hans Bendix:* „Bag Brilleglasset", 1953, 15 s. ill. Dette skrift er udsendt i anledning af 80 årsdagen for Johannes V. Jensens fødsel. Digteren havde i mange år sommerbolig i Tibirke Bakker.

Nævnes må også „Fra det gamle Hillerød. Af kirkegårds-

inspektør Im. Blombergs efterladte papirer" ved *L. Andkjær Jensen,* 1950, 24 s., ill., samt „Den fredede ejendom Strødam 1925—1950" (af *Kai Berg*), 7 s., ill.

Den største succes, nogen bog har haft med Nordsjælland som emne, er sikkert børnebogen „Bambi fra Gadevang", billeder og tekst af *John Hartmann,* 32 sider med en række dejlige illustrationer. Denne bog udkom i november 1953 og handler om et tamt rådyr, der iøvrigt — vistnok som følge af en misforståelse — blev skudt samme dag, bogen udkom. „Bambi fra Gadevang" er i løbet af tre måneder trykt i 40 000 eksemplarer og oversættes nu på en række fremmede sprog.

Vi vandrer videre mod syd og nævner *H. Chr. Engelsen:* „Nogle bidrag til Birkerød kostskoles historie 1905—1951". Taler og foredrag, 1953, 210 s.

H. C. Rosted: „Hørsholm". Kort oversigt over Hørsholm sogns historie. En vejledning for turister, 1950, 44 s., ill.

„Naturparken ved Farum sø". Udflugtsvejledning I, 2. udgave, 1952, 52 s., kort.

Videre mod vest. *Aase Hansen,* der er født i Frederiksværk og denne bys digter, har 1952 som et led i „Mosaik Bøgerne" udsendt en lille bog „Fra den grønne Provins", 64 sider. Hun indleder med nogle betragtninger, hvori det bl. a. hedder: „Danmark er et lille Land, dog rummer det Modsætninger, selv om det for fremmede vel kun ter sig som Nuancer. De danske Provinsbyer har et vist Fællespræg, de er fælles om en særlig dansk Tone, og dog har hver af dem sit eget Ansigt. At være født i Thisted eller Aalborg er ikke det samme som at være født i Hillerød eller Stege." Aase Hansen taler videre om modsætningen mellem provins og hovedstad og går derefter over til at give et billede af sin fødeby, dens liv og dens mennesker.

Om Horns herred handler to bøger. Den ene er *Inger Varder:* „Sagn og Minder fra Ourø og Horns Herred", 1952, 116 s. Den anden er ikke mindre end en doktordisputats, idet *Eiler Høeg* 1952 erhvervede doktorgraden for sin afhandling „En

dansk Landlægepraksis gennem 35 Aar (1909—1943) i Jægerspris i Nordsjælland". Bogen er på 205 sider og forsynet med 1 kort over Horns herred, 16 billeder, 44 tabeller og 41 kurver. Eiler Høeg, der er født 1880 og altså var 72 år, da han disputerede for doktorgraden (er det ikke noget af en rekord?), har i de 35 år, han virkede som læge i Jægerspris, hver dag gjort sine journaloptegnelser og gjort dem så grundige som muligt. Enhver patient og enhver sygdom er opskrevet, hvad der må have krævet en uhyre energi og ordenssans. En særlig værdi ligger der i dette arbejde, fordi de tekniske, sociale og hygiejniske forhold har ændret sig så stærkt i disse 35 år. Bogen er ikke blot af interesse for læger og hygiejnikere, men også for almindelige læsere, idet den er delt i to dele, en kulturhistorisk og en statistisk del. Den kulturhistoriske del er på 40 sider, den statistiske på 156. Det er en af de ejendommeligste bøger, der længe har set lyset her i amtet, vel i det hele enestående af sin art.

2. Biografier.

Professor ved Aarhus universitet, dr. theol. *P. G. Lindhardt* har udsendt tre vægtige bind, hvoraf de to vedrører Nordsjælland. 1949 udkom „Præsten Dines Pontoppidan" (1814—1879), der virkede i Randers og var fader til sognepræst *Morten Oxenbøll Pontoppidan* (1851—1931) og forfatteren *Henrik Pontoppidan* (1857-1943), der begge har tilknytning til Nordsjælland.

1950 fortsatte Lindhardt med bogen „Morten Pontoppidan I. 1831—1893", der hviler på studiet af et omfattende kildemateriale, bl. a. en lang række breve til samtidige. I forordet siger Lindhardt, at formålet med dette bind om Morten Pontoppidan er „at eftervise og opspore de motiver, dels af personlig, dels af almenhistorisk, kulturel og kirkelig karakter, som har dannet baggrunden for hans folkekirkelige syn. Derved bliver denne afhandling samtidig i nogen grad en studie over den „yngre" grundtvigianisme og således et bidrag til dansk kirkehistorie i

slutningen af forrige århundrede, „realismens", provisoriepolitikkens og vækkelsens tidsalder."

Bogen omhandler bl. a. redegørelse for Pontoppidans præsteår i Helsingør, højskolevirksomhed i Frerslev og Jørlunde, brud med Jørlunde valgmenighed og Jørlunde højskoles standsning.

1953 fulgte afslutningen på værket med bogen „Morten Pontoppidan II. 1893—1931". Efter en kort redegørelse for, hvorledes Pontoppidan atter kom ind i folkekirken, først som sognepræst i Hagested og Gislinge (1898—1902) og endelig i Stenløse og Veksø (1902—1921), hvorved han atter var „i Frederiksborg amt, hans ungdoms valplads", gør Lindhardt rede for Pontoppidans folkekirkelige syn. Bogen slutter med en 3 siders oversigt på engelsk samt et personregister. 1. bind er på 274 sider med portræt, II. 367 sider med portræt.

Astrid Hostrup f. Boisen (1870—1952) udsendte 1950 nogle erindringer med titelen „Et jævnt og muntert, virksomt liv på jord. Minder fra den bojsenske og hostrupske slægt". Astrid Hostrup, der var gift med C. Hostrups søn, Helge Hostrup (1862—1949), fortsatte arbejdet med sine erindringer, men nåede ikke at blive færdig. 1953 udkom de alligevel med titelen „Et jævnt og muntert, virksomt liv på jord", II, samlet og udgivet af *Ingeborg Hostrup.* Dette bind vedrører Nordsjælland, idet Hostrup var lærer ved Frederiksborg højskole fra 1921 til 1926 og efter sin præstetid i Rørvig boede i Birkerød fra 1940 til sin død. De to bind er på 139 og 188 sider, begge med billeder. Indholdsfortegnelse mangler.

En anden levnedsskildring er „Thomas Bredsdorff. En dansk højskolemand", der er skrevet af hans ældste søn, seminarieforstander *Morten Bredsdorff* og udkom 1953. Bogen er på 164 sider og illustreret. Thomas Bredsdorff (1868—1922) var fra 1895 til 1907 lærer ved Frederiksborg højskole.

1907 oprettede han Roskilde højskole, som han ledede til sin død.

I 1953 udkom endvidere „I Kunstens Tjeneste" af S. Danne-

skjold-Samsøe, der i mange år har boet tæt uden for Hillerød. Bogen, der er på 239 sider og med 10 tegninger, beretter om forfatterens barndom, hans kunstneriske udvikling og de mange kunstnervenner, livet har bragt ham, bl. a. tegneren Kongstad Petersen, der boede i Hillerød i sine ældre år og først på dette sene tidspunkt slog igennem som kunstner. Det er en sober og smukt skrevet bog.

Endnu en kunstbog bør nævnes. Det er *Jan Zibrandtsens* „Hans Nikolaj Hansen 1853—1923". Denne smukke og rigt illustrerede bog på 123 kvartsider er bekostet af højesteretssagfører, dr. jur. Bernt Hjejle i anledning af hundredåret for hans fader Hans Nikolaj Hansens fødsel. Når denne bog bør nævnes her, er det ikke blot, fordi Hans Nikolaj Hansen har fundet mange motiver til sine kunstværker her i amtet, men han havde tillige sit hjem her en væsentlig del af sit liv. Herom skriver Zibrandtsen: „I 1903 slog han sig blivende ned i Fredensborg. Den klassiske nordsjællandske egn fik dimension baade i fortid og nutid for Hans Nikolaj Hansen. Skipperhuset ved søen og slotsparkens motiver under aarstidernes skiften var for ham ikke blot ydre scenerier, men et af poesien besjælet kulturlandskab. Hemmelighedsfuldt medvidende stod i hans øjne parkens dekorative skulpturer i forhold til livet, der defilerede forbi."

Af biografisk art er tre skildringer, der findes i forskellige samlinger. I „Danske hjem ved århundredskiftet", der redigeres af *Tove Clemmensen,* har skuespillerinde *Karen Poulsen* i 3. samling, 1951, s. 180—89 i „Et Skuespillerhjem" fortalt om sin faders, kgl. skuespiller Olaf Poulsens, hjem i København og Fredensborg. I 4. samling, 1953, af samme værk har maleren, professor William Scharff s. 145—168 skildret „Et gårdmandshjem, Haardlandsgaarden i Tisvilde". Scharff, der er født 1886, tilbragte en stor del af sin barndom på denne gård, som hans bedsteforældre ejede.

Nationalmuseet har 1952 udgivet „Smeden, Kulturbilleder fra Tiden omkring Århundredskiftet". Af den række af smede-

skæbner, der her skildres, er også s. 21—48 J. P. Andersen, der i „Maskinarbejderen" bl. a. fortæller om sin barndom i Hørsholm. Alle de tre nævnte skildringer er illustrerede.

3. Tidsskrifter.

Foruden Historisk Samfunds årbog, der første gang udkom 1906 og altså snart har virket i et halvt århundrede, findes der her i amtet fire årsskrifter, hvis indhold overvejende er af kulturhistorisk art.

Det ældste er „Fra det gamle Gilleleje, Nordsjællandskystens årbog", redigeret af *H. C. Terslin* og udgivet af *Gilleleje museum*. Dette skrift udkom første gang 1933, og der er hidtil udkommet 21 årbøger. Indholdet af de fire sidste er:

1950. Af museets årsberetning, s. 2. *Erik Bertelsen:* Skaaninge-Kestens Bedrifter (et digt), s. 5—9, ill., *H. C. Terslin:* Strandinger ved Nordsjællands kyst, s. 10—20. *H. C. Terslin:* Degnen, s. 21—34. *H. C. Terslin:* Halsnæsfiskerierne, s. 35—39. *Emil Steenvinkel:* Mindestene rejst i Søborg Sogn, s. 41—50, ill, *Henry Olsen* og *Carl Petersen:* Opmåling af både, s. 51—56, ill., *R. Fabricius:* Hvem var St. Helene af Tisvilde? s. 57—73, ill., *Knud Poulsen:* Erindringer fra Gilleleje, s. 74—78. *Gert Grøndahl:* Menneske på jorden (et digt), s. 79—80. *Niels Friis:* Fyrinspektør Chr. Fabers Grav paa Nakkehoved, s. 81—84, *Holger Rasmussen:* Fiskeriet ved Gilleleje i 1771, s. 85—94.

1951. Af årsberetningen, s. 4. *H. C. Terslin:* Orkanen natten mellem 3. og 4. oktober 1860, s. 5—13, ill., *Viggo Larsen:* Søborg, s. 14—21, ill., *Chr. Otto Carlsen:* Da jeg var stenfisker, s. 22—26, por., *Carl Petersen:* Min far som marinemaler, s. 27—33, ill., *C. M. Rosenberg:* Gilbjerggårds historie, s. 34—51, ill., *H. C. Terslin:* Ertebølle-bopladser ved Søborgsø i Nordsjælland, s. 52—56, ill., *Gert Grøndahl:* Et Gribskov-møde, s. 57—58, ill., *Harald Herdal:* Gillelejeminder, s. 59—66, por., *Knud B. Jensen:* Stednavne i Gilleleje Sogn, s. 67—76, kort., *Otto*

Hildinge: Lidt om fiskertro på Aalsgaard, s. 77—80, ill., Strandinger ved Sjællands nordkyst, s. 81—86. *H. C. Terslin:* Ord og udtryk i Gilleleje-målet, s. 87—88, *H. C. Terslin:* Bidrag til det nordlige Sjællands kirkehistorie, s. 89—94.

1952. H. C. Terslin: Svensk og dansk i ældre tid, s. 4. *Harald Herdal:* Sommernat ved stranden, (et digt) s. 5. Det nye museum, s. 6, ill. *H. C. Terslin:* Orkanen 2.—3. oktober 1852, s. 7—38, ill. *C. M. Rosenberg:* Øresundskysten i dansk digtning I. s. 39—57, ill. *Chr. Frederiksen:* Sildebåden *Alma,* Gilleleje, s. 58—63, portr. Fisker Thorvald Petersens beretning om en stranding, s. 64—67, portr. *Rich. Fabricius:* Dobbeltjættestuen Ølshøj i Smidstrup, Blidstrup sogn, s. 68—77, ill. *Knud B. Jensen:* Marknavne paa Søborg Bymark, s. 78—84, kort. *H. C. Terslin:* Silde- og fisketienden på Gilleleje, s. 85—94.

1953. H. C. Terslin: Fiskefangsten i 1952 på Frederiksborg amt, s. 4. *C. M. Rosenberg:* Øresundskysten i dansk digtning, II, s. 5—22, ill. *Kaj Nielsen:* Teaterliv i sundtoldens by 1800-1835, s. 23—41, ill. *Fr. Frederiksen:* Barndommens Strand, (et digt), s. 42—43, portr. *Bendt Christian Nielsen:* Min fars levnedsløb, s. 44—50. *Henry Olsen:* Lidt Havnehistorie, s. 51—74. *Otto Hildinge:* Fiskeriet på Aalsgaard i slutningen af forrige århundrede, s. 75—81, ill. *H. C. Terslin:* Vegetationen paa et nyt Strandareal ved Gilleleje, s. 82—86. *H. C. Terslin:* Dronning Margretes svenske kongekrone, s. 90—91. *Aage Jørgensen:* En god begyndelse — og en drøm, s. 92—94.

Fra *Handels- og Søfartsmuseet* på Kronborg er der siden 1942 udsendt en statelig årbog, der er udgivet af selskabet „Handels og Søfartsmuseets Venner", redigeret af *Knud Klem* og *Louis E. Grandjean.* Blandt de afhandlinger, dette årsskrift rummer, er der også ting af lokal interesse. Her skal anføres tre. Årbog for 1951: *Louis E. Grandjean:* Hornbækstrandingen og Johannes Ewald, s. 73—103, ill. 1952: *Louis E. Grandjean:* Rungsted Fiskerleje, s. 79—100, ill. 1953: *Peter Michelsen:* Om det såkaldte Slottefiskeri (ved Kronborg pynt), s. 20—41, ill.

„Kultur og Folkeminder", udgivet af *Nordsjællandsk Museumsforening* og redigeret af *Anders Uhrskov,* er udkommet siden 1949. Indholdet af årgangene 1950—53 er følgende:

1950. Erindringer og Minder. Af Christine Larsens Optegnelser, s. 3—32, ill. *Anders Uhrskov:* To Mærkedage og to Mænd, s. 33—37. Hjalmar og Hulda, med melodi, s. 38—46. *Jørgen Paulsen:* Nordsjællandske Bondemøbler, s. 47—57, ill. *Anders Uhrskov:* Brudekranse, s. 58—61, ill. Forskelligt, s. 62—63, ill.

1951. Anders Uhrskov: Hørfabrikkens Eksplosion i Hillerød den 20. August 1873, s. 3—17, ill. Margrethe Mogensen fortæller. Af Skoleinspektør Petersens Optegnelser, s. 18—27. *Anders Uhrskov:* Lidt Præstehistorie fra Ramløse, s. 28—33. C. J. Boye: Kirkeklokken i Farum, s. 34—39. *Jørgen Paulsen:* Nordsjællandske Bondemøbler II, s. 40—48, ill. Ludvig Bødtchers Digt om Fredensborg, s. 49—50. Fra Folkemuseet, s. 51—55, ill.

1952. Livet i et gammelt Købmandshjem, Professorinde Wesenberg-Lund fortæller, s. 3—12. *Rich. Børgesen:* Kong Frederik den VIII's amme, s. 13—17, ill. L. Both fortæller om en Farum-Komponist, s. 18—24. *Anders Uhrskov:* Tre Mindesten, s. 25—36. *H. D. Schepelern:* Gamle Jernovne i Nordsjællandsk Folkemuseum, s. 37—48, ill. *Anders Uhrskov:* Flettetøjer, s. 49—53, ill. Fra Folkemuseet, s. 54—55, ill.

1953: Anders Uhrskov: Ane i Højbjerg, s. 3—21. *Rich. Børgesen:* Fra min barndom, s. 22—24. *Anders Uhrskov:* N. Nielsen, Tisvilde, og hans Slægt, s. 25—37. *Jan Steenberg:* En hvalfangst ved Kulhus, s. 37—41, ill. *Hans Larsen:* Minder fra Mølleris, s. 42—51. En gammel Kulsviers Fortælling. Af Skoleinspektør Petersens Optegnelser, s. 52—56. Lidt om drikkeriet i århundredets begyndelse. Af Skovløber P. Jørgensens Papirer. s. 57—59. Forskellig, s. 60—62.

I det rigt illustrerede „Jul i Nordsjælland", der er redigeret af *Erland Gribsø* og *Erik Gribsø,* og som er udkommet siden

1941, er foruden underholdende ting også meget historisk stof. Dette gengives for de fire sidste årganges vedkommende.

1950. Holger Munk: Kunstnerliv paa Jægerspris Færgegaard, s. 5—10, ill. *Borella-Hansen:* „B 1", Amtets første Bil i Birkerød, s. 10—13, ill. *Erland Gribsø:* Frederiksværk — Broernes By, s, 13—17, ill. *H. Lübecker:* Journalistik og Journalistliv i Hillerød omkring 1. Verdenskrig, s. 17—22, ill. *Th. Nicatius:* „Sortbørshajer" i Slangerup paa Frederik den Førstes Tid, s. 22—23, ill. *Niels Friis:* Da Kuglerne sang i Hornbæk-Bugten, s. 24—27, ill. *Kai Hansen:* Berømte Travere fra Nordsjælland, s. 28—32, ill. Helsingør-Soldater, s. 34—35, ill. *Gotfred Rasmussen:* Da den „Traadløse" blev til i Lynæs, s. 36—37, portr. Nordsjællandske Skæmtesprog, s. 38—39, ill. *Quercus:* Da der var Skole i Aagerup, s. 40—42, ill. *Paul Chr. Stemann Olrik:* Historien om den navnløse Gravsten i Asminderød, s. 45—48, ill. *Johannes Møller:* Nordsjælland set fra en Holstenskvogn, s. 52—54, ill.

1951. August F. Schmidt: En kulturhistorisk Bedrift i Nordsjælland, s. 5—7, ill. *Anders Uhrskov:* Træk fra Forsker- og Samlerarbejde i Nordsjælland, s. 8—10, ill. *Borella-Hansen:* Kronborgs Bygherre var bedre end sit Rygte, s. 10—11, ill. *Camilla Ravn:* Fra Pinse til Mikkelsdag, Beretning fra ældre Tiders Horns Herred, s. 16—18, ill. *Niels Friis:* Hirschholm-Sommeren 1771, Caroline Mathildes sidste danske, s. 19—21, ill. Nordsjællandske Skæmtesprog, s. 22—23, ill. *Aage Hastrup:* Malajdrengen og hans nordsjællandske Efterkommere, s. 24—27, ill. *L. M. Thomassen:* Kendte — og mindre kendte — Frederiksværkere, s. 27—29, ill. *L. P. Larsen:* Den gamle Mejeribestyrer fra Stenløse fortæller, s. 30—32, ill. *Erland Gribsø:* Chr. Winther og Nordsjælland, s. 33—37, ill. *J. Elbo:* Et lille Samfund omkring en nordsjællandsk Rytterskole, s. 37—39, ill. *Hans Hvass:* Særprægede Dyr i Nordsjælland, s. 40—42, ill. *Carl Jørgensen:* Kikhavn, det ældste Fiskerleje paa Halsnæs, s. 42—44, ill. *Arne Rosted:* Dagny, — Digterpræstens Datter fra Frederiksborg, s. 44—46, portr.

1952. Th. S. Wielandt: Med Christian X som Jagtherre paa Kongejagter i Nordsjælland, s. 5—7, ill. *Mikael Andersen:* Kronborg om Styrbord, s. 8—9, ill. *Tage Barfod:* Langs min Barndoms Aa i Nordsjælland, s. 10—12, ill. *Morten Wiberg:* Christian den Fjerdes Rugemaskiner paa Frederiksborg, s. 12—13, ill. *Erland Gribsø:* Observatoriet i Skoven ved Arresødal, s. 14—15, ill. *Niels Friis:* Helsingør-Drengen Didrik, den store Dansker, Minder fra Buxtehudes Barndom og Ungdom, s. 15—19, ill. *Chr. Grünwald:* Et litterært Fund: Hørsholm-Præsten Pavels' og Rahbeks sjældne ABC, s. 19—23, ill. *Alf Nicatius:* Frederikssunds første folkevalgte Borgmester, s. 23—24, por. *Borella-Hansen:* De røde Kuskes Fredensborg, s. 25—28, ill. *Erik Gribsø:* Kunsten at svi'e Kul, s. 30—35, ill. Nordsjællandske Skæmtesprog, s. 36—37, ill. *Thorkil Hallas-Møller:* Gønge-høvdingen i Nordsjælland, s. 38—39, ill. *Gotfred Rasmussen:* Skattejagt i Sundet, s. 40—42, ill. *Quercus:* Lidt Degnehistorie fra Lynge-Uggeløse, s. 43—44, ill. *Laura Nielsen:* Ved Gurre Kirke, s. 44—45, ill. *Holger Munk:* Dagbogsblade Vinteren 1929 fra Færgegaarden ved Frederikssund, s. 49—51, ill. Den gamle Provst i Helsinge, s. 52—53, portr.

1953. Erland Gribsø: Dronning Margretes tredobbelte Guldkrone i Nordsjælland, s. 4, ill. *Jørgen Bast:* Esrum Sø rundt, s. 5—10, ill. *Quercus:* Julestue i Blistrup for 200 Aar siden, s. 11, ill. *Henning Jensen:* Noget andet om Hillerød, s. 12—14, ill. *Bene Larsen:* Med gamle Klokker Olsen paa Farum Kirkegaard, s. 15—19, ill. *Borella-Hansen:* Fredensborg og Firenze, s. 19—21, ill. Nordsjællandske Skæmtesprog, s. 22—23, ill. *Tage Barfod:* Ll. Lyngby-Præsten, der bankede Støvet ud af Prædikestolen, s. 24—27, ill. *Flemming Madsen:* Willumsen i Frederikssund: Tempel eller Institution, s. 27—30, ill. *Niels Friis:* Den nordsjællandske Kender af de sønderjydske Kirker, s. 30—35, ill. *Carl Jørgensen:* Ældre Tiders Sildefiskeri paa Halsnæs, s. 38—40, ill. *„Litteraten":* Kronborg-Kommandanten og hans Digter, s. 41—42, ill. *Arnold Hending:* Dansk Films store Dage i Nord-

sjælland, s. 43—47, ill. *Fredrik Nygaard:* For mig blev Skoven Tisvilde Hegn, s. 47—50, ill. Den nordsjællandske Bondesøn, der flygtede og blev Matros, s. 51—54, ill.

Publikationer, der er udgivet af *Frederiksborg Amts historiske Samfund,* er ikke medtaget, da de må anses for bekendte af denne årbogs læsere.

Af de anførte bøger og skrifter er der en del af de mindre, som ikke er i boghandelen. Interesserede behøver imidlertid kun at henvende sig til det nærmeste folkebibliotek, der er i stand til at fremskaffe, hvad det ikke selv besidder.

BERETNING

OM

SAMFUNDETS VIRKSOMHED 1952—53

Lørdag den 22. august 1952 afholdtes udflugt til Jægerspris, hvor stiftelsens forstander, dr. phil. *Signe Prytz,* i Rebekkasalen først holdt foredrag om slottet og stiftelsen og derefter sammen med slotsfoged *frk. Westergaard* foreviste slottets seværdigheder for tilsidst at føre deltagerne på en uforglemmelig aftenvandring gennem parken og slotshegnet med de historiske mindestøtter helt ud til fasangården.

Efter at den medbragte aftensmad var spist, holdtes på Jægerspris Slotskro den årlige generalforsamling med dr. Signe Prytz som dirigent. Formanden, museumsdirektør *Knud Klem,* aflagde årsberetning. Samfundets medlemstal var — især takket være en energisk indsats af direktør *Vilh. Hansen,* Birkerød — steget fra 597 det foregående år til 637. Det var bestyrelsens agt at søge medlemshvervningen yderligere fremmet i det kommende år, og hertil håbede man på god støtte fra interesserede medlemmers side, eventuelt ved at de aktivt medvirkede i lokale komiteer. Tilskuddene fra kommuner var øget noget, men for mange af amtets sognekommuner var endnu ikke med som bidragydere, og i adskillige tilfælde blev der givet altfor beskedne tilskud. Også her kunne medlemmerne ydet samfundet en god håndsrækning ved at virke med til at få tilskuddene forhøjede og i det hele taget samle øget interesse om samfundets arbejde.

Årbogen for 1952 var udsendt — for første gang i det nye format og udstyr, der bedre skulle svare til tidens krav. Den havde fået en god modtagelse overalt og var blevet rost både for form og indhold i pressens omtale. Artiklen om Skibby kirke vår — takket være tilskud fra det lokale sogneråd og menighedsråd — blevet trykt som en lille særbog, der ved tilskudydernes foranstaltning påtænktes uddelt til interesserede sognebeboere. Som eksempel på en påskønnelsesværdig lokalhistorisk indsats omtalte formanden den lokale

kreds af interesserede ved Værebro, som havde udvirket at Nationalmuseet lod foretage undersøgelser omkring det gamle Værebro, hvilke også var kommet samfundet til gode gennem den grundige artikel om udgravningerne, der havde fundet optagelse i årbogen. Der var særlig grund til at takke husejer Karl Larsen for hans årvågenhed og brændende interesse i denne sag.

For første gang afholdtes generalforsamlingen i forbindelse med en udflugt. Bestyrelsen var derfor interesseret i at høre medlemmernes mening om denne mødeform, idet man havde planer om eventuelt at arrangere et par egnsudflugter om året, for derigennem at byde interesserede medlemmer noget mere end årbogen, der dog vedblivende ville være samfundets vigtigste opgave. Efter en omtale af planerne for indholdet af den kommende årbog 1953 sluttede formanden sin beretning med at takke for den støtte, der på forskellig vis — gennem personer og institutioner — var blevet samfundet til del i det svundne år.

Det reviderede regnskab blev derefter forelagt af den stedfortrædende kasserer, sparekassefuldmægtig *L. Larsen* og godkendt uden bemærkninger. Oversigten over regnskabet findes som sædvanlig optrykt sidst i årbogen.

Ved valgene til styrelsen blev følgende genvalgt: fhv. sognepræst *Villads Christensen,* redaktør *Erland Gribsø,* museumsdirektør *Knud Klem* og fhv. gårdejer *Karl Larsen;* i stedet for sparekassedirektør C. Andersen, der som omtalt ved forrige generalforsamling havde set sig nødsaget til af helbredshensyn at træde tilbage, nyvalgtes *L. Larsen.* De to revisorer, fhv. kommunaldirektør *Chr. Svendsen* og hovedbogholder *H. P. Olsen,* genvalgtes.

Under Eventuelt havde flere medlemmer ordet, bl. a. for at opfordre styrelsen til at virkeliggøre de i formandens beretning omtalte egnsudflugter og for at takke dr. Signe Prytz for den indholdsrige og interessante eftermiddag og aften på Jægerspris.

Kun to dage efter generalforsamlingen afgik museumsdirektør *Otto Andrup,* Frederiksborg Slot, ved døden. For Frederiksborg amts historiske Samfund betyder Andrups bortgang et stort tab. Igennem en lang årrække var han medlem af styrelsen og på mange måder var hans frodige virke med til at præge også samfundets arbejde. Vi

vil ganske særligt mindes hans ualmindelige hjælpsomhed og den livsglæde, der altid strålede fra hans person.

Samfundets styrelse bestod ved årets afslutning af følgende medlemmer:

fhv. sognepræst *Villads Christensen,* København, tidl. Græsted.
forfatteren, redaktør *Erland Gribsø,* Frederiksværk,
sognefoged *Hans Jensen Hansen,* Ølstykke,
amtsskolekonsulent *L. C. Jensen,* Gilleleje (skriftudvalget),
museumsdirektør *Knud Klem,* Helsingør (formand, skriftudvalget),
sparekassedirektør *J. Chr. Jensen,* Hillerød,
fhv. gårdejer *Karl Larsen,* Farum,
gårdejer *Morten Olsen,* Tømmerup, Dyssekilde,
museumsdirektør *Jørgen Paulsen,* Frederiksborg Slot (sekretær, skriftudvalget),
læge *A. H. Riise,* Hillerød,
lektor *H. Ring,* Helsingør (skriftudvalget),
kommunelærer *H. Rosenkilde,* Humlebæk,
borgmester *Sigurd Schytz,* Helsingør,
fuldm. *L. Larsen,*
dr. phil. *Jan Steenberg,* Hillerød, og
forfatteren, fhv. overbibliotekar *Anders Uhrskov,* Hillerød.

Samtlige styrelsesmedlemmer tager gerne mod indmeldelser.

I regnskabsåret 1952-53 har samfundet modtaget følgende tilskud: staten 700 kr., Frederiksborg amtsfond 200 kr., Hillerød kommune 100 kr., Frederiksværk kommune 100 kr., Helsingør kommune 100 kr., Frederikssund kommune 50 kr. Endvidere fra nedennævnte sogneråd: Birkerød 25 kr., Hørsholm 50 kr., Nr. Herløv 25 kr., Lynge-Uggeløse 50 kr., Tikøb 25 kr., Slagslunde-Ganløse 30 kr., Ølstykke 25 kr., Lillerød 10 kr., Lille Lyngby 50 kr., Uvelse 25 kr., Vejby-Tibirke 10 kr., Gerlev-Dråby 40 kr., Bloustrød 50 kr., Kregme-Vinderød 50 kr., Græsted-Mårum 20 kr., Stenløse-Viksø 25 kr., Ramløse-Annisse 20 kr., Skibby 10 kr. Endelig har Frederiksborg Amts Spare- og Lånekasse bidraget med 100 kr. og Carl Julius Petersens Hjælpefond med 500 kr., hvortil kommer, at der af sogne- og menighedsrådene i Ølsted og Skibby sogne er givet særlige tilskud til trykning af særhefter om de to sognekirker.

Samfundet bringer alle bidragyderne en varm tak for den støtte, der gennem bidragene er blevet dets virksomhed til del.

Samfundets medlemmer, nytilkomne som ældre, kan købe ældre årgange af årbogen for 2 kr. pr. årgang. Årbøgerne for 1907, 1916, 1917, 1919 og 1920 er udsolgt. Prisen på særbøger bliver fastsat ved udgivelsen i hvert enkelt tilfælde.

Samfundet har hidtil udgivet følgende særbøger, som medlemmerne kan købe til vedføjede priser:

Carl Christensen: Frederiksværk, 1926, 192 s., 54 ill. ..... 5 kr.
Arne Sundbo: Frederikssund og Købstaden Slangerups Historie. I. Tiden til 1809, 1931, 416 s., 112 ill..... 6 kr.
II. Frederikssunds historie 1810-70, 1937, 261 s., ill..... 4 kr.
Bjørn Kornerup: Frederiksborg Statsskoles Historie, 1933 288 s., 44 ill..... 3 kr.
Anders Uhrskov: Fra Stavnsbaand til vore Dage. Skildringer af Nordsjællands Kulturhistorie.
I. Fra Landbrugets Verden, 1938, 324 s., 80 ill. .... udsolgt
II. Handel, Haandværk, Fiskeri, 1939, 176 s., 52 ill. ... 3 kr.
III. Fra Land og By, 1940, 237 s., 38 ill. samt register .. 3 kr.
Hjemstavnsbog for Frederiksborg Amt, 1943-44, 392 s., 118 ill..... 6 kr.
Jan Steenberg: Christian IV's Frederiksborg, 1950, 190 s., 33 ill..... 8 kr.

De øvrige af samfundet udgivne særbøger er alle udsolgte. Med undtagelse af årene 1929 og 1939 er der i de år, i hvilke særbøger er udsendt, ikke udgivet nogen almindelig årbog.

Opmærksomheden henledes på, at samfundets medlemmer kan erhverve Nationalmuseets illustrerede årsskrift »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark« for nedsat pris. Endvidere kan medlemmer for nedsat pris (6 kr. + porto) abonnere på det af »Dansk historisk Fællesforening« udgivne tidsskrift »Fortid og Nutid«, der udkommer med ca. 8 ark årligt, samt til favørpris (ved indsendelse af beløbet til postkonto 86264, Fortid og Nutid, Frederiksborg Slot, Hillerød) købe følgende af foreningen udgivne skrifter:

E. Kromann: Skriftens Historie i Danmark (4,50 kr., bogladepris 6 kr.).

Holger Hjelholt: Skriftprøver fra Tiden efter Reformationen (6,80 kr., bogladepris 8,50 kr.).

Helge Søgaard: Litteraturvejledning for kulturhistoriske provinsmuseer (3 kr., bogladepris 4,50 kr.).

Henvendelse herom sker til Dansk historisk Fællesforenings sekretær, museumsdirektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg Slot, Hillerød.

OVERSIGT

over

REGNSKABET FOR TIDEN $^{1}/_{10}$ 1952—$^{30}/_{9}$ 1953

INDTÆGTER	Kr.	Øre	UDGIFTER	Kr.	Øre
Kassebeholdning pr. $^{1}/_{10}$ 1952	1888	22	Forsikring	12	96
Kontingenter og salg publikationer	2500	00	Trykning af årbog, honorarer m. v.....	5078	60
Bidrag:			Kontorartikler, porto .	135	94
Staten.....	700	00	Generalforsamling, møder og foredrag .	91	85
Amtet.....	200	00	Dansk historisk		
Kommuner	1290	00	Fællesforening.....	71	50
Pengeinstitutioner..	100	00			
Legater og fond ...	500	00			
Renter	24	07	Kassebeholdning	1811	44
	7202	29		7202	29

Ved udsendelsen af årbogen hænder det, at enkelte medlemmer ikke indløser forsendelsen. Da dette medfører en betydelig portoudgift for Samfundet, kan en sådan form for udmeldelse ikke tages for gyldig. Udmeldelse må — for at være gyldig — være sket skriftlig til sekretæren (museumsdirektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg Slot, Hillerød) inden årbogens udgivelse.

INDHOLDSFORTEGNELSE

Vilh. la Cour: Bastrup stenhus 3
Jan Steenberg: Esbønderup kirke 41
Ole Karup Pedersen: Helsingørs handel på Christian IV's tid 62
Anders Uhrskov: Fruebjergmøderne..... 84
Sigurd Mammen: Fenwick-brevene..... 113
Anders Uhrskov: Fra bogens verden 121
Beretning om samfundets virksomhed 1952-53..... 137
Regnskabsoversigt 141

BILLEDFORTEGNELSE

Det indre af Bastrup stenhus set fra øst 3
Egnen ved Bastrup (Generalstabens målebordsblad) 5
Fordelingen af de gamle stednavnegrupper i Nordøstsjælland. 7
Opmåling af Bastrup tårnet (Jacob Kornerup 1862)..... 12
Opmåling af Bastrup tårnet og dets nærmeste omgivelser
(J. F. Klein 1905)..... 15
Plan og snit fra gravningerne ved Bastrup i 1949 (la Cour) .. 17
Søgegrøft nr. 5 ved Bastrup..... 19
Sundrekastellet på Gotland 29
Esbønderup kirke 41
Esbønderup kirke. Interiør. Efter tegning af C. O. Zeuthen... 43
Esbønderup kirke. Interiør. Efter maleri af C. O. Zeuthen.... 45
Tikøb kirkes altertavle 49
Esbønderup kirke. Set fra vest 53
Esbønderup kirke. Grundplan..... 57
Esbønderup kirke. Set fra øst 61